

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ETNOLOGIJO IN KULTURNO ANTROPOLOGIJO

SINDI ČASAR

Razvoj predšolskih ustanov na prehodu

Predšolske ustanove v času Avstro-Ogrske, v medvojnem obdobju in v socializmu na območju Prekmurja

Magistrsko delo

Ljubljana, 2018

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ETNOLOGIJO IN KULTURNO ANTROPOLOGIJO

SINDI ČASAR

Razvoj predšolskih ustanov na prehodu

Predšolske ustanove v času Avstro-Ogrske, v medvojnem obdobju in v socializmu na območju Prekmurja

Magistrsko delo

Mentor: red. prof. dr. Božidar Jezernik

Univerzitetni študijski
program druge stopnje:
Etnologija in kulturna
antropologija – E

Ljubljana, 2018

Zahvala

Rada bi se zahvalila mentorju prof. dr. Božidarju Jezerniku za strokovno pomoč
in svetovanje pri nastajanju magistrske naloge.

Za dodatno gradivo in pomoč se zahvaljujem predstojnici vikariata, sestri
Hermi Nemšak iz reda Franciškank Brezmadežnega spočetja.

Posebej pa se zahvaljujem svoji družini, ki me je skozi študij vedno podpirala in
spodbujala.

Izveček

Predšolske ustanove so odraz družbe, ki so se spreminjale skupaj z njo in odgovarjale na njene potrebe. Sama razmišljanja o otrocih in o vzgoji pri posameznih mislecih so v družbi povzročila spremembo gospodarstva in razvoj oblikovanja ustanov in institucij, namenjenih najmlajšim. Predšolske ustanove, ki so vsebovale tudi vzgojno funkcijo, so se začele oblikovati v drugi polovici 19. stoletja. Namen predšolskih ustanov pred prvo svetovno vojno je bil na območju današnje Slovenije različen in pogojen glede na območje, ki mu je ustanova pripadala. V Prekmurju, ki je bilo pretežno obmejno območje, so bili na področju izobraževalnih ustanov prisotni različni vplivi: vpliv madžarizacije v času Avstro-Ogrske in po letu 1941 v času madžarske okupacije ter slovenizacija v medvojnem času in kasneje po letu 1945.

V medvojnem obdobju, je namesto države za predšolske ustanove v Prekmurju pretežno skrbela cerkvena oblast oz. redovniški red, znan tudi kot »šolske sestre«. Čas po drugi svetovni vojni z nastankom socialistične države pa je zaznamovala uporabljena ideologija socializma, ki se je odražala tudi v ustanovljenih, preimenovanih predšolskih ustanovah. Šolstvo je postalo orodje oblasti, ki je z vzgojnimi ukrepi skušalo ustvariti »novega človeka«.

Predšolske ustanove so, kot vidimo, neločljivo povezane z družbeno ureditvijo oz. političnim sistemom, ki vpliva na njihovo oblikovanje pri vzgoji na podlagi svojih vizij, načrtov.

Ključne besede: predšolske ustanove, Prekmurje, spremembe, ideologije, socializem.

Abstract

Development of Preschool Institutions at the Transition: Preschool Institutions during Austria-Hungary, the Interwar Period and Socialism in the Prekmurje Region

Preschool institutions reflect society as they changed alongside each other, with the former reflecting the needs of the latter. Ideas and opinions coming from various intellectuals regarding children and education caused a shift in the economy and the development of foundations and institutions dedicated to the youngest sphere of the population. Preschool institutions, which also had an educational function, began forming in the latter half of the 19th century. Their purpose in the area of present-day Slovenia before the First World War was varied and conditioned to their respective regions. In Prekmurje, principally a border region, various influences were present in the field of educational institutions: Magyarisation during Austria-Hungary and following the Hungarian occupation in 1941, while Slovenisation was present during the Interwar Period and after 1945.

During the Interwar period, it was not the state, but rather the Church and its monastic order known as “School Sisters” that mostly managed preschool institutions. Following the Second World War and the subsequent creation of a socialist state, it was socialist ideology that dominated, which also reflected in with the renaming of already established preschool institutions. Education became a tool of authority figures, which wanted to create a new human through educational means

Preschool institutions are, as we can see, inseparably linked with the social order and the political system that influences their educational preferences based on its own visions and plans.

Keywords: preschool institutions, Prekmurje, changes, ideologies, socialism.

Kazalo

1 Uvod	1
2 Problematika raziskovanja zgodovine otrok in zgodovine otroštva	4
3 Zgodovina predšolskih ustanov	8
3.1 Predšolske ustanove na Slovenskem.....	12
3.2 Predšolske ustanove v Prekmurju	19
4 Prekmurske predšolske ustanove v medvojnem obdobju.....	30
4.1 Nunski red šolskih sester	39
4.2 Predšolske ustanove na območju okraja Dolnja Lendava.....	44
4.2.1 Šolske sestre v Dolnji Lendavi	47
4.2.2 Šolske sestre v vasi Žižki	56
4.2.3 Šolske sestre v Beltincih	59
4.2.4 Šolske sestre v Turnišču	60
4.2.5 Šolske sestre v Dobrovniku.....	62
4.3 Predšolska ustanova na območju okraja Murska Sobota.....	64
4.3.1 Otroški vrtec v Murski Soboti.....	64
5 Predšolske ustanove med vojno in dogajanje po vojni.....	67
6 Predšolske ustanove v socializmu	70
6.1 Ideologizacija in »vzgoja novega človeka«	71
6.2 Pregled pravnega vidika in reforme	76
6.3 Vloga matere in žene in AFŽ.....	80
7 Predšolske ustanove po drugi svetovni vojni v Lendavi in okolici	83
7.1 Državni vrtec v Lendavi.....	83
7.2 Dvojezičnost v vrtcu	92
7.3 »Naftin« vrtec v Lendavi	95
7.4 Lendavski vrtci od 70-ih let dalje	96

8 Zaključek	101
9 Povzetek.....	105
10 Viri in literatura	107
10.1 Arhivski viri.....	107
10.1.1 Arhivski viri za tabele državnega vrtca Murska Sobota.....	108
10.2 Časopisni viri	109
10.3 Elektronski viri.....	113
10.4 Drugi viri.....	115
10.5 Literatura.....	115
10.6 Bibilografija	122
11 Seznam prilog	122
11.1 Seznam slik in fotografij.....	122
11.2 Seznam tabel	125
12 Izjave	126

1 Uvod

Predšolske ustanove so se od samega začetka pa do danes spreminjale. Spreminjale so se glede na obliko, vodstvo, pedagoško usmerjenost in politično oblast. To je še posebej vidno na območju, kot je Prekmurje, ki je skozi zgodovino bilo območje intenzivnega menjavanja oblasti. Predšolske ustanove imajo svoje začetke v večjih krajih, delno so bile ustanovljene na pobude krščanskih društev, kot posledica industrializacije, spodbuda lokalnih oblasti, sugestije državnih oblasti idr.

Predšolske ustanove v Prekmurju v mestih začnejo nastajati v drugi polovici 19. stoletja. Zаметke obstoja vrtcev oz. t. i. »ovode« najdemo že v ogrskih časih, ki so bili namenjeni madžariziranju, nato pa v medvojnem obdobju predvsem organizirani v katoliških krogih nunskega reda, ki je obenem skrbel za versko vzgojo ter delček državnih iniciativ za ustanovitev otroškega vrtca v Murski Soboti. Predšolske ustanove se v večji meri razširijo šele po drugi svetovni vojni, ko oblast agitira s socializmom tudi v vzgoji. V Federativni ljudski republiki Jugoslaviji z uvedbo socializma pride do sprememb tudi na področju vzgojno-varstvene organizacije in dela – ustanovljeni so t. i. *Domovi igre in dela*. V prehodih oblasti je v samih predšolskih ustanovah prisotnih kar nekaj sprememb, ki sem jih skušala prikazati v nalogi. Od tega, da prešolske ustanove postanejo bolj dostopne za vse, še posebej pa za delavski razred, pa do sistematičnega organiziranja vzgoje, pregleda pravnega vidika ter do razvoja samih ustanov. Razvoj na območju Lendave je še posebej kompleksen zaradi nacionalne in verske raznolikosti prebivalstva. Obenem pa je prehod viden tudi pri samem oblikovanju predšolskih ustanov v mestu in podeželju.

Sam izraz predšolske ustanove označujejo in vključujejo skozi zgodovino različne ustanove od jasli, vrtca, igralnih skupin, materinskih šol, centrov za dnevno varstvo ipd. Med njimi so razlike glede na poudarke, ki jih dajejo. Ti so lahko bolj na varstvu, drugje bolj na vzgoji. Strokovnjaki se povečini zavzemajo za kombinacijo enega in drugega, za celostni pristop, v katerem bi bolj fleksibilne in večnamenske institucije združevale varstvo, vzgojo in igro (Bahovec in Kodelja 1996: 16). Splošno bom skozi kronološki pregled uporabljala izraz predšolska ustanova, za določena obdobja pa izraze, ki so takrat obstajali v virih in so bili uporabljeni.

S pregledom arhivskega gradiva in lokalnega časopisja sem raziskavo usmerila v vprašanja sprememb, vzgoje ter samega delovanja predšolskih ustanov. Delno, skozi arhivsko

gradivo, sem zajela tudi zgodovino redovnic, ki so delovale v Prekmurju in prispevale k vzgoji otrok in mladine. Poleg literature mi je pomembnejše informacije o nastajanju in delovanju vrtcev v Prekmurju dal pregled lokalnih časopisov, preko katerih sem raziskovalno tematiko lahko približala bralcu ter jo analizirala. Gradivo daje pomemben vpogled v takratne razmere in dogajanje ter niza podatke o ideoloških usmerjenostih v določenih obdobjih. V medvojnem obdobju prednjačijo lokalni klerikalni časopis *Novine* ter kratke novice časopisov *Prekmurski glasnik*, *Murska krajina*, *Mariborski delavec*, *Učiteljski tovariš*, *Slovenski gospodar* in *Slovenec*. Povojno obdobje pa informacije o predšolskih ustanovah v Lendavi daje predvsem lokalni časopis *Vestnik*.¹

Magistrska naloga je strukturirana kronološko, saj sem želela prikazati rdečo nit razvoja. Najprej sem raziskavo predstavila skozi širšo problematiko raziskovanja zgodovine otroštva, vzgojo in tematike, povezane s tem v družboslovju, kot so etnologija in kulturna antropologija ter zgodovina. Za vsako obdobje sem razvoj predšolskih ustanov predstavila v okviru evropskih in slovenskih razmer, nato pa še na regionalnem, lokalnem območju. Spremembe so pri prehodih ključne, saj so oblikovale takšno vzgojo, kot jo poznamo danes. Prehodi oblasti so imeli velik vpliv na predšolske ustanove v ideološkem smislu pri vzgoji skozi interakcije ter pri oblikovanju ustanov preko arhitekturnih in gradbenih posegov. Največji vpliv pa so imeli na ljudi in njihov način življenja. Pojav oz. potrebo po predšolskih ustanovah je med drugim zaznamoval razvoj industrije, ki je težil k večjemu zaposlovanju – tudi žen, mater.

Zavedam se, da pregled in delno rekonstrukcija predšolskih ustanov v Prekmurju ne prikažeta celotne slike v raziskavi. Po eni strani je ta omejena na zgodovinske vire za starejša obdobja ter se jo za novejšo zgodovino da dopolniti. Izboljšali bi jo v obdobju od socializma naprej z intervjuji treh ravni: s strani učiteljic, s strani staršev in tudi otrok.

Skozi prikazana zgodovinska obdobja in razvoj predšolske ustanove je v mislih potrebno imeti tudi dejstvo, da so le-te v Prekmurju, ki je bilo večinoma ruralno okolje, bolj izjema kot pravilo. Območje Prekmurja vse do druge svetovne vojne ter še nekaj let t. i. obnove, razen nekaj mestnih središč, ni vključevalo otrok v predšolske ustanove, saj teh ni bilo oz. so bile v omejeni obliki. Kmečki način življenja, ki je od vseh članov, tudi otrok imel

¹ Časopis *Ljudski glas*: glasilo *Osvobodilne fronte obmurskih krajev* od leta 1949 do 1952, *Obmurski tednik* od leta 1952 do 1955, *Pomurski vestnik*: *Glasilo Socialistične zveze delovnega ljudstva za Obmurje* od leta 1955 do 1965 in od leta 1966 naprej imenovan *Vestnik*.

predvsem pričakovanja in naloge, vezane na delo kmetiji, ne pa v izobraževanju. Obenem je vpliv preko predšolskih ustanov, ki so obstajale, bil veliko manjši kot pa v samem šolstvu, saj je pri prvem v primerjavi s slednjim šlo za razmeroma mlade in redke ustanove, omejene večini prebivalstva.

Po drugi svetovni vojni, ko je socialistična oblast skušala družbo predrugačiti in začeti znova, ji je to uspevalo preko različnih državnih aparatov in pravnih aktov. Ideološki vplivi so se na mladino najlažje izvajali preko šolanja od predšolskih do šolskih ustanov. Vpliv pa so širili tudi na izvenšolske dejavnosti.

Jugoslovanski in slovenski komunisti so hoteli vzgojiti »novega človeka«, ki »bo rešen vseh predsodkov in stare miselnosti preteklih dob«, »prežet s socialistično moralo, z novimi odnosi do domovine, do ljudi in do dela, do imovine in do samega sebe, ki bo znal čuvati in razvijati pridobitve NOB«, ki bo ljubil partijo in njeno vodstvo, ki bo znal »vršiti oblast«, »upravljati svojo družavo«, bolje in uspešnejše delati, živeti kulturnejše življenje (Jeraj 2012: 630). V tem procesu je imela vzgoja otrok in mladine pomembno vlogo.

2 Problematika raziskovanja zgodovine otrok in zgodovine otroštva

Zgodovina pozna različne poglede na razvoj otroka in otroštvo. Da bi lahko torej razumeli današnji odnos do otrok, pri tem pa tudi njihovo učenje in razvoj, se moramo ozreti na otroka in otroštvo v preteklosti (Hmelak in Lepičnik Vodopivec 2015: 12). Preučevanje odnosa do otrok in otroštva se je skozi zgodovino nenehno spreminjalo glede na družbene in politične razmere, kar daje možnost raziskovanja in preučevanja tematik, ki so vedno aktualne.

Z zgodovino otroštva se je epohalno začel ukvarjati Philippe Ariès, ki je ubral nekoliko drugačne pristope in odprl nove sfere konceptov in načinov raziskovanja te specifične zgodovine. Le-ta pa naj bi po mnenju etnologa Bojana Baskarja mešal zgodovino otrok z zgodovino otroštva.

S tematikami zgodovine otroštva se je na Slovenskem sistematično začela ukvarjati Alenka Puhar. Ta je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja izdala knjigo z naslovom *Prvotna besedila življenja: Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju*. Raziskovalno področje tematik zgodovine otroštva je bilo takrat še v povojih. Kot pravi sama Alenka Puhar, te tematike raziskovalcev niso preveč podrobno zanimale. Zgodovinska vednost in interes preprosto nista segli do raziskovanja zgodovine otrok.

Zgodovinarji so se s tematikami tega dela človekovega življenja začeli ukvarjali šele v zadnjih desetletjih. Danes je tematika zgodovine otroštva po besedah več raziskovalcev premalo raziskana in nasploh znana, vendar kljub temu zelo pomembna. V strokah družboslovja se stvari premaknejo korak naprej z izidom znanstvene monografije *Zgodovina otroštva*, ki je bila izdana v sklopu zbirke zgodovinskega časopisa. Knjiga ponudi pregledne študije zgodovine otroštva iz različnih obdobjih in področij družine, družinskih struktur.

Čas otroštva, kot pravi Ivan Cankar in ga pozneje povzema tudi Alenka Puhar v svojem delu, je čas, v katerem se v človekovo srce neizbrisno zapiše »prvotno besedilo vsega življenja« (1982: 7). Zato je zgodovinarju toliko težje raziskovati tovrstne tematike. O tako intenzivni, zapleteni in naporni dinamiki odnosov med otroki in odraslimi ljudmi v naši preteklosti skorajda nimamo zanesljivih, kaj šele celovitih poročil (Puhar 1982: 8).

Tudi etnologija kot veda se je z zgodovino otrok začela ukvarjati kar pozno. To ji med drugim očita Alenka Puhar. Pravi, da se etnologija osredotoča le na šege in običaje, ničesar

pa ne pove o življenju otrok, s čimer je etnologiji stopila na žulj ravno v času, ko je ta šele oblikovala svojo identiteto (Turk Niskač in Močnik 2012: 164). Čeprav fragmente iz življenja otrok najdemo že pri začetkih etnologije na Slovenskem, od raziskovanja Alenke Puhar naprej, pa se opus del povečuje. Delček so prispevala tudi dela projekta že v sedemdesetih letih *Etnološke topografije slovenskega etničnega ozemlja* (ETSEO).

Sama Alenka Puhar se je raziskave lotila na svojevrsten način, in sicer z rekonstruiranjem načina življenja otrok v prejšnjem stoletju, praktično vsebino in vrednostnim ustrojem odnosov med otroki in odraslimi, notranjo podobo otroštva med rojstvom in tako imenovano zrelostjo na podlagi vseh razpoložljivih podatkov (Puhar 1982: 12). Pri tem se je soočala s težavno rekonstrukcijo, kakor da bi šlo za daljno preteklost, saj je virov na to tematiko bilo zelo malo. Zaradi nepismenosti velika večina ljudi v 19. stoletju ni vedela brati ne pisati. Po tem takem se obseg virov zoži, ker gre za otroke, ki po navadi niso zapuščali pisnega gradiva. Poleg nekaj dnevnikov, družinskih kronik in podobnih dokumentov se je raziskovanje pisnih virov lahko končalo (Puhar 1982: 24).

Intenzivnejše zanimanje za raziskovanje življenja otrok je spodbudila Konvencija Združenih narodov o otrokovih pravicah iz leta 1989, zaradi česar so se raziskave z eksplicitno navezavo na življenje otrok v angleško govorečem svetu pričele predstavljati pod združeno zastavo tako imenovanih »childhood studys« – raziskav otroštva, katerih osnovno težišče je bilo razširiti znanje in razumevanje otroštva v vsej njegovi kompleksnosti (Turk Niskač in Močnik po James 2012: 165). Trend pronica tudi v sodobne etnološke raziskave, saj se otroštva ne obravnava zgolj v okvirih sorodstva in drugih družbenih oblik, temveč postaja samostojno raziskovalno polje, tako da se »otročstvo odstira kot kulturni konstrukt različnih časov, prostorov in ideologij« (Turk Niskač in Močnik 2012: 165).

Ker pa se sama v magistrski nalogi nisem toliko ukvarjala z zgodovino otroštva, še manj pa z zgodovino otrok, predstavljam tudi sam opus del, povezanih s predšolskimi institucijami in njihovim razvojem. Tudi o samem zgodovinskem pregledu predšolskih ustanov je bilo, kakor tudi o zgodovini otroštva, do sedemdesetih let manj zapisano oz. raziskano ter razpravljano. Kratek pregled od najstarejših predšolskih ustanov do leta 1970 je zavzela pedagoška svetovalka Anica Dolanc v zborniku *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*, kjer je objavila razpravo *Varstvo in vzgoja predšolskih otrok* (Hojan 1992: 91). Nekaj člankov je bilo zapisanih o prvem zavetišču leta 1934 v Ljubljani, nato pa je leta

1975 izšla knjiga petih avtoric z naslovom *Trideset let socialistične predšolske vzgoje*, ki je obravnavala obdobje po letu 1945, v samem uvodu pa zajela tudi kratek pregled starejših obdobj (Hojan 1992: 91). Temeljne etape zgodovinskega razvoja predšolskega varstva so bile prikazane na razstavi Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani leta 1984, ki jo je pripravila Slavica Pavlič, oblikoval pa Anton Demšar. Postavljena je bila ob 150-letnici prvega otroškega vrtca in tudi 35-letnici srednje vzgojiteljske šole (Vovko 1984: 3). Razstavo je pomembno dopolnil tudi razstavni katalog, v katerem je Slavica Pavlič na zgoščen in pregleden način podala vse pomembne razvojne faze predšolskih ustanov na slovenskem ozemlju: obdobje Avstro-Ogrske s šolskim zakonom iz leta 1869, ki je dal vrtcem prvo pravno osnovo, obdobje stare Jugoslavije s šolskih zakonom iz leta 1929, okupatorske raznarodovalne vrtce in ilegalno družinsko varstvo, ki so ga organizirale narodnoosvobodilne oblasti, čas od 1945 do leta 1950 z znanimi DID (domovi igre in dela), zastoj v vzgojno-varstveni dejavnosti do leta 1960 in njen razvoj v obdobju 1961–1971, ki ga začinja Resolucija o nalogah komune in stanovanjske skupnosti pri otroškem varstvu iz leta 1961 (Vovko 1984: 3). Ta resolucija je oblikovala nova temeljna načela za razvoj otroškega varstva. V tem obdobju je poleg drugega začel leta 1968 delovati tudi Studio za otroško varstvo pri Centralnem zavodu za napredek gospodinjstva, ki je na panojih in v vitrinah tudi na razstavi v Slovenskem šolskem muzeju predstavljal svojo dejavnost (ibid.). Zagon, ki ga je vzgojno-varstvena dejavnost doživela v tem času, se nadaljuje tudi v obdobju od 1971, z *Zakonom o vzgoji in varstvu predšolskih otrok* iz leta 1980 in uveljavljanjem znanih samoprispevkov. Prikaz se ne omejuje zgolj na slovenske republiške meje, pač pa posega tudi na področje otroškega varstva med našimi zamejci v Italiji, Avstriji in na Madžarskem (Vovko 1984: 3).

Katalog vsebuje tudi članke, kot so prikaz razvoja ljubljanske vzgojiteljske šole v obdobju 1945–1975 Lee Smasek, ki je tudi sodelovala pri postavitvi razstavnih panojev ter članek Boruta Stražarja, ki piše o uveljavljanju Zakona o usmerjenem izobraževanju vzgojiteljev predšolskih otrok (Vovko 1984: 3).

Brošura razstave z naslovom *150 let predšolskih ustanov na Slovenskem in 35 let srednje vzgojiteljske šole v Ljubljani* je spisala Slavica Pavlič, nato pa je istega leta v Zborniku za zgodovino šolstva in prosvete izšla njena razprava *Razvoj predšolskih ustanov na Slovenskem* (Hojan 1992: 91).

Z vidika obravnave in današnjega razumevanja se je pri raziskavi treba v velikem loku izogniti idealizaciji preteklosti in nekritični obravnavi nekaterih knjižnih del, ki so delni vir za te določene tematike. Za sodobnejša obdobja pa so za rekonstruiranje določene družbe, njenih idealov in pomembnih vidikov življenja uporabni tudi časopisni viri. Kljub temu, da so v jugoslovanskem obdobju polni propagandnih novic in zanosa tedanjega časa, nam lahko dajo pomembne podatke za določene tematike. Nekaj takih nam daje pomursko časopisje o otrocih, odnosu do njih, o pomenu, ki ga daje takratna družba tem tematikam ter o razvoju skrbi za vzgojno vlogo ustanov, ki vzgaja mladino po določenem prepričanju in v skladu z državno ideologijo.

Za območje Prekmurja, ki je bilo razen nekaj mestnih središč v preteklosti bolj ko ne odvisno od kmetovanja, se je tudi kmečki način gospodarjenja ohranil vse do druge svetovne vojne in še kasneje. Kmečki sloj je vedno stremel k samozadostnosti in razdelitvi vlog članov družine, ki je bila hierarhična in stroga. O tem, kako je na podeželju potekalo življenje, kakšna je bila organiziranost in družinska sestava, nam dajejo vpogled tudi etnološke raziskave, ki pa v določenih že zasidranih predstavah lomijo pogled na preteklost in dajejo primere izjem. Tako se na primer predstavi o tem, da je vloga očeta vodilna v družini ter da je vzgoja in skrb za otroke bila le materina naloga, zoperstavljajo v Galjevici, kjer v številnih družinah največ časa preživi oče (Turk Niskač in Močnik po Ravnik 2012: 166).

Na podeželju skoraj vse do sedemdesetih let 20. stoletja prekmurski otroci svoja predšolska leta preživijo v okolju doma. Tam je potekala vzgoja in tudi same dožnosti, ki so jih z leti pridobivali. Kmečki otroci so že od rane mladosti bili vpeti v kmečka opravila. Delo je bilo razdeljeno predvsem glede na spol, tako so dekleta od petega do devetega leta prevzele varstvo nad mlajšimi otroci, medtem ko so fanje pomagali pri kmečkih opravilih, celo sami služili kruh drugje kot hlapci (Turk Niskač in Močnik 2012: 168). Brezskrbno otroštvo se je na podeželju pri kmečkemu prebivastvu kar hitro končalo.

V kontekstu sposobnosti in odgovornosti otrok antropološke raziskave kažejo, da se starost, ko se otrokom pripisuje določene sposobnosti, spreminja tako skozi čas kot skozi družbeno-kulturna okolja (Turk Niskač in Močnik 2012: 168).

Šola na podeželju je še v začetku 20. stoletja delovala kot tujek, ki se je vrnil med starše in otroke in jih vsak dan časovno, teritorialno, delovno in miselno ločeval (Turk Niskač in Močnik po Stanonik 2012: 169). Tako je bilo šolstvo povezano in podrejeno kmečkemu

delu na podežlju, saj so otroci pri kmečkih opravilih morali pomagati, šele ko je bilo vse opravljeno, je sledila šola. Borut Brumen pa je med drugim opozoril na povezavo med odnosom do šolanja in ekonomskim položajem družine in povedal tudi, da je družinsko gospodarstvo predstavljalo zaključno obliko gospodarskega uspeha, ki se ga ne da preseči (Turk Niskač in Močnik po Brumen 2012: 169). Družine bogatejših soboških trgovcev, prišlekov in posestnikov so gospodarsko funkcijo videli v nadgradnji gospodarske stabilnosti družine, ki so jo dosegale z vlaganjem v šolanje svojih otrok, kar jim je predstavljalo zagotovilo za nadaljnje blagostanje in gospodarski razvoj družine (Turk Niskač in Močnik po Brumen 2012: 169).

3 Zgodovina predšolskih ustanov

V obdobju pred ustanovitvijo prvih institucij za predšolske otroke so se že začele oblikovati zasnove gledanja na eno od osrednjih vprašanj, okrog katerega so se kasneje razvila različna gledanja na predšolskega otroka in vplivala na razvoj različnih teorij o otrokovem razvoju, s tem pa tudi na razvoj organizirane predšolske vzgoje (Vonta 2009: 11). V nadaljevanju bom podrobneje predstavila vidnejše predstavnike, ki so vplivali na vprašanja predšolske vzgoje, določeni pa so odgovarjali tudi »na filozofska vprašanja o tem, kakšna je narava otroka, zakaj je otrok takšen kot je, ali nanj bolj vpliva njegova narava in faktorji dednosti ali okolje« (Vonta 2009: 11).

Jan Amos Komenský je bil eden prvih, ki je poudarjal, kako zelo potrebna je predšolska vzgoja. Nanj sta vplivala humanizem in renesansa, zato je človeško življenje razčlenil na štiri obdobja: na otroško, deško, mladeniško in moško (Pavlič 1991: 12). Pri tem si je za vsako obdobje zamislil šestletno šolanje in prvo otroško, ki se ga razume kot predšolsko vzgojo, kljub vsemu še uvrščal v materinsko šolo oz. šolanje na domu ter poudarjal vlogo matere, ki je odgovorna zanjo (Pavlič 1991: 12). Srednjeveški sholastiki in idejam je novo poglavje odpiralo razsvetjenstvo in novi pogledi na vzgojo. Pri tem je bil revolucionaren predvsem Jean Jacques Rousseau, ki je napisal knjigo *Emile*. Knjiga je v tistem času bila zelo moderna in branje le-te se je razširilo v širše kroge, vendar še ne v ljudske množice. Rousseau je zahteval, da je treba nameniti vso pozornost naravnemu nagnjenju posameznika in naravni pravici vsakega otroka, da se razvije po svojih lastnostih in sposobnostih (Pavlič 1991: 13–14). Temeljno vodilo Rousseaujeve vzgoje je, da je vsak človek po naravi dober, zato moramo pri vzgoji upoštevati otroka, kakršen je (Pavlič 1991: 14). Medtem ko je Komensky izvajal načela in metode vzgoje in pouka v skladu z zunanjo

naravo, je Rousseau pri vzgoji upošteval otrokovo naravo, iz katere so izhajala njegova načela in teorije svobodne vzgoje (Pavlič 1991: 14).

Šele Johann Heinrich Pestalozzi, ki je deloval v duhu novega humanizma, je vključeval vzgojo med siromašne otroke in ustanovil prvo šolo za revno mladino, ki jo je opredelil v treh nalogah: v vzgojo glave – umsko, vzgojo srca – moralno in vzgojo roke – telesno, delovno vzgojo (Pavlič 1991: 14). Držal se je načela, da izobrazba otrok pomaga ljudstvu, ki živi v bedi in temi (Pavlič 1991: 12). Obenem je bil zagovornik odmevnih idej o tem, da je treba pomagati otrokom iz najširših plasti, in sicer ne samo zdravim, temveč tudi telesno in duševno zaostalim, revnim in zapuščenim (ibid.).

Razvoj predšolskih ustanov v svetu se je začel že v drugi polovici 17. stoletja, ko so predvsem učitelji in zdravniki, čeprav najprej bolj v smislu socialne skrbi kot vzgojne, poudarjali, da je za otroke potrebna posebna skrb (Pavlič 1991: 11).

V času prebujanja narodov sta se tudi vzgoja in varstvo otroka razvijali z duhovnimi, političnimi in gospodarskimi nazori ter se tako konec 18. stoletja ob propadu *ancient régime* začeli oblikovati tudi fizični konstrukti idej vzgoje. Kakor opaža raziskovalka Judita Podráczky, večina avtorjev, ki piše o nastanku predšolskih institucij, le-tega povezuje s socialnimi potrebami in razvojem gospodarstva (2007: 9).

Prva institucija ustanovitelja Friedericka Oberlina, namenjena predšolskim otrokom, je bila ustanovljena leta 1769, in sicer t. i. »pletilna šola« v Franciji, kjer že lahko najdemo zametke organizirane predšolske vzgoje v smislu pridobivanja spretnosti in znanj, ki bi jih otroci potrebovali v takrat prevladujoči manufakturni proizvodnji. Obenem je Oberling izobrazil kmečka dekleta kot »učiteljice«, da bi »šola« dosegla čim boljše cilje, vsebine pa je obogatil z znanjem o naravi in religiji. »Način dela je temeljil na podajanju navodil ob slikah, spoznavanju ob neposrednem opazovanju vezanem na prepoznavanje strupenih in nestrupenih rastlin, ponavljanju in pomnjenju zgodb iz biblije ter religioznih pesmi« (Vonta 2009: 15).

Zametke predšolske institucije na avstrijskem pa bi lahko iskali na Dunaju, kjer je tak zavod leta 1830 ustanovil bogati trgovec Josef Ritter von Wertheimer,² in sicer s katoliškim

² Družina Wertheimerje pod Leopoldom I. in stečajem družine Oppenheim na Dunaju postane ena najbogatejših judovskih družin. Josef Ritter von Wertheimer je bil leta 1943 zaslužen za ustanovitev prve judovske ustanove za zaščito otrok na Dunaju.

duhovnikom, Johannom Lindnerjem. Vrtec je bil ustanovljen točno 4. maja 1830 in je v začetku temeljil na angleškem modelu vzgoje (Bernd 2000: 314). Zavod so kasneje izpopolnili in oblikovali po Fröblovem sistemu.

Nekje v istem času si je na francoskih tleh za ustanovitev jasli prizadeval pariški zdravnik Firman Marbeau, ki se je zavzemal za nego in varstvo otrok, dojenčkov za starše, ki so zaposleni zunaj doma (Pavlič 1991: 27). Tako je leta 1844 ustanovil jasli (fr. *cheche*, nem. *Krippe*).

Ob idejah širjenja vrtcev je prednjačil predvsem kasnejši ogrski del monarhije, takrat še pod Avstrijskim cesarstvom. Prvi vrtec v Budimpešti je bil ustanovljen že leta 1828, nato leta 1836 pa je bilo ustanovljeno še društvo predšolskih ustanov na Madžarskem. Vrtec v smislu vzgoje pa je prvi ustanovil Friederich Fröbel v Blankenburgu na Turniškem leta 1840. Tudi sam je menil, da je prvih šest let najpomembnejših v človekovem življenju ter da je domača vzgoja v tem obdobju ključna, predvsem v pedagoškem pomen. Fröbel je bil zagovornik otroških vrtcev, in sicer zaradi tako imenovane »vzgoje za življenje« v širši skupnosti, kar se doseže ravno z bivanjem v tej isti skupnosti. Družinska skupnost je za razvoj premajhna in otroka ne more pripraviti na poznejše življenje v resnični, meščanski družbi (Pavlič 1991: 7). Ta potrebuje družbo vrstnikov. »Samo doma vzgojeni otrok kaže razne enostranskosti in napake, kot so na primer plahost, domišljavost, samovoljnost, odljudnost ipd.« (ibid.). Vzgoja in socializacija z vrstniki se začne v šoli, vendar Fröbel pravi, da je to prepozno. Zato propagira nekakšen »vmesni člen« med domom in šolo – otroški vrtec. Proste oblike druženja in igra so vzgojna sredstva. Fröbelov otroški vrtec je imel zemljišče, zasajeno z rastlinjem in drevjem, tako da so malčki lahko opazovali organsko življenje, za zimski letni čas pa je bilo poskrbljeno druženje v dvorani (Pavlič 1991: 8). Zanj je igra, zabava in vesela zaposlitev najpomembnejše sredstvo za otrokovo vzgojo, prav tako tudi to, da se otrok kot družabno bitje družijo s sovrstniki (Pavlič 1991: 17). Njegov program je bil razdeljen na dva dela, tako imenovana »darila« v smislu igranja z igračami po želji otrok in »zaposlitve«, dejavnosti ki jih usmerja vzgojiteljica (Vonta 2009: 16). Fröbllov vrtec ni bil mišljen kot nadomestilo za družinsko vzgojo, pač pa kot zeleno dopolnilo k njeni vzgoji, pri kateri bi korist najprej imeli otroci, nato pa vsa družba (Selišnik 2012: 353).

Fröbllovi verski, vzgojni in nacionalnopolitični nazori niso bili všeč pruskemu ministrstvu za prosveto, zato je leta 1851 prepovedalo vse njegove ustanove na Pruskem. Šele nekaj let

po njegovi smrti so njegovi učenci ponovno dobili dovoljenje za odpiranje otroških vrtcev. Vrtci so se najbolj razširili v drugi polovici 19. stoletja, še posebej v času Avstro-Ogrske monarhije. V ospredje je prišlo zlasti ustanavljanje v obmejnih pokrajinah in pa v večnarodnostnih krajih, s čimer se je narodnostno utrjevanje začelo že v zgodnjem otroštvu. Zato so v času nemškega preporeda o otroškem vrtcu pisali kot o prvi zavedni majhni skupnosti za velikonemško skupnost (Pavlič 1991: 17). Tako so otroške vrtce začeli odpirati iz narodnostnih razlogov tudi drugje, saj so spoznali, da je treba poseči v razvoj otrokove zavesti že zgodaj, če hočejo doseči, da se bodo njihove težnje uresničevale. Ustanavljanje otroških vrtcev pa ni bilo tako uspešno, saj so se zamisli o otroških vrtcih porodile v času, ko se z vzgojo ljudskih množič ni ukvarjala država, ampak so zanjo skrbele verske družbe, največkrat celo ugledni posamezniki, ki so iz usmiljenja ustanavljali zavetišča, v katera so poleg odraslih sprejemali tudi otroke (Pavlič 1991: 18).

Same razlike med otroškim zavetiščem in otroškim vrtcem so bile že takoj v začetku. Vrtec naj bi deloval kot zasilno nadomestilo za domačo vzgojo tam, kjer starši ne morejo sami verovati in negovati svojih otrok, npr. v delavskih družinah. Njegov namen je poleg pomoči staršem, da oblikuje in vzgaja. Zavetišče po drugi strani pa naj bi dajalo otrokom zavetje ter ga z varstvom in nego obvarovalo pred nevarnostmi in škodljivimi vplivi. Mešanje v poimenovanju med zavetiščem in otroškim vrtcem je bilo v 19. stoletju kar pogosto, tako so eni ustanovi nadeli vsa ta imena, kar se je praksi pokazalo tudi pri raziskovanju skozi literaturo in vire.

Fröbel je ideje o otroških vrtcih širil s pomočjo svojih sodelavcev in podpornikov po vsej Evropi. Avstrijsko ministrstvo za izobraževanje je pod vodstvom ministra Karla V. Stremayerja z odredbo z dne 22. 6. 1872 uzakonilo ustanavljanje otroških vrtcev in usposabljanje vrtnaric. Po tej odredbi je otroški vrtec »ustanova, ki najbolj ustreza zdravi in razumni vzgoji mladih ljudi pred šolsko obveznostjo in daje otrokom zdravo spodbudo in smotrno zaposlitev poleg telesne vadbe, ročnih spretnosti in razvojne uporabe čutil ob umnem spoštovanju otrokove narave, ki naj vodi v sprostitev veselosti, v pravo oblikovanje srca in volje z vzgojo in zgledi ter zlasti v privajanju na tiste kreposti, ki so potrebne za druženje z vrstniki in ki so v okras malčkom, a obenem podlaga za zdravo vzgojo naroda« (Pavlič 1991: 9). Vrtec pa je z uredbo dobil tudi drugačno vlogo, ne za otroke, temveč za odrasle. Mišljeno je bilo kot praktično vzgajališče za odraslo žensko mladino, kjer bo »bodoča mati dobila najboljšo teoretično-praktično pripravo za svoje poslanstvo« in pa

bodoča vzgojiteljica »razumevajoče in ljubeče ravnanje z malčki ter bi obenem postala šola za bodoče otroške negovalke (ibid.).

3.1 Predšolske ustanove na Slovenskem

Na Slovenskem se je skrb za otroke oblikovala najprej v obliki sirotišnic, ki pa so v 18. stoletju v obnovljeni ljubljanski sirotišnici služile vzgoji v nemškem duhu. Prvi vrtec na slovenskih tleh najdemo v Mariboru, in sicer iz zapisa iz leta 1756 o vzgoji otrok pod gospo Anno Marijo Magisshraut in njenim sinom (Pavlič 1991: 31). Predšolske otroke sta učila sedeti, spoznavati črke in moliti (Pavlič 1984: 4).

Kot pravi zgodovinarica Irena Selišnik, bi lahko kot predhodnika organiziranih vrtcev na Slovenskem razumeli zavetišča. Temu pritrjuje tudi Slavica Pavlič v svoji knjigi, v kateri zapiše, da je prvotni namen otroških zavetišč bil sprejemati v varstvo otroke, katerih matere so morale opravljati delo zunaj doma (Pavlič 1991: 21). Za zavetišča je bila značilna paternalistična in avtorativna vzgoja, njihova naloga pa je v primerjavi z vrtci bila bolj vzgajanje otrok k molitvi in pokorščini. Razlikovala so se tudi v smislu »pedagoških prijemov, notranje organizacije in spolne sestave učnega osebja« (Selišnik 2012: 349).

Za obdobje 19. stoletja je pomemben prvi otroški vrtec na Slovenskem ozemlju ali bolje rečeno otroško zavetišče v Ljubljani, ki je bilo odprto 4. novembra 1834. Šlo je za prvo zavetišče za varovanje malih otrok (Kleinkinder Bewahranstalt). To otroško zavetišče v Rožni ulici³ v ljubljanski šentjakobski fari je prvi primer širšega družbeno organiziranega varovanja predšolskih otrok (Vovko 1984: 3). Namenjeno je bilo otrokom revnejših plasti, kjer sta bila oba starša zaposlena, sprejemali pa so otroke stare od dveh do petih let (Pavlič 1991: 32). Zakonsko podlago za ustanavljanje društev za zavetišča majhnih otrok je dal šele cesarski odlok iz dne 21. februarja 1832. Le-ta pa so morala biti pod nadzorstvom škofijskega konzistorija. Tako je tudi v tem primeru nadzor nad zavetiščem prevzel župnik iz šentjakobske fare Janez Krizostom Pohlin (Pavlič 1984: 5). Zavetišča niso smela sprejemati otrok, starih več kot pet let, vzdrževati so se morala samo s prostovoljnimi prispevki in niso se smela potegovati za podporo iz javnih skladov (Pavlič 1991: 32).

Baronici Magdaleni Schmidburg so naložili, da priskrbi prvo varuško, prvega učitelja Antona Majhniča so poslali v Gradec, da se poduči o ureditvi takega zavetišča, za varuško

³ Takrat Rožna ulica 108, pozneje št. 21 pri šentflorijanski fari v prvem nadstropju hiše Katarine Helwig (po Pavlič 1984: 4).

pa so postavili Marijo Ditrich (Pavlič 1984: 5). Predstojnica zavetišča je bila soproga vsakokratnega deželnega guvernerja, toda zavetišče so vodili duhovniki in odlični meščani mesta Ljubljana. V ta namen ga je vzdrževalo ustanovljeno zasebno dobrodelno društvo s prostovoljnimi prispevki, skoraj polovico vseh izdatkov za vrtec so pokrili z izkupičkom vsakoletnih veselice. V prvem vrtcu je bilo ob njegovi otvoritvi 109 otrok, za katere sta skrbela učitelj Anton Majhnič in varuška Majda Ditrich (Vovko 1984: 3). Ustanova se je razširila in v letu 1882 oskrbovala kar 237 otrok (Dolanc 1970: 663). Ker je bilo otrok čedalje več, prostori pa niso bili primerni za vrtec, so leta 1843 kupili stavbo v Šentflorijanski ulici 63⁴ in s tem pridobili primerne prostore in vrt (Pavlič 1984: 4).

Po letu 1840 je bil v društvu ustanovljen poseben ženski odbor zavetišča, kjer so ženske dobile pomembnejšo vlogo. Odbor je sestavljalo 24 članic, plemkinj in soproj pomembnejših meščanov mesta, po dve sta bili zadolženi za nadzor nad zavetiščem dva tedna v letu (Selišnik 2013: 122). Katere zadolžitve so sodile pod »materinski nadzor« na Kranjskem, ne vemo. V Nemčiji je to pomenilo, da so ženske dnevno prihajale v prostore zavetišča, nadzorovale potek dela in včasih opravljale tudi nekatere naloge, kot je delitev opoldanske malice ali razdeljevanja oblek. Zdi se, da je kasneje ta damski odbor v Ljubljani prenehal delovati in da so ga nadomestile štiri varuhinje društva (Selišnik 2013: 123).

Na Slovenskem so se ženska društva razmeroma pozno vključila v polje dobrodelnega dela, čeprav je bila tradicija ženskega neformalnega dobrodelnega dela bogata. Neorganizirane oblike sodelovanja žensk na polju dobrodelnosti lahko iščemo že v družbi starega režima. Dobrodelnost je tedaj, tako kot še v 19. stoletju, pomenila, da je »darovalka« reprezentirala svoje bogastvo in tudi svojo moralnost. Pomemben poudarek del krščanskih moralistov je bil, da k stalni pripravi smrti sodi tudi skrb za dušo, kar pomeni »ubogim dajati in druga dobra dela opraljati« (Selišnik po Verginella 2013: 122). Krščanski *karitas* je zaznamovala vse dobrodelne ustanove, sploh pa tiste, ki so sodile pod okrilje Cerkve. Pomembno vlogo so v dobi starega režima imeli zlasti plemiči in plemkinje, saj sta bili vrednoti krščanstva in plemstva tesno povezani (Selišnik 2013: 122). Ženske so sicer imele vidnejše vloge v posameznih dobrodelnih društvih še pred ustanovitvijo povsem ženskih dobrodelnih društev, ki so se začela pojavljati v zadnji četrtini 19. stoletja (ibid.).

⁴ Kasneje stavba s hišno številko 27.

Kljub povečani dobrodelni organiziranosti žensk je večina humanitarnih društev ostala v 19. stoletju v moških rokah (Selišnik 2013: 125). Le-ti so delovali kot nadzoriki, pregledovalci financ ipd. »V očeh mnogih je bila skrb za otroke prepomembna, da bi jo prepustili ženskam, po drugi strani pa je močna država moč ženskega gibanja omejevala tudi z razvojem lastnih, ženskam nedostopnim izobraževalnim sistemom in čvrsto hierarhijo uradništva« (Selišnik 2013: 127). Medtem ko so Angležinke in Američanke, ki so vodile prve vrtce brez nadzora moških uradnikov in oblasti (za Nemke in Avstrijke tega ne moremo trditi), slovenski vrtci niso delovali brez »moškega« nadzorstva (Selišnik po Koven Michael 2013: 127). Ni torej naključje, da med ustanovitelji Društva za varstvo in zaščito otrok najdemo sodnike, ravnatelje, pravnike, duhovnike oziroma same »priznane strokovnjake in izkušene karitativne delavce«, predstavnike mestne občine, dežele, škofovskega ordinata, ne pa žensk (Selišnik 2013: 127).

Del predšolske ustanove, ki jo še danes sestavljajo dojenčki in malčki do dveh let, so imenovane jasli. Te je leta 1840 oblikoval pariški zdravnik Firman Marbeau, ki je pri opravljanju svoje prakse spoznal, da je otrokom staršev, ki so zaposleni zunaj doma, potrebno priskrbeti nego in varstvo ter jih tako obvarovati pred boleznimi in zmanjšati njihovo umrljivost (Pavlič 1991: 27). Spodbujal je k ustanavljanju in vzdrževanju posebnega združenja tovrstnih ustanov, ki jih je imenoval *creche* (nem. Krippe) ter si po vzgledu francoskih jasli prizadeval, da so ustanavljali jasli tudi po drugih evropskih državah. Leta 1847 je bilo v Avstriji ustanovljeno Centralno združenje jasli pod pokroviteljstvom cesarice Elizabete, čez dve leti pa so na Dunaju ustanovili prve jasli po zaslugi dr. Karla Helma, mestnega občinskega svetnika, VIII. okraja (ibid.). Jasli so se širile, starši so bili z ustanovo zelo zadovoljni, zato je Ministrstvo za notranje zadeve 23. decembra 1852 opozorilo namestništva vseh avstrijskih dežel, naj po zgledu Francije, Belgije in uspehu dunajskih jasli pospešijo ustanavljanje tovrstnih zavodov, predvsem zaradi koristi narodnega zdravja in socialne pomoči (Pavlič 1991: 27–28). Poziv so prejeli tudi v Ljubljani in o njem sta bila obveščena ljubljanski magistrat in škofijski ordinariat. Seja občinskega sveta, dne 7. aprila 1853, je poziv obravnavala, vendar je bil po dolgi razlagi občinskega svetnika dr. Ivana Čuberja⁵ odgovor odklonilen. Zavzemal je stališče o tem, da jasli v Ljubljani glede na krajevne razmere ne bi ustrezale svojemu namenu in da takšnega zavoda zaradi pomanjkanja potrebnih možnosti ne bi bilo mogoče vzdrževati

⁵ Ivan Čuber (tudi Zhuber, Tschuber) je bil doktor medicine, profesor, tudi pedagog. Leta 1851 je bil imenovan za ravnatelja deželnih in dobrodelnih zavodov v Ljubljani.

(Pavlič 1991: 29). Občinski svet je soglasno sprejel, da je to tako, tudi škofijski ordinariat je sporočil, da jasli kot ustanova v Ljubljani niso potrebne (ibid.).

Zavetišča so bila ustanove siromašnih, kruha in varstva potrebnih otrok, medtem ko je bila vzgojna dejavnost v prvih otroških vrtcih namenjena izbrancem, otrokom imovitnejših družin. Oboje so urejali in vodili po sodobnih nemških vzorih (Dolanc 1970: 664).

Vrtce, ki so bili ustanovljeni in so delovali pred letom 1869, so oskrbovala razna društva, cerkveni redi ali posamezniki. Leta 1869 pa je državni zakon dal predšolski vzgoji in odpiranju predšolskih ustanov pravno podlago. To je bila ena izmed pomembnih sprememb v vodstvenih strukturah in razumevanju dobrodelnosti, in sicer v razmerju med sveto in posvetno oblastjo. V 19. stoletju je skrb za reveže postopoma prešla iz cerkvenih rok v občinsko in državno upravo, vendar je bila cerkvena oblast še močno prisotna v dobrodelnih društvih v prvi polovici 19. stoletja ter je skrb za uboge šele v drugi polovici stoletja prešla pod javno upravo (Selišnik 2013: 126).

Do izida državnega zakona leta 1869 je deloval od ustanovitve leta 1834 le en otroški vrtec, imenovan tudi zavetišče ali detišnica, pri sv. Florjanu v Ljubljani. Delovalo pa je tudi nekaj zasebnih vrtcev, ki so jih kmalu zaprli (Pavlič 1991: 45).

Leta 1872 sta bila na temelju državnega osnovnošolskega zakona objavljena dva za razvoj predšolske vzgoje pomembna dokumenta, in sicer ministrski razpis »o otroških vrtcih in tem sorodnih zavodih« ter ministrski ukaz z »določili o otroških vrtcih in njim podobnih zavodih« (Dolanc 1970: 664). Razpis je utemeljeval potrebo po otroških vrtcih in pojasnjeval njen pomen, naloge, ustvarjanje, ureditev in drugo, medtem ko so določila bila temeljni predpis o otroških vrtcih, o otroških oskrbovalnicah in o strežnih zavodih (ibid.).

V *Učiteljskem tovarišu* je bilo tako zapisano, da so naloge vrtca kot prvo potrebno posredovanje med domačo in šolsko vzgojo, le-ta pa ne nadomešča domače vzgoje, ampak jo sam podpira, imenuje ga kot prvo stopnjo javne vzgoje (Selišnik 2012: 354).

Ta določila iz leta 1872 so dajala otroškim vrtcem pravni status vzgojne ustanove s pravico javnosti. Otroški vrtci po letu 1872 tako ne bi bili praviloma izjemne ustanove za otroke premožnih družin, kajti tudi »nižjim ljudskim slojem naj bi postali pravi temelj za duševno in nraštveno vzgojo« (Dolanc 1970: 665). Obenem tudi ustanavljanje otroških vrtcev naj ne bi bilo več odvisno od dobrodelnih ustanov in verskih organizacij, temveč za to morajo poskrbeti vsi prebivalci ter deželani in zlasti šolski organi (Pavlič 1991: 46). Slavica Pavlič

pravi, da so se ta načelna stališča pri oblikovanju sistema in nalog predšolskih ustanov podredila tedanji razredni družbeni ureditvi (1991: 46). Otroški vrtci so bili tako javne ustanove, ki so se nahajale ob osnovnih šolah in samostanih, hkrati pa so bili dovoljeni tudi zasebni vrtci, ki so jih obiskovali otroci boljših« staršev iz višjih krogov (Pavlič 1991: 46–47). Otrokom delovnih ljudi so bila namenjena tudi »otroška zabavišča«. Preplet vseh teh je že na začetku otrokove socializacije posledično povzročal razredno razlikovanje in razslojevanje (Pavlič 1991: 47).

V letu 1890 je bilo v Ljubljani sedem otroških vrtcev z devetimi oddelki in 447 otroki, z enajstimi otroškimi vrtnaricami in štirinajstimi hospitantkami, vseh sedem vrtcev pa je bilo javnih ali zasebnih (Dolanc 1970: 667). Mreža otroških vrtcev, ki se je po letu 1880 začela širiti po vsem slovenskem območju, je bila raznolika, in sicer od zasebnih, občinskih ali raznarodovalnih vrtcev ali vrtcev narodnoobrambne družbe (Pavlič 1991: 51). Nemško šolsko društvo imenovano Schulverein, ki je imelo svoje podružnice v vsej Avstriji in tudi v Nemčiji, se je na slovensko ozemlje širilo predvsem iz dveh smeri: iz Gradca proti Mariboru in Dravski dolini na Spodnje Štajersko, na drugi strani pa iz Celovca čez Jesenice nad nekdanjo Kranjsko. Ponemčevanja se je lotilo tudi z ustanavljanjem vrtcev, le-te so ustanovili v Mariboru in okolici, tudi v Ormožu leta 1909 (Pavlič 1991: 52). Proti raznarodovanju se je usmerila Družba sv. Cirila in Metoda, ustanovljena leta 1886. Le-ta je skušala vzdrževati, ustanavljati in podpirati čim več slovenskih vrtcev na obmejnih območjih Štajerske in Primorske ter tudi v notranjosti, kjer je bil pritisk nemške in italijanske narodnosti močnejši. Narodnoobrambna družba se je morala bojevati proti nemškima društvoma Schulverein in Südmark ter italjanskemu društvu Lega nazionale. Tako so že leta 1886 v Celju odprli prvi šolski zavod Družbe sv. Cirila in Metoda – otroški vrtec, ki pa so ga prevzele šolske sestre, nato leta je bil 1887 odprt otroški vrtec pri Sv. Jakobu v Trstu,⁶ kar je tudi »pomenilo začetek slovenskega šolstva v Trstu« (Pavlič 1991: 55). Društvo je ustanavljalo veliko vrtcev na Goriškem in Tržaškem (več v Pavlič 1991: 55–71). Te socialno-vzgojne ustanove so na slovenskih tleh ob meji dobile predvsem narodnopolitične značilnosti, to pa ne velja le za zasebne otroške vrtce šolskih družb, temveč tudi za občinske vrtce v Trstu in Gorici (Pavlič 1991: 58). Livia Marinelli poroča, da so tržaški občinski otroški vrtci neposredno pred prvo svetovno vojno zbrali 2.000 otrok ter da je mestna uprava neprestano prejemale zahteve po novih vrtcih, utemeljene z voljo,

⁶ Vrtec je bil leta 1893 zaprt, prostore pa so uporabljali za slovensko osnovno šolo. Obnovili so ga leta 1912.

da se prepreči razcvet zasebnih otroških vrtcev na pobudo drugorodcev (ibid.). S posebnimi dekreti so smeli delovati tudi nekateri zasebni vrtci, toda le začasno. Sama dovoljenja so jim izdajali vsako leto posebej s pojasnilom, »dokler ne poskrbi oblast kako drugače za vzgojo predšolskih otrok« (Pavlič 1991: 60).

Sama določila o otroških vrtcih so predpisovala tudi samim ustanoviteljem zahtevane pogoje, tako glede zdravega, primerno osvetljenega prostora, vključenega vrta in igrišča, opreme, kot so klopi in mize, vzgojne naprave in usposobljenost učnega osebja (Pavlič 1991: 47). Ureditev in delo otroških vrtcev so preverjali šolski nadzorniki po posebnih ministrskih navodilih, ponekod pa so otroške vrtce in zavetišča lahko nadzirali tudi krajevni ženski odbori (Pavlič 1991: 47–48). Le-ti so kdaj pa kdaj ob obisku svetovali o izboljšanju razmer ipd. Zapisano je bilo tudi, da šolski nadzorniki pazijo zlasti na pravo vzgojno vrednost iger, na vsestransko zaposlitev otrok, na dosledno upoštevanje pedagoškega načela aktivnosti v vsem izobraževanju in ne le v ročnih spretnostih, naj preprečijo poučevanje računanja, branja in pisanja ter strogo šolsko disciplino, naj zahtevajo za otroke čim več gibanja na prostem, in drugo (Dolanc 1970: 667). Pomen ustanavljanja otroških vrtcev so objavljali tudi v časopisju, tako je *Učiteljski tovariš* opozoril, da je za vstop v šolo potrebno dopolniti domačo vzgojo in jih tako telesno kot duševno pripraviti na šolo (Pavlič 1991: 48).

Slika 1: Risba prikazuje otroški vrtec okoli leta 1890.

Vzgoja v otroških vrtcih je bila zaupana otroškim vrtnaricam, njihovo izobraževanje pa učiteljiščem. Na moškem in ženskem učiteljišču so kandidate seznanili z ureditvijo in delom vrtcev. Otroška vrtnarica je imela popolno učiteljsko izobrazbo, ali pa je bila samo absolventka enoletnega tečaja. Vrtnarice se niso ukvarjale samo z vzgojo otrok, temveč tudi z izobraževanjem mladih deklet, ki bi se nato zaposlovale kot vzgojiteljice v družinah (Dolanc 1970: 666).

Tudi v samem časopisju se je problematiziralo o vrtcih, ki so bili v slovenskem okolju še neznana stvar. O koristnosti vrtcev pri ljudski šoli leta 1912 v več delih *Učiteljskega tovariša* piše Antonija G., tržaška vrtnarica. Zapiše, da otroški vrtec pripravlja otroke za ljudsko šolo in jih z vzgojo privaja redu, pazljivosti in natančnosti ter služi kot nekakšen most med ozkim domačim krogom in javnim življenjem ljudske šole (G. Antonija, *Učiteljski tovariš*, 5. 6. 1912: 1). Med drugim pravi tudi, da ima vrtnarica prednosti pred učiteljem v ljudski šoli, saj otroke opazuje pri vseh dejavnostih in spoznava njihove navade in razvade, ki pa jih učitelj v šoli ne more, saj je otrok tam že starejši in že zna prikriti svoje slabosti. Zapiše:

»Živeti je treba z otrokom, da se ga spozna, in tu ima najvažnejšo vlogo ravno vrtnarica. Ona je z njim po 5—6 ur na dan in v tem času vedno govori z njim najsibo pri vajah na pamet, pri darilih, pri igrah – sploh vedno. Tu ima vrtnarica priliko opazovati in proučevati ga.« (*Učiteljski tovariš*, 28. 6. 1912: 1)

Obenem otroški vrtec otrokom omogoča že pri rani starosti telesno razgibavanje in pouk, ki se vrši na podlagi igre (G. Antonija, *Učiteljski tovariš*, 5. 6. 1912: 1). Vrtnarice tam združujejo telesne in duhovne vaje ter za razliko od otrok, ki niso zahajali v vrtec ima kasneje učitelj v ljudski šoli veliko manj dela (*Učiteljski tovariš*, 28. 6. 1912: 1).

Sama prepoved ustanavljanja otroških vrtcev, ki se je zgodila v Nemčiji leta 1851, se je začela na osnovi mnenja, da otroke otroški vrtec utruja in jih izrablja ter da posledično ti v ljudski šoli nazadujejo in nimajo volje do obiskovanja šole, kar je vrtnarica v članku predstavila kot zmotno (*Učiteljski tovariš*, 28. 6. 1912: 1). Vrtnarica je v članku zaobjela zgodovino razvoja predšolskih ustanov ter razlog, da se na Slovenskem niso ravnali najbolje po Fröblovem sistemu, našla v finančnih primanjkljajih, torej pomanjkanju sredstev in nenehnem varčevanju (ibid.). V imenu tržaških vrtnaric pove, da vrtec ne vsebuje vsega, kar bi po Fröblu moral (učilnice, telovadnico, otroških vrt, jedilnico, kuhinjo in druge potrebne prostore s prostranim dvoriščem in igrali), saj za to ni sredstev, obenem

pa so obremenjene s prevelikim številom otrok (ibid.). Eni sami vrtnarici je težko vzdrževati red s 40 otroki, medtem ko jih imajo tržaške povprečno na eno vrtnarico 80–100 otrok – v takšnih razmerah je tržaškim vrtnaricam nemogoče vzdrževati disciplino (ibid.). Antonija G. je na koncu članka odločno izjavila, da je otroški vrtec koristen ljudski šoli, da bi ga učitelji morali vedno in povsod priporočati, saj se otrok v otroškem vrtcu vsestransko razvija, duševno in telesno (*Učiteljski tovariš*, 28. 6. 1912: 1).

Prva svetovna vojna je pomenila konec delovanja Kleinkinder Bewahranstalt, saj je leta 1915 stavbo ustanove začasno prevzela v upravljanje vojska (Selišnik 2012: 355). Tudi samo število vrtcev v Ljubljani se je zmanjšalo; delovali so le štirje, vsi nemški vrtci pa so prenehali delovati zaradi »prepičlega« obiska (ibid.). Do leta 1918 so predšolske otroke vzgajali po različnih predpisih, tako je na ozemlju nekdanje Avstro-Ogrske monarhije veljal *Šolski zakon* iz leta 1869 in kasneje *Zakon o otroških vrtcih* iz leta 1872 (Pavlič 1991: 26). Šele šolski zakon iz leta 1929 je predvideval ustanavljanje otroških vrtcev v vseh večjih mestih, industrijskih središčih in tam, kjer so to želeli starši., ali pa so prosvetne oblasti ugotovljale, da je treba ustanavljati vrtce (ibid.). Tako so z novo državo Kraljevino SHS začeli opuščati tudi nemške vrtce in tiste, ki so bili v privatnih rokah. To se je dogajalo v večjih mestih, kot je npr. Maribor. Leta 1920 je tako *Marburger Zeitung* protestiral proti ukinitvam nemških vrtcev z utemeljitvijo, da bodo zaradi tega nemške vrtnarice izgubile službo, medtem ko je *Mariborski delavec* objavil vest o tem, da je namera ustanoviti državni slovenski otroški vrtec, katerega podlago daje nov zakon o narodnih šolah. Po mnenju *Mariborskega delavca* utemeljitev, da nekdo izgubi službo, ni dovolj, »kajti šolski zavodi menda vendar niso radi tega tu, da imajo pri njih gotovi ljudje zaslužek« (*Mariborski delavec*, 12. 6. 1920: 2).

3.2 Predšolske ustanove v Prekmurju

Za Prekmurje sledimo posebnostim v razvoju šolstva v primerjavi z drugimi deli Slovenije ter jih na območju Lendave prepoznamo glede na jezik, versko pripadnost, ustanovitelja in njegove interese, učne knjige in učitelje, gostoto in stopnjo razvoja posameznih šol ter tudi stroko (Šarf 1988: 19). Pri samem razvoju in delovanju predšolskih ustanov pa ni bilo veliko drugače, razne manjše, omejene vloge. Ustanavljanje na tem območju lahko povežemo z 19. stoletjem, ko je Prekmurje spadalo v ogrski del monarhije. Tam je bila moč ogrskega plemstva velika in določenih ukrepov, ki so bili vpeljani v avstrijskem delu, tu ni bilo mogoče izpeljati.

V predelu države Avstrijskega cesarstva, takrat imenovanem Kraljevina Ogrska,⁷ je bil prvi otroški vrtec ustanovljen že leta 1828 v Krisztina városu, danes predel Budimpešte. Nato so sledili še vrtci v Budi, Pešti in Banski Bystrici na Slovaškem (Kokolj in Horvat 1977: 223). Na gibanje obikovanja vrtcev so vplivala načela britanskega Samuela Wilderspina in švicarskega Johanna Heinricha Pestalozze (Rehó 2012: 141). Po besedah raziskovalke Judit Podracsy so v času, ko je baronica Terezija Brunszvik prenesla ideje otroškega vrtca iz Anglije, bistvene vsebine v ustanovi še manjkale (2007: 7).

Prvi vaški vrtec, na območju ogrskega dela cesarstva je v vasi Szedres⁸ ustanovila Amália Bezerédy,⁹ in sicer za otroke služabnikov in revne. Tam je leta 1837 vrata odprl prvi vzgojitelj (Rehó 2012: 141). Za širjenje vrtcev so ob prizadevanju grofice Terezije Brunszvik¹⁰ leta 1836 ustanovili društvo KIMTE oz. *Kisdednevelő Intézetek Magyarországon Terjesztő Egyesülés*.

Njena predšolska ustanova je kar kmalu postala znana po vsem Ogrskem in leto zatem je Fröbel ustanovil prvi vrtec v nemškem prostoru. Terezija Brunszvik je na pobudo prvega predsednika društva KIMTE grofa Leona Festeticha leta 1840 ustanovila tudi prvo vzgojiteljsko šolo v Tolni ob Donavi, pozneje pa so jo preselili v Budimpešto (Kokolj in Horvat 1977: 223). Društvo je obstajalo do leta 1874 ter se je ukvarjalo z organizacijo, vzdrževanjem vrtcev, pomagalo izbrati prave prostore, zagotoviti potrebno opremo za vrtec, izpolnjevati higienske in protipožarne predpise, skrbelo je za izobraževanje učiteljev vrtcu in zagotavljalo ustrezne vzgojitelje in vzgojiteljice (Rehó 2012: 141). Da je lahko vse to zaobjelo, je bilo pomembno, da je arisokracija društvu namenjala denar. Po marčni revoluciji so ustanove nekoliko zastale.

Leto 1867, ko pride do nastanka Avstro-Ogrske monarhije, pa pomeni tudi čas, ko je madžarska buržazija sinhrono šla z razvojem zahodne Evrope. »To je obdobje, v katerem ne samo Madžarska gleda na Zahodno Evropo, ampak tudi Zahodna Evropa na Madžarsko« (Podracsy 2007: 23). Leto 1867 pa je pomembno tudi kot leto, ko se ustanavlja prve državne vrtce. Izobražene vzgojiteljice so bile izšolane v Budimpešti, in sicer na šoli

⁷ Imenovana tudi kot Kraljevina Madžarska, po madžarsko *Magyar Királyság* oz. po latinsko *Regnum Hungariae*.

⁸ Vas je upravno spadala pod Tolna Megye. Omenja se dvorec Hidja puszta družine Bezerédy.

⁹ Priimek zapisan tudi Bezerádj. Bila je prva, ki se je v madžarski književnosti ukvarjala s svetom otrok, pisala je tudi knjige za otroke.

¹⁰ Grofica Tereza Brunsvik (ang. Therese Countess von Brusvik or Brunswick) je bila članica madžarske elite, pedagoginja in sledilka švicarskega pedagoga Johanna Heinricha Pestalozzija.

imenovani *Fröbel Nőegylet*. Ta je bila ustanovljena v Budi leta 1869 ter od leta 1872 naprej imenovana kot *Magyarországi Központi Fröbel Nőegylet* (Rehó 2012: 142).

KIMTE je v sedemdesetih letih izgubil monopol ter bil leta 1874 priključen k državnemu združenju vrtcev oz. po madžarsko *Országos Kisdédóvó Egyesület*, ki je bilo nato združeno in imenovano *Országos Magyar Kisdédvédő Egyesülettel* – to je delovalo do leta 1946 (Rehó 2012: 142). Združenje je do srede sedemdesetih let 19. stoletja po podatkih doseglo 143 vrtcev, od tega jih je 30 delovalo v Budimpešti (Rehó 2012: 143). Ob podpori članov združenja je bilo na Madžarskem ustanovljenih skoraj 500 vrtcev (ibid.).

Da so bile narodnostne težnje pomembne pri ustanavljanju vrtcev tudi v Ogrskem delu oz. na območju Prekmurja z okolico, izpričuje tudi primer iz Železne županije, kjer je bilo leta 1883 ustanovljeno društvo za ustanavljanje otroških vrtcev po madž. *Vasvármegyei Kisdédóvó egylet*. V zborniku županije so med drugim zapisali, da je »predšolska vzgoja najtrdnjša podlaga in dejavnik narodne rasti« in ravno s tem namenom so jih ustanavljali najprej med nemadžarskim prebivalstvom na Ogrskem (Kokolj in Horvat 1977: 223). Prvi vrtec v Železni županiji so ustanovili leta 1840 v Szombathelyu, po izidu *Zakona o otroških vrtcih* leta 1891 pa se je število začelo povečevati, tako je leta 1898 bilo v sami županiji že 24 otroških vrtcev (ibid.).

V tem obdobju so bili ustanovljeni tudi otroški vrtci v Murski Soboti, Monoštru, Rohoncu in drugod. Zanimive podatke daje tudi raziskovalka Anna Rehó iz oddelka za Psihologijo in pedagogiko na Univerzi v Užgorodu, v Ukrajini, ki je med drugim raziskovala zgodovino otroških vrtcev na področju *Trans-Carpathia*¹¹ oziroma predela nekdanje t. i. Karpatske/Podkarpatske Rutenije. Gre za zgodovinsko območje, danes v zahodnem delu Ukrajine, ki je spadalo vse do prve svetovne vojne pod ogrski del monarhije. Območje je skozi zgodovino oblikovala večetnična in večverska populacija. Tako kakor tudi na območju Prekmurja je območje Podkarpatske Rutenije bilo preprejeno z razvojem in postavljanjem vrtcev konec 19. stoletja, seveda v širši izvedbi. Po podatkih Anne Rehó je na severovzhodnem delu Avstro-Ogrske monarhije konec 19. stoletja delovalo približno 200 vrtcev oz. *ovod* (2012: 143).

¹¹ V članku Anna Rehó po vsej verjetnosti misli na današnje administrativno območje v zahodni Ukrajini, ki se imenuje *Zakarpattia Oblast* (Transcarpathia). Znotraj nje obravnava zgodovinske predele, oblasti (Vármegye), kot so Máramaros, Ugocsa, Bereg in Ung.

V praksi pa so nekatere županije madžarizacijo že izvajale pred samim sprejetjem zakona. V večnarodnostni Železni županiji, kjer je bilo malo denarja za odpiranje otroških vrtcev, so že leta 1887 zbirali predšolske otroke poleti v šolskih prostorih, kjer so imeli dnevno zavetišče (Pavlič 1991: 75). Poziv za izvajanje poletnih zavetišč za predšolske otroke je dal županijski šolski nadzornik, vendar kot trdi sam, je bilo uspeha pri tem zelo malo (Kokolj in Horvat 1977: 225). Že leta 1884 pa je okrajni glavar v Murski Soboti predlagal županiji, naj podpre prizadevanje, da bi lahko »vendske« otroke pošiljali med počitnicami v madžarske vasi, kjer bi se učili madžarščine (Kokolj in Horvat 1977: 226). Praksa, ki je bila znana še iz Košičevih¹² časov, je sedaj dobila tudi podporo županijske oblasti (ibid.).

Kot sem že omenila, je v Železni županiji leta 1883 prišlo do ustanovitve društva šolskih vrtnaric, ki ga je oblast podprla z letnim zneskom 750 forintov (Kuzmič 2015: 40). Še istega leta je bil ustanovljen otroški vrtec v Murski Soboti, ki je svoje prostore imel v hiši na Glavni ulici¹³ (Fujs 2015: 26). Imenoval se je po madžarsko *Állami Óvoda* oz. državni vrtec. V vrtcu je delovala ena vzgojiteljica (ibid.).

Slika 2: Razglednica prikazuje glavno ulico v Murski Soboti, na levi strani vidimo stavbo otroškega vrtca oz. »ovode« iz časa Avstro-Ogrske.

¹² Jožef Košič je bil pisatelj, župnik, zgodovinar in etnolog. Razvil je teorijo o tem, da so predniki Slovencev med Rabo in Muro potomci Vandalov.

¹³ Današnja Slovenska ulica.

Zavedanje o pomembnosti šolskih vrtcev kot pripravljavnice za madžarske šole v nemadžarskih krajih je bilo vse glasnejše z zahtevami po ustreznem zakonu o samem ustanavljanju predšolskih ustanov, da se načrtno madžarizacijo na tem področju omeji, sprememni. »Vladne ustanove so ustvarjale vzdušje, da bo uvedba otroških vrtcev z madžarskim občevalnim jezikom veliko koristila pripadnikom narodnosti za osvajanje madžarščine, ki je kot uradni jezik nujna v upravi in ima nalogo graditi enotno državo« (Kokolj in Horvat 1977: 223).

Leta 1891 so v tisku drugih narodnosti sledile burne razprave, ki so letele na predlog ministra za vero in uk grofa Albina Csákyja, ki je skupščini predlagal predlog *Zakona o otroških vrtcih*. Šlo je za prvi tak zakon, ki je skušal urediti celoten sistem otroških vrtcev, tako od vprašanj organizacije in vzdrževanja, organiziranega nadzora, same vzpostavitve funkcije institucije, do urejanja možnosti državne pomoči ipd. (Podracsy 2007: 49). Zakon samih konkretnih ciljev za samo usmerjanje otrok v vrtcu ne opisuje, vendar je zapisano, da je naloga vrtca, da otroka telesno, duševno in moralno razvija (ibid.). V njem je bilo zapisano, da morajo vsi otroci od tretjega do petega leta starosti obiskovati vrtec, če doma zanje ne skrbijo dovolj, kamen spotike pa je bil predvsem občevalni jezik – sporazumevanje bi bilo le madžarskem jeziku in vzgoja v madžarskem duhu (Kokolj in Horvat 1977: 223). Jezik, ki je bil ob vzpostavitvi Avstro-Ogrske ponovno uveden v večnarodnem delu Ogrske kot državni jezik, je sedaj tudi pri otroških vrtcih naletel na hudo nasprotovanje predvsem s strani nemadžarskih narodov. V zakonu je bilo tudi zapisano, da bi naj vrtce obvezno ustanavljale in vzdrževale občine (Pavlič 1991: 73). S tem bi država občine močno obremenila z dodatnimi sredstvi, ki pa bi v večnarodnem okolju ironično delovale v smeri svojega raznarodovanja. Poslanci na razpravi so ugovarjali predlogu zakona in izpostavili še dodatne izzive za vzgojiteljice, ki so še nevede ali nedovolj izobražene v samem madžarskem jeziku in znanju madžarske književnosti (Kokolj in Horvat 1977: 224). Dvome glede pedagoškega stališča so izrazili predvsem v tem, da otroci pri taki starosti niso še večji maternega jezika, učili in sporazumevali bi pa se dodatno v madžarščini (ibid.). Proti temu zakonu je odklonilno protestiralo veliko politikov in večnarodno ljudstvo, sklicevali so se šredvsem na *Zakon o enakopravnosti narodnosti*. Burne so bile tudi časopisne razprave tiska vseh narodnosti znotraj Ogrske. Zakon je bil vseeno sprejet in 5. maja 1891 objavljen. Vrtec je s tem zakonom bil vključen v madžarski javni izobraževalni sistem (Pukánszky Béla in Németh András 1996). Pri otrocih brez staršev vrtec skuša spodbujati njihov fizični, intelektualni in moralni razvoj (ibid.).

Če povzamemo zanimiva poglavja zakona, je med drugim pisalo, da starši morajo pošiljati otroke stare med tretjim in petim letom starosti v otroške vrtce, če niso dokazali, da sami doma primerno negujejo in nadzorujejo otroke. Uvedena je bila tudi globa kazni, od 10 do 15 krajcerjev za starše, ki kljub opominu ne pripeljejo otrok v vrtec (Pavlič 1991: 74). Zakon je predpisoval, da mora vrtec biti zgrajen po zdravstvenih požarnovarnostnih predpisih ter da je v prostoru lahko največ 80 otrok oz. na otroka 0,8 m² (Kokolj in Horvat 1977: 225). V vrtcu so lahko zaposlene samo vzgojiteljice, ki so končale vzgojiteljsko šolo na Ogrskem, tudi negovalke so morale obvladati madžarščino in opraviti praktični izpit na vzgojiteljski šoli ali pred šolskim nadzornikom (Pavlič 1991: 75). V otroških vrtcih, kjer otrokom madžarščina ni materni jezik, je bilo predpisano, da morajo vzgojiteljice povezati delo s spoznavanjem madžarščine kot državnega jezika (Kokolj in Horvat 1977: 225).

Sklepi, ki sledijo iz sprejetega zakona so, da so z zakonom skušali spodbuditi gradnjo in zavest madžarske družbe in ustvariti nacionalno enotnost (Podracsy 2007: 68). Ta protektoratska funkcija je še posebej prišla do izraza, ker so nemadžarski narodi v Ogrskem delu monarhije protestirali. Tako je pri zakonu v primeru otrok šlo predvsem za to, »ne da postanejo pametnejši, temveč da jih bo več ter da se madžarizirajo« (Podracsy 2007: 49). Judit Podracsy pravi, da so načini madžarizacije različni, čeprav jo običajno povezujemo z načinom nasilne narave, je pri tem šlo za skrite namene in latentno vsebino v zakonu (2007: 68). Problemi heterogenosti, s katerimi se je ogrski del monarhije ukvarjal, če poenostavim, so bili vidni v dveh nasprotujočih si strujah: buržuazni madžarski nacionalizem in vsi drugi, nacionalne manjšine (Podracsy 2007: 69).

Leta 1893 je bila določena 1 % doklada za otroške vrtce, kar je ustanavljanje otroških vrtcev pospešilo. Leta 1898 so ob podpori županije ustanovili madžarske vrtce tudi v Prekmurju v Cankovi, v Martjancih, Bakovcih in Ženavljah (Pavlič 1991: 75). Pokrajinski arhiv Maribor hrani gradivo o nekaterih vrtcih, predvsem gre za obračune in proračune glede na šolska leta delovanja otroških vrtcev.¹⁴ Pri tem razkriva tudi, da sta bila otroška vrtca še v kraju Tišina in kraju Tešanovci. Pregleda gradiva za otroški vrtec Bakovci,¹⁵ otroški vrtec

¹⁴ Gradivo je večinoma pod naslovom *Odbor za občo upravo Železne županije (1876–1918)* pod signaturo SI_PAM/0062.

¹⁵ Pokrajinski arhiv Maribor o otroškem vrtcu Bakovci hrani gradivo o obračunih in proračunih za nekatera, ne vsa, šolska leta. Najstarejši obračun in proračun za šolsko leto 1901/02, najmlajši pa obračun in proračuna za šolsko leto 1916/17.

Cankova,¹⁶ otroški vrtec Tišina,¹⁷ otroški vrtec Tešanovci¹⁸ in otroški vrtec Puconci¹⁹ se nisem lotila. Sem pa pregledala ohranjeno gradivo za otroški vrtec Murska Sobota, ki tvori obsežnejši del gradiva.

Pri gradivu Pokrajinskega arhiva Maribor je pod fondom *Odbora za občno upravo Železne županije* spisovno gradivo, ki zajema predvsem obračune soboškega vrtca po šolskih letih. Iz obračunov sem preko seznamov ustvarila tabele, ki dajejo kar nekaj zanimivih informacij o delovanju vrtca v določenih letih, predstavljena so le šolska leta, ki so ohranjena v pokrajinskem arhivu Maribor.

Prva tabela predstavlja delovanje vrtca v letih od 1896/1897 do 1899/1900. Po spisih lahko sledimo številu vpisanih otrok, ki pa ne dajejo realnega stanja o samem stalnem obisku, saj so otroci lahko vrtec obiskovali le en semester ali dva. Tisti, ki so obiskovali le en semester, večinoma drugega (poletnega), so plačali le polovičko pristojbine za vrtec. Celoletna pristojbina za vrtec je znašala 1 goldinar oz. madžarski zapis forint in 20 krajcarjev oz. madžarsko krajczár. V spise je ta pristojnina vpisana vse do leta 1900, čeprav je po denarni reformi leta 1892 goldinar že zamenjal avstro-ogrsko krono.

Povprečno je v šolskem letu večina plačala pristojbino oz. šolnino za vrtec, saj je vrtec bil finančno na plečih občine, ki pa ga ne bi mogla sama v celoti vzdrževati. Otroci s seznama, ki so bili upravičeni do brezplačnega vrtca, so bili večinoma siromašni. Za dokazilo so potrebovali t. i. *Községi bizonyítvány (Szegénységi ügyben)* oz. občinsko potrdilo o revščini, v katerem je pisalo, da je starš oz. skrbnik brez sredstev in zato ne more plačati vrtca. Naknadno se je potem s strani lokalnega urada urejevalo, da je bil dolg odpisan oz.

¹⁶ Pokrajinski arhiv Maribor o otroškem vrtcu Cankova gradivo o obračunih in proračunih za nekatera, ne vsa, šolska leta. Najstarejši obračun in proračun za šolsko leto 1906/07, najmlajši pa obračun in proračun za šolsko leto 1916/17. Hrani tudi prošnjo za povišanje županijske podpore za otroški vrtec Cankova iz leta 1903.

¹⁷ Pokrajinski arhiv Maribor o otroškem vrtcu Tišina gradivo o obračunih in proračunih za nekatera, ne vsa, šolska leta. Najstarejši obračun in proračun za šolsko leto 1907/08, najmlajši pa obračun in proračun za šolsko leto 1917/18.

¹⁸ Pokrajinski arhiv Maribor o otroškem vrtcu Tešanovci gradivo o obračunih in proračunih za nekatera, ne vsa, šolska leta. Najstarejši obračun in proračun za šolsko leto 1898/99 in 1899/90, najmlajši pa obračun in proračun za šolsko leto 1916/17. Vsebuje tudi prošnjo kuratorja o posredovanju doklad občini Tešanovci iz leta 1905.

¹⁹ Pokrajinski arhiv Maribor o otroškem vrtcu Puconci gradivo o obračunih in proračunih za nekatera, ne vsa, šolska leta. Najstarejši obračun in proračun za šolsko leto 1910/11, najmlajši pa obračun in proračun za šolsko leto 1917/18.

ga je plačala občina, država.²⁰ V tabeli sem razdelila otroke, ki niso plačali pristojbine v tri kategorije, in sicer tiste, ki so bili le-te oproščeni večinoma s potrdili o revščini, tiste, ki so bili zapisani kot *Kovács Maria alap* (sklad) in maloštevilčne izjeme, kjer je šlo za otroke učiteljev državne šole, evangeličanskega duhovnika in vzgojiteljev v vrtcu,²¹ v enem primeru pa tudi za kratek obisk vrtca zaradi bolezni otroka.

Tabela 1: Murskosoboški državni vrtec v šolskih letih od 1896 do 1900.

Šolska leta oz. spisi po datumih	plačali pristojbino	plačali polovico pristojbine	vsi otroci, ki niso plačali:	oproščeni plačila	Kovács Maria alap	oproščeni (izjeme)	Št. otrok po skupinah	Vsi vpisani otroci po šolskih letih
1896/1897 (31. 8. 1897)	34	35	64	49	14	1	133	133
1897/1898 (15. 9. 1898)	41	40	60	48	12	0	141	141
1898/1899 (31. 8. 1899)								
1. skupina	54	31	39	24	12	3	124	
2. skupina	4	7	16	15	1	0	27	151
1899/1900 (1.08.1900)								
1. skupina	54	15	21	8	12	1	90	
2. skupina	6	8	29	26	3	0	43	133

Kot vidimo iz tabele, je vrtec na letni ravni do leta 1900 obiskovalo povprečno 140 otrok. Večina je bila takih, ki so državni vrtec obiskovali le en semester ter plačevali polovico pristojbine. Menim, da so večjemu številu otrok za vpis za poletni semester botrovala dela v kmetijstvu, ki jih je bilo v tem času veliko in od katerih je bilo ruralno območje Murske Sobotne zelo odvisno. Tako da tudi povprečna številka otrok v državnem vrtcu niso prikaz realnega stanja obiska na vsakodnevni bazi.

V državnem vrtcu je po ohranjenih spisih od leta 1896, v praksi verjetno tudi že prej, bila zaposlena vzgojiteljica z imenom Takácsné Kamermayer Irma. Nekakšen nadzor nad

²⁰ V gradivu Pokrajinskega arhiva Maribor tako najdemo tudi prošnje za dodelitev pomoči za državni vrtec, obvestila o neporavnani prispevka za otroški vrtec, prošnje za odpis prispevka za kulturo ipd.

²¹ Tako so kot izjeme otroci staršev, zaposlenih v šolstvu ali na pomembnih mestih v Murski Soboti na primer bili: leta 1904 sin evangeličanskega duhovnika Štefana Kovatsa (Karel Kovats, ki pozneje postane duhovnik v Gornjih Slavečih), otroci učiteljice Csizsár Erzsébeta, otroci učitelja Csizsárja Jánosa, hči vzgojiteljice državne vrtca Takácsné Kamermayer Irme (Kamermayer Mancik/Mancika) idr.

ustanovo in stroški pa je imel Franc Gašpar (Gáspár Ferencz), katoliški duhovnik, od leta 1900 pa tudi predsednik Hranilnice južne Železne županije. Kot nadzornik se je leta 1900 podpisal tudi Slebich Ignác, takratni upravitelj Občinske obrtne nadaljevalne šole (Kuzmič 2015: 38).

Pristojbina za vrtec se po letu 1900 pa vse do ohranjenih spisov leta 1917 ni spremenila v vrednosti. Izražena je bila le v drugi valuti. Po tečaju je bila tako pristojnina iz 1 forinta in 20 krajcarjev spremenjena na 2 kroni oz. madž. korona in 40 vinarjev/filerjev oz. madž. fillér. Kot vidimo v tabelah, se je državni vrtec od leta 1899 ločeval že na skupine. Lahko domnevamo, da so te bile sistematično starostno omejene.

Tabela 2: Murskosoboški državni vrtec v šolskih letih od 1901 do 1906.

Šolska leta oz. spisi po datumih	plačali pristojbino	plačali polovico pristojbine	vsi otroci, ki niso plačali:	oproščeni plačila	Kovács Maria alap	oproščeni (izjeme)	Št. otrok po skupinah	Vsi vpisani otroci po šolskih letih
1900/1901 (31.08.1901)								
1. skupina	4	29	17	11	6	0	50	
2. skupina	1	20	13	12	1	0	34	84
1903/1904 (31.08.1904)								
1. skupina	44	11	25	21	0	4	80	
2. skupina	11	18	29	29	0	0	58	138
1905/1906 (1.09.1906)								
1. skupina	34	15	27	25	0	2	76	
2. skupina	26	11	31	28	3	0	68	144

Kot vidimo, je sklad Marie Kovács še vedno na voljo za določene otroke, po letu 1906 pa se ga več ne zabeležuje, ni prisoten. Razdelitev otrok v šolskem letu 1906/1907 v dva oddelka je v državni vrtec prinesel še eno vzgojiteljico Ilono Toháty, ki je poučevala poleg Irme Takács Kamermayer.²² Stroške vrta je upravljal upravitelj državne šole István R. Takáts. Za nadaljna leta so sezname za pristojbine za državni vrtec vodili le ravnatelji in

²² V virih madžarski zapis imena: Takácsné Kamermayer Irma.

upravitelji šole, v šolskem letu 1914/15 in 1915/1916 pa je pristojbine vodila učiteljica (neberljivo ime) Schönvisner Fehér,²³ za leto 1916/1917 pa ravnatelj Elek Šoštarič.

Tabela 3: Murskosoboški državni vrtec v šolskih letih od 1906 do 1917.

Šolska leta oz. spisi po datumih	plačali pristojbino za vrtec	plačali polovico pristojbine	vsi otroci, ki niso plačali:	oproščeni plačila	oproščeni (izjeme)	Št. otrok po oddelkih in skupinah	Vsi vpisani otroci po šolskih letih
1906/1907 (31.08.1907)							
1. oddelek 1. skup.	3	9	22	22	0	34	
1. oddelek 2. skup.	37	5	23	19	4	65	
2. oddelek 1. skup.	1	10	13	13	0	24	
2. oddelek 2. skup.	15	9	25	25	0	49	172
1907/1908 (1.07.1908)							
1. oddelek	31	15	36	33	3	82	
2. oddelek	23	7	39	39	0	69	151
1908/1909 (20.07.1909)							
1. oddelek	33	11	37	35	2	81	
2. oddelek	18	11	52	52	0	81	162
1910/1911 (15.08.1911)							
1. oddelek	30	17	33	33	0	80	
2. oddelek	11	9	38	38	0	58	138
1911/1912 (31.08.1912)							
1. oddelek	6 +	17+	22+	0	0	93	
2. oddelek	20	0	34	34	0	54	147
1914/1915 (31.08.1915)							
1. oddelek	21	23	0	0	0	44	
2. oddelek	13	2	0	0	0	15	59
1915/1916 (30.06.1916)							
oba oddelka skupaj	50	17	0	0	0	67	67
1916/1917 (21.05.1917)							
3 oddelki skupaj	50	30	0	0	0	80	80

²³ V virih madžarski zapis imena: Schönvisnerne Fehér (neberljivo ime).

Kot je vidno iz zgornje tabele od šolskega leta 1914/15, morda celo prej, ni zabeleženih otrok, ki bi bili oproščeni pristojbine za vrtec. Sezname vsebujejo le še imena in priimke ter pristojbino v celoti ali polovično za obisk pol semestra. Posledično je število vpisanih otrok v državni vrtec manjše.

Otroški državni vrtec v Murski Soboti so obiskovali otroci vseh treh ver, tako katoliške, evangeličanske kot judovske. Med njimi najdemo otroke raznih trgovcev, tudi judovskih, katerih priimki si sledijo po ohranjenih seznamih. Tako najdemo priimke Hirschl,²⁴ Pollák,²⁵ Heimer,²⁶ Árvai/Arvay²⁷, Trautmann,²⁸ Geiger,²⁹ Ná dai,³⁰ Hahn,³¹ Fürst³² pa tudi Schwarz, Stern³³, Schöntag, Weisz, Ebenspanger, Berger idr.

Med drugim najdemo tudi otroke trgovcev, obrtnikov in pomembnejših družin, kot so družine Dittrich,³⁴ Turk, Kiss, Titan, Cipot, Obál, Franko, Vrečič, Ungar ipd. Med obrtniki je veliko priimkov, ki jih imamo lahko – kljub doslednemu madžarskemu zapisovanju – za slovenske, pa tudi priimkov, ki so še danes zelo pogosti v Prekmurju in Murski Soboti: Štefanec, Cvetko, Knez, Novak, Rituper, Kološa, Kuzma, Cipot, Flisar, Šiftar, Čisar (Fujs 2015: 24). Priimki, ki jih lahko najdemo tudi na seznamih državnega vrtca v Murski Soboti.

Zavedanje ogrskih oblasti o velikem pomenu predšolskih ustanov opazimo na obmejnem območju, pozneje tudi pri italijanski politiki na okupiranih ozemljih od leta 1918 naprej (Murska krajina, 24. 7. 1938: 2). Represivni režimi so se posluževali predšolskih, šolskih in obšolskih dejavnosti ter verouka v medvojnem obdobju v Julijski krajini,³⁵ kot se je tudi v Prekmurju. V Julijski krajini so za uspešno raznarodovanje slovenskega naroda ustanavljali šole in vrtce ter mladinske in fašistične hiše ter forsirali »balilo«³⁶, kjer se je izvajala prevzgoja mladine v dobre Italijane.

²⁴ Hirschl Kálmán/Koloman (roj. 1884, Murska Soboti).

²⁵ Pollák Emília (roj. 1891, Zalaszentgot), tudi Pollák Irma, Pollák Gusztav, Pollák Gyula idr.

²⁶ Heimer Oszkar (roj. 1894, Murska Soboti), tudi Heimer Ankár in Heimer Simon.

²⁷ Árvai Vincze/Vincenc (roj. 1895, Murska Soboti), tudi Árvai Erna.

²⁸ Trautmann Franc (roj. 1902 Murska Soboti), tudi Trautman Berta, Trautman Pál, Trautmann Irén, Trautmann Terez, Trautmann Matild in Trautmann Jenő.

²⁹ Geiger László/Ladislav (roj. 1903 Murska Soboti).

³⁰ Ná dai Franc (roj. 1910, Šafarsko).

³¹ Hahn Lajos/Ludvik (roj. 1911, Bodonci).

³² Fürst Aladár (roj. 1906, Murska Soboti), tudi Fürst Gusztáv in Fürst Béla.

³³ Otroci: Stern Elemér, Stern Vilmos in Stern Milán.

³⁴ Gustav Dittrich ima v Murski Soboti kino. Imena: Lenke, Franciska in Margit Dittrich.

³⁵ Več o tem Egon Pelikan v članku *Šola in otroštvo v Julijski krajini med obema vojnama*.

³⁶ Balila je v fašistični Italiji organizacija za otroke od osmega do štirinajstega leta.

Pri širjenju madžarskega jezika in duha so poleg izobraževalnih ustanov pomagala tudi izobraževalna društva, med njimi za območje Prekmurja v Murski Soboti ustanovljeno *Madžarsko izobraževalno društvo za Vendsko krajino* (Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület – VMKE) leta 1893 in kasneje leta 1899 v Lendavi *Izobraževalno društvo Dolnje Lendave in okolice* (Alsó Lendvai és Vidéki Közművelődési Egylet). Le-ta so bila namenjena predvsem madžarizaciji, ki je težila tudi k temu na področju izobraževanja.

Razvoj otroških vrtcev od začetka do razpada Avstro-Ogrske monarhije kaže, da so se napredne pedagoške misli in načela, izoblikovana v določilih o otroških vrtcih, v takratnih socialnih in političnih razmerah na slovenskem ozemlju precej spremenila pod pritiskom razrednih in narodnih teženj (Pavlič 1991: 81). Že v otroških vrtcih so ločevali otroke po razredni pripadnosti, hkrati pa so bili to tudi »krajni narodnostnega razlikovanja, potujčevanja na eni in boja za ohranitev slovenstva na drugi strani« (Pavlič po Dolanc 1991: 81).

Na območju današnje Slovenije je takšno razvrednotenje potekalo tudi pri krepitevi nemških skupin v mestih. Le-te so med drugim ustanovljale tudi nemške vrtce. Tako je v Ljubljani z letom 1884 začel delovati nemški vrtec Schulvereina, ki naj bi bil brezplačen, vendar je deloval z »raznarodovalnimi cilji za slovenske otroke« (Selišnik 2012: 352). Negodovanje temu se je na pobudo slovenskih mestnih svetnikov kazalo v začetku delovanja otroškega »zabavišča« v slovenskem jeziku (Selišnik 2012: 353). Argument glavne spodbude za ustanavljanje vrtcev so v tem obdobju v ospredju navajanje nacionalno obrambnih namenov in ne praktična potreba varovanja otrok zaposlenih staršev (Selišnik po Skala 2012: 356).

Z združitvijo kulturno zelo različnih jugoslovanskih pokrajin v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, 1. decembra 1918, je slovensko šolstvo postalo najbolj razvit šolski sistem v državi. Težnje po unifikaciji šolskega sistema so vsekakor obstajale, prav tako očitne pa so vseskozi ostale tudi razlike. Vzgoja in izobraževanje sta temeljila na ideologiji jugoslovanskega unitarizma, vdanosti dinastiji in religiozni vzgoji. Narodna šola je gojila jugoslovansko narodno in državljansko zavest (1918–1941: V narodni šoli).

4 Prekmurske predšolske ustanove v medvojnem obdobju

Povojno obdobje je prizadelo tudi področje samega izobraževanja in šolstva nasploh. V več šol v Prekmurju so se naselili vojaki jugoslovanjih zasedbenih enot, nezasedene stavbe pa

so povečini bile v slabem stanju, brez inventarja in učiteljstva (Kokolj in Horvat 1977: 297). Civilni komisar za okraj Prekmurje, dr. Srečko Lajnšič, je na drugem zasedanju sosveta pri obravnavi šolstva dejal, da je ogrska vlada zanemarjala svoje delo na šolskem področju. Obenem pa je opozoril, da če bi se sistematično gojenje madžarščine nadaljevalo intenzivneje, pri tem je izpostavil ustanavljanje vrtcev s popolnoma madžarskimi učitelji, se sosvet ne bi imel priložnosti pogovarjati o šolstvu, saj bi bilo Prekmurje popolnoma madžarska pokrajina (Kokolj in Horvat 1977: 297–298).

Iz poročila višjega šolskega nadzornika Frana Gabrška o razmerah v prekmurskem šolstvu leta 1919, ko ga je prevzela jugoslovanska oblast, je med drugim o otroških vrtcih zapisano, da je v okrožju Murska Sobota do takrat šest vrtcev, in sicer v Murski Soboti dva, v Krogu, na Cankovi, Tešanovcih in v Martjancih (Kokolj in Horvat 1977: 317). V poročilu Gabršek predlaga, da se te ustanove obdrži še naprej ter da se v krajih, kjer prebivajo »drugorodci«, ali so Slovenci v manjšini, ustanovljajo novi otroški vrtci ali zabavišča s slovenskim učnim jezikom. Tam, kjer bodo pa samo madžarski ali nemški otroci, pa se naj govori z njimi tudi madžarsko ali nemško (Kokolj in Horvat 1977: 318).

Po končani prvi svetovni vojni je deželna vlada za Slovenijo na svoji seji, dne 21. julija 1920, sklenila, da se za Prekmurje pri civilnem komisariatu v Murski Soboti ustanovi šolski odbor (Pavlič 1991: 75). Ta odbor ni imel niti oblasti niti pravice »šolskega oblastva«, temveč se je smel posvetovati le o ustroju šol v Prekmurju (Pavlič 1991: 76). Med drugimi določili in navodili za šole v Prekmurju je bilo določeno, naj se v krajih, kjer prebivajo »drugorodci«, ali kjer so Slovenci v manjšini, ustanovi čimveč otroških vrtcev ali zabavišč s slovenskim učnim jezikom, kjer pa so samo madžarski ali nemški otroci, pa naj z njimi vzgojiteljice govorijo tudi madžarsko ali nemško (*Novine*, 30. 5. 1920: 1). Za vrtce pa so določili, da se ti, ki so bili ustanovljeni, ohranijo, vzgojiteljice, ki ne vedo slovensko, pa bodo sprejete pod pogojem, da se v enem letu naučijo knjižne slovenščine, drugače bodo odpuščene (Pavlič 1991: 76). Po letu 1920 je predvsem v prekmurske šole, pa tudi kasneje za vrtec v Murski Soboti, uvedena slovenščina za otroke in madžarske vzporednice, ki pa so jih v šolstvu postopoma ukinjali.

Z Vidovdansko ustavo je bila Slovenija razdeljena v dve upravni enoti, na tako imenovano ljubljansko in mariborsko oblast, in tako so pri velikih županstvih šolstvo upravljali prosvetni oddelki, v okrajih pa šolski nadzorniki, ki so nadzorovali šole in vrtce (Pavlič 1991: 112).

Tedanji otroški vrtci so bili slaba pripravljavnica za osnovno šolo, vedeti pa moramo, da vrtec po svojem temeljnem načelu niti ni želel biti kakšna »predšola« (Pavlič 1991: 112). Otroški vrtci na slovenskem ozemlju, ki so bili dotlej ustanovljeni, so bili bolj zaposlovalnice za otroke, katerih starši so bili zaposleni, ali niso imeli časa zanje; bili so na stopnji zavetišča in torej niso prevzemali svoje naloge kot temeljni del vzgajališča (Pavlič po Flereju 1991: 112).

Vzgoja in varstvo predšolskih otrok v novi državi Jugoslovanov nista bistveno napredovala in se spreminjala, saj je *Zakon o narodnih šolah kraljenine Jugoslavije*, ki je obravnaval tudi predšolske ustanove, izšel šele leta 1929. V zakonu je v 7. členu bilo zapisano, da k narodnim šolam spadajo t. i. zabavišča, kakor so bili preimenovani otroški vrtci (Pavlič 1991: 113). V njih delujejo učiteljice, izprašane za »zabavilje«, kar pomeni z izpitom po dveletnem delu v zabavišču (Kokolj in Horvat 1977: 337). Zakon je med drugim določal, da se zabavišča obvezno ustanavljajo za večja mesta in industrijska središča, lahko pa se ustanovijo tudi na željo staršev ali zahtevo občine tudi v drugih krajih, če se vanj vpiše najmanj 30 otrok (Pavlič 1991: 113). Zabavišča so imela tudi starostno mejo, in sicer od štirih let naprej. To je bila posledica premika šolske obveznosti osnovnih šol s šestega na sedmo leto in posledično predšolsko vzgojo iz tretjega na četrto leto. »Ta sprememba v sistemu je pomenila korak nazaj, saj bi bilo iz pedagoškega in psihološkega vzornega kota pravilno le, če bi začetek organizirane vzgoje pomaknili navzdol, na stopnjo predšolskih otrok« (Pavlič 1991: 113). Jasli, kot jih poznamo danes, so imenovani kot dnevna zavetišča, bile pa so organizirane za dojenčke in otroke do četrtega leta starosti. Obstajala pa so tudi dnevna zavetišča z zabaviščem za otroke od končanega četrtega pa do končanega sedmega leta ter šolska dnevna zavetišča za otroke do šestnajstega leta starosti (Pavlič 1991: 113–114). Ministrstvo za prosveto je 22. septembra 1933 objavilo *Zakon o narodnih šolah* po členih, v katerih je tudi razložena razlika med zabavišči in dnevnim zavetiščem, o nalogah negovalke, ki skrbi za otroke do četrtega leta starosti, in nalogah vzgojiteljev, učiteljev in zabavilj ipd. To, da so zabavišča dobila tudi vzgojno funkcijo, je prinesel ravno odlok iz leta 1933, ki je predpisal poseben program za vzgojo otrok v dnevnih zavetiščih in šolskih zavetiščih (Pavlič 1991: 114).

O hitrejšem razvoju predšolskih ustanov ni možno govoriti, saj so oblasti v Kraljevini kot prej v Monarhiji prepuščale pobude nabožnim in dobrodelnim organizacijam ter zasebnikom (Pavlič 1991: 116). V času Stojadinovićeve vlade je minister za prosveto Dobrivoje Stošović, dne 9. septembra 1936, izdal uredbo o vzdrževanju narodnih šol, s

katero je vzdrževanje prešlo z upravnih šolskih občin na banovine kot samoupravna telesa. Odtlej so morale upravne občine še nadalje zidati in dozidavati šolska poslopja, skrbeti za ustanavljanje novih šol in oddelkov, šolskih kuhinj, oskrbovalnic itn., banska uprava pa je prevzela popravila in beljenje poslopij, najemnino za najeta šolska poslopja, kurjavo, razsvetljavo, nabavo opreme, učil, plačevanje stanarine učiteljem idr. (Kokolj in Horvat 1977: 346).

Nacionalistična politika jugoslovanskih meščanskih vlad je preko svojih šol raznarodovala otroke manjšinskih krajev, kakor je to počela ogrska vlada prej. Z reorganiziranjem šol so postopoma ukinjali vzporednice v madžarske jeziku ter jih nekaj let pred drugo svetovno vojno množično ukinjali s pretvezo, da je v krajih premalo učencev madžarske narodnosti (Kokolj in Horvat 1977: 363).

Prvi program, ki bi lahko pomenil napredek v delu ustanov za predšolsko vzgojo, je izšel šele leta 1940, in sicer *Program in način dela v zabaviščih*. Slavica Pavlič po vsem skupaj ocenjuje, da je predšolska vzgoja na Slovenskem od Zakona o narodnih šolah iz leta 1929 pa do začetka druge svetovne vojne bila nekakšna kombinacija sistema, ki sta ga skušala uveljaviti Friederich Fröbel in Marija Montessori³⁷ (1991: 120).

Po zadnjih statističnih podatkih za šolsko leto 1939/40 v Dravski banovini je bilo vsega samo 56 otroških vrtcev in zabavišč, od tega 9 zasebnih, s 84 oddelki ter 17 zavetišč z 31 oddelki, v njih pa je poučevalo 85 vzgojiteljic. Od vseh vrtcev v času med vojnama so šolske sestre, ki so morale imeti izobrazbo, določeno za otroške vrtnarice in se ravnati po pravilih Ministrstva prosvete, vodile osemnajst otroških vrtcev (Pavlič 1991: 120).

Statistični podatki za šolsko leto 1939/40 za Prekmurje razkrivajo število otroških vrtcev in zavetišča po okrajih. Za Prekmurje pridejo v poštev okraji Gornji grad, Lendava in Murska Sobota (Pavlič 1991: 121). Državnih zavetišč kot takih v Prekmurju ni bilo, samega podatka in omemb za okraj Gornji grad, ki bi naj imel otroški vrtec, nisem našla. Tako Slavica Pavlič omenja le en vrtec v Murski Soboti, ki ima dva oddelka in dve otroški vrtnarici. Medtem ko za okraj Dolnja Lendava poroča o obstoju treh otroških vrtcev, s tremi

³⁷ Model organizirane predšolske vzgoje Marie Montessori, ki ga je zasnovala, je začel delovati leta 1907 v ustanovi »Casa dei Bambini« v Italiji. Vrtec je namenila predšolskim otrokom iz revnega delovskega predela v Rimu. Njen model je deloval v prepričanju, da se predšolski otroci učijo s čutili oz. iz teh izkušenj, kar jo je usmerilo v organizacijo materialov in opreme. Vodilni motiv pedagogike Montessori je »pomagaj mi, da naredim sam«.

oddelki in tremi vrtnaricami (Pavlič 1991: 121). Te so vodile redovnice, ki so imele dva zasebna vrtca v Turnišču in Dolnji Lendavi in vrtec, ki ga vodijo v Dobrovniku.

V prvi Jugoslaviji je postala pomembna tudi sama zaščita otrok, zaradi katere se je odpiralo tudi nekaj društev in ustanov, kot je npr. leta 1923 ustanovljen Zavod za socialno-higiensko zaščito dece v Ljubljani. Položaj otrok v Jugoslaviji pa se je premenil tudi z zakoni in pravnimi predpisi, kot je področje, vezano na uredbe o družinskih skladih in davčnih olajšavah (Cergol Paradiž 2012: 269). Časopis *Zaščita* otrok in mladine leta 1939 je ocenjeval, da je otroško skrbstvo kot socialno politična panoga postalo najvidnejša in najbolj dominantna v vsem javnem delovanju, vendar so vprašanja, ki zadevajo njeno področje še negativna, nekatera celo obupno negativna (Cergol Paradiž 2012: 270). Zato je bila v Jugoslaviji še kako pomembna zasebna iniciativa društev (ibid.). Na Slovenskem je v tridesetih letih delovalo več kot 300 društev, katerih osrednja ali vsaj postranska dejavnost je bila zaščita otrok, krovna organizacija pa je postala Jugoslovanska unija za zaščito dece oz. njena Dravska sekcija, ustanovljena leta 1933 (ibid.). Pod njenim okriljem so med slovenskimi organizacijami delovale ustanove, kot so npr. društvo za otroško varstvo, Kolo jugoslovanskih sester, Društvo za zdravstveno zaščito otrok in mladine ipd. (Cergol Paradiž 2012: 270–271).

V pomoč socialno najbolj ogroženim so prevladovalе cerkvene in ženske organizacije (Društvo sv. Elizabete, Ciril-Methodova družba, Narodna ženska zveza SHS, Kolo jugoslovanskih sester, Splošno žensko društvo, Klub Primork, Krščanska ženska zveza, Slovenska ženska zveza, Zveza delavskih žen in deklet ipd.) (Strle 2013: 170).

Zanimive pobude v Murski Soboti so bile leta 1932, ko so želeli ustanoviti združnje za zaščito otrok. Sam plemeniti namen po mnenju časopisja ni bil razumljen pozitivno, saj je potrebe po novem društvu videl kot nesmiselne (*Muravidék: Murántul és Muraköz heti értesítője*, 20. 3. 1932: 2). Novo združenje naj bi bilo odveč, saj v okolju obstajajo razna druga društva z enakimi nameni. Gre za obstoj že pretežno ženskih društev, kot so Kolo sestra, židovsko in krščanska ženska zveza, ki se ukvarjajo z izboljšanjem pogojev za otroke, priskrbo šolskih potrebščin, zalaganjem z oblačili ipd. (ibid.). Časopisje meni, da obstoj še enega dodatnega društva ne bi povečal rezultatov, obenem pa omenja, da je tudi prebivalstvo »preobremenjeno« zaradi prevelikega obstoja različnih načinov zbiranja in pomoči (ibid.). Na državnem nivoju je leta 1933 bila ustanovljena t. i. Jugoslovanska unija za zaščito otrok. Ta je vsako leto v maju, v sodelovanju z nekaterimi večjimi društvi

oziroma zvezami in otroškimi državami ter samoupravnimi ustanovami, organizirala t. i. dečje oziroma otroške dneve, med katerimi je prirejala razne manifestacije v korist zaščite otrok (Cergol Paradiž 2012: 271). Dečje dneve v Jugoslaviji so praznovali vse od leta 1921, razne otroške razstave pa lahko zasledimo že v predvojnem času (ibid.). Dečje dneve so vsako leto organizirali pod drugim geslom,³⁸ so bili predvsem propagandnega in izobraževalnega značaja, najbolj spektakularni dogodek pa so bile otroške povorke³⁹ (ibid.). Dečji dnevi pa so imeli tudi finančno nalogo zbiranja sredstev za zaščito otrok, česar so se lotili na različne načine. Dobiček so kopičile ob vsakoletnem izidu poštne znamke z geslom »Za naše otroke«, dohodki ob raznih predstavah, z vstopnicami za kino, državno loterijo ipd. (ibid.). Otroški teden so organizirali tudi v Dravski domovini. Dnevno časopisje je poročalo o otroških predstavah po različnih slovenskih mestih, od Murske Sobote do Kranja (ibid.).

Članek vrtnarice z naslovom *O otroških vrtcih in vrtnaricah* iz leta 1921 zaobjame začetke predšolske vzgoje in ustanov otroških vrtcev, ki jih imenuje tudi »dečje stanice«. Z razlago skuša preseči stereotipno predstavo o tem, da se vrtnarica »malo igra in skače in to je vse«, saj je pomen vzgojiteljice tudi izobraževalni, saj jo matere sprašujejo tudi za nasvete ipd. (*Učiteljski tovariš*, 5. 5. 1921: 3).

»Marsikatera mati, ko pripelje otročiča, povprašuje, kaj delamo z drobižem celi dan, ko ona ne ve z enim kaj. Vrtnarica se razlikuje od učiteljev v ljudski šoli saj, »mora biti vedno dobro razpoložena, mora imeti za vsakega ves dan lepo besedo, mora govoriti, razlagati in pripovedovati, da se otroci ne dolgočasijo« ter paziti na to, da jo otrok vzljubi in se je privadi.« (*Učiteljski tovariš*, 5. 5. 1921: 3)

Vrtnarica v članku izpostavi dejstvo, da otroška vrtnarica ni vzgojiteljica samo v vrtcih, temveč tudi v družinah in dečjih domih, kjer niso samo majhni otroci, temveč tudi večji iz ljudskih in meščanskih šol (*Učiteljski tovariš*, 5. 5. 1921: 3).

Vse vrtnarice so bile včlanjene v učiteljska društva, saj svojih niso imele, kakor tudi niso imele posebnih revij ali listov, zato so stremele k temu, da bi se v že obstoječih posebnih listih zapisalo tudi kaj člankov predšolske vsebine. Tudi sama izobrazba vrtnarice po

³⁸ Gesla dečjih dnevov: leta 1934 so javnost ozaveščali o ciljih Ženevske deklaracije o pravicah otrok, leta 1935 geslo »Niti eno dete v Jugoslaviji ne sme stradati«, leta 1936 geslo »Vzgojiti zdrav naraščaj«, leta 1938 geslo »Poučijmo starše, kako naj skrbijo za otroke« in leta 1939 geslo »Kako naj poučimo kmečko mater in kako naj ji pomagamo pri odgoji otrok« (Cergol Paradiž v opombi 2012: 271).

³⁹ Po ulicah Beograda je leta 1935 korakalo več tisoč otrok v različnih kostumih, npr. v narodnih nošah.

mnenju avtorice članka v obliki enoletnega kurza ni dovolj. V tem enem letu mora vrtnarica opraviti izpit in predelati vso pedagogiko, ki je je toliko kot na učiteljišču, ima pa premalo časa (*Učiteljski tovariš*, 5. 5. 1921: 3). Za predelavo snovi si vzgojiteljica mora vzeti posebnega učitelja, ki ji snov tudi razloži. Hospitiranje v vrtcu je samo praktično, nekaj nastopov in mnogo ročnih del (*ibid.*). Po mnenju pišoče vrtnarice bi se vzgojiteljice morale pripravljati na poklic dve do tri leta, v katerih bi predelale pomembnejše predmete, kot so vzgojeslovje, dušeslovje, somatologija, prirodopis, petje, godba, jeziki, risanje, telovadba in igre (*ibid.*). Obenem se obrača na poverjetništvo za uk in bogočastje, da sestavi učni načrt za vzgojiteljice v Jugoslaviji ter da se preneha učiti po nemških načrtih in s sklicevanjem na nemško okolje (*ibid.*). Ker poklic nima svoje šole oz. posebnega zavoda, vrtnarica predlaga, da bi se gojenkam omogočil obisk 1. in 2. letnika učiteljišča z nastopi v otroškem vrtcu, kar bi pripomoglo k večji povezanosti med dvema poklicema. Vrtnarice bi stopile v ožji stik z učiteljstvom, saj imajo vsi en smoter — vzgojo otroka (*ibid.*).

V članku problematizira tudi slabo plačo vrtnaric in izpostavlja, da ne zahtevajo istih plač kot učiteljstvo v ljudskih šolah, ker vedo, da nimajo isti študij, vendar zahtevajo zvišanje plač v smislu višjih periodičnih poviškov, povišanje začetne plače in ureditev pokojnine (*Učiteljski tovariš*, 5. 5. 1921: 3). Naslovi tudi Gospoda poverjenika za uk in bogočastje, kjer v imenu vseh vrtnaric prosi, da jim posveti vso pozornost, saj so nujno potrebne zaslombe in pomoči (*ibid.*).

Predšolska vzgoja, ki se je uporabljala v prvem obdobju *Domov dela in igre* v socialistični Jugoslaviji, je bila delno kopirana iz vzgoje, ki je nastala v dvajsetih letih 20. stoletja v sovjetski Rusiji. Sovjetski model in koncept je zaznamoval Jugoslovansko organizirano predšolsko vzgojo vse do poznih šestdesetih let prejšnjega stoletja. Takratna Sovjetska zveza je po oktobrski revoluciji vzpostavila nov politični sistem, ki je vplival na vse pore takratnega življenja (Vonta 2009: 23). Zaradi visoke stopnje zaposlovanja žensk in visoke stopnje nezaupanja v družine in s tem družinske vzgoje so organizirani predšolski vzgoji posvečali precejšnjo pozornost in jo državno financirali do takšne stopnje, da je postala tako rekoč nenadomestljiva za vsako družino (Vonta 2009: 23).

Leta 1928 so v *Slovincu* objavili članek z naslovom *Za duha in srce: Socialna vzgoja v Rusiji*, ki predstavi razvoj vzgoje in predšolskih ter šolskih otrok skozi poročilo profesorja in rektorja univerze v Moskvi, Alberta Petroviča Pinkeviča, ter je s strani katoliškega

časopisa kritizirana. Tu vidimo predvsem ideološke razlike razumevanja in ustanavljanja ter vzgoje v predšolskih ustanovah.

V Sovjetski zvezi območje izobraževanja obsega zavode za otroke od tretjega do sedemnajstega leta ter se deli v zavode za predšolsko vzgojo in zavode za šolsko mladino. Ideja o državnih predšolskih vzgajališčih je pognala močne korenine ob dejstvu, da se v tem obdobju tvori temeljna osnova vseh poznejših vzgojnih del. Sprva so sovjetski pedagogi razredni moment v predšolski dobi prezrli in ga obravnavali brez večje pomembne vloge. Prvo obdobje se je prilagajala vzgoja bolj Fröblovim ali Montessorijevi zasnovi in šele postopoma je otroški vrtec v Sovjetski zvezi dobil »sovjetsko lice in boljševiski ideologiji odgovarjajočo teoretično fundacijo« (*Slovenec*, 27. 9. 1928: 6–7). Sovjetskim pedagogom je postalo jasno, da se mora temelj delavsko-proletarskemu svetovnemu nazoru položiti že v najnežnejši dobi. Tako so iz otroških vrtcev odstranili verske simbole in namesto tega vpeljali delo, ki je mogočno sredstvo za tvorjenje proletarskega svetovnega nazora. Na podlagi vzgoje se je sovjetska šola trudila ustvariti podlago, ki bi otroka vzgajala v aktivnega, kolektivističnega posameznika in ga približala proletarskemu načinu življenja. Pinkevič je v poročilu orisal življenje otroškega vrtca in podal svoje temeljne teze o tem, kako se v sovjetskem in v zahodno evropskem vrtcu goji igra in pripovedovanje pravljic, kjer pa so odstranjene tiste z religiozno in mistično vsebino, saj je sovjetska vzgoja docela protiverska (*ibid.*). Didaktični material so si Sovjeti izposodili iz Montessorijevih in severnoameriških otroških vrtcev, vendar se sovjetski otroški vrtec po svoji zunanji organizaciji bistveno loči od zahodnoevropskega in severnoameriškega, saj so bili temelji sovjetske pedagogike v vzgoji in izobraževanju v vseh zavodih enaki (*ibid.*). Sovjetski otroški vrtec je skušal doseči čim ožjo zvezo z okoljem in z njim razvijajočim se življenjem, kar pomeni, da so se otroci iz otroškega vrtca živo udeleževali političnih praznikov, otroke vodili v delavnice rokodelcev in jih tudi organiziralo v otroških organizacijah (*Slovenec*, 27. 9. 1928: 6–7). »S tem dosega, da se otrok iz življenja odraslega ne izloči, temveč se ga na njemu lasten način udeležuje« (*ibid.*). V članku je predstavljena tudi zanimiva organizacija samovladja otrok, ki je v praksi vidna v obliki otroških sestankov, pomoči, izvrševanju danih naročil ipd. Ta vzgaja k aktivizmu in samostojnosti otroka (*ibid.*). Predšolska sovjetska vzgoja je do neke mere postala orodje kontrole družinske vzgoje, ločena od nje in večkrat tudi v vlogi »prevzgojenih staršev« v smeri uresničevanja državno predpisanih ciljev (Vonta 2009: 23). Temeljila je na strogo strukturiranih dejavnostih, s katerimi naj bi dosegli predpisane cilje, povsod je zanemarjala

individualizirane pristope in gradila na oblikovanju kolektiva (ibid.). Igro in delo so strogo ločevali z uvajanjem spontane igre in usmerjenih zaposlitev (ibid.).

Katoliško časopisje je nad ustvarjanjem brezverskih šol, še bolj pa nad tovrstnimi otroškimi vrtci, bilo zgroženo ter je o sovjetski Rusiji pisalo kot o radikalni državi. Pisec članka svojo ogorčenost nad antikrščansko vzgojo nadaljuje s citatom: »Otroku nasilno zapre pot v najčudovitejšo poezijo Božiča, Velike noči itd., prereže mu zvezo z onostranskim svetom, tlači v njem tujo, zgolj tostransko realnost, vzame mu ono magično prelest, ki bi z otroške dobe presevala vse njegovo življenje, izpodmakne najsilnejši temelj vsemu njegovemu življenjskemu stremljenju – Boga« (*Slovenec*, 27. 9. 1928: 6–7). Avtor skoraj poetično nadaljuje z opisi, zakaj meni, da je to narobe ter sovjetski način prikaže kot negativen, ta, ki otroku odvzame religiozni vidik in z njega »ustvari zgolj mehanično sredstvo ter zakrije obstoj in globino duhovnega sveta« (ibid.). Pisca zgrozi misel na mladino, ki raste v sovjetski šoli ter opozori, da je zahodna Evropa idejno razbita, da ne moremo govoriti o verski šoli, kaj šele o katoliški šoli. »Dokler duhovna revolucija zapadne Evrope ne bo v stanu ustvariti trdnjega pogleda na svet, vse dotlej bo naša šola poprišče najbolj divergentnih sil, ki vlečejo gojenca na vse strani in mu ne morejo ustvariti trdnega in globokega življenjskega središča« (ibid.).

Predšolske ustanove oz. otroški vrtci so bili na Slovenskem po nastanku dokaj mlade ustanove, ki so bile prisotne večinoma v večjih mestih. Razlogov, da je bilo v medvojnem obdobju v celem Prekmurju le nekaj otroških vrtcev, je več. Od tega, da je šlo za mlado ustanovo, ki se v pretežno ruralnem okolju počasi razvija, do tega, da so bile težnje po ustanovitvah večinoma s strani katoliških redov, ki pa jih je jugoslovanska oblast po eni strani skušala omejevati.⁴⁰ Za primer ustanavljanja otroških vrtcev v Prekmurju pa najdemo tudi poseben, s politiko in nacionalnostjo povezan razlog. Kljub majhnemu številu otroških vrtcev na tem območju so njihove ustanovitve izvirale iz časa Avstro-Ogrske, ki pa je na ogrski strani takrat težila k ustanavljanju vrtcev z namenom madžariziranja populacije že v najzgodnejši dobi. Oblast v Prekmurju je tako v medvojnem obdobju trdila, da so vrtci nepotrebni, ker so v preteklosti služili le madžarizaciji (*Mórszka krajina*, 29. 10. 1922: 1). Temu se je zoprstavljal katoliška struja, ki razloga v tem ni videla, saj obstajajo otroški

⁴⁰ Oblast je želela včasih uničiti sestrsko šolo s konkurenco, ko je v istem kraju ustanovila isto šolo, kot so jo imele že sestre (Kodrič in Palac 1986: 126).

vtenci tudi drugje, pa tam ni bilo vpliva madžarizacije. Nadaljuje s tem, da se z davki vaščanov podpira kultura samo v velikih mestih in se le tam pomaga k napredku (ibid.).

V časopisju se izpostavljajo dobre strani in učinki vrtca. Starši niso prisiljeni male otroke zaklepiti v hiše in jih prepuščati same sebi z bojaznijo, da pride do nesreče, temveč se jih zaupa v otroški vrtec in brez skrbi lahko gredo po opravkih (*Mórszka krajina*, 29. 10. 1922: 1). Obenem so med otroki opazne velike razlike; med tistimi, ki so ga obiskovali in tistimi, ki ga niso, čemur pritrjujejo tudi učitelji, saj so otroci, ki so obiskovali vrtec vajeni reda in se bolje vključijo (ibid.).

Življenje slovenskega predšolskega otroka na podeželju, tudi v Prekmurju, je bilo bolj ko ne odvisno od matere in družine. Matere so morale zaradi socialnega položaja svoje družine služiti denar z delom na kmetijah, v mestu, s sezonskim delom ipd. Pri tem je bilo veliko otrok prepuščeno ulici, ali pa so bili zaprti doma s koščkom kruha. Kmečka mati gospodinja je bila z delom na posestvu ali na dnini tako zaposlena, da je težko skrbela za redno in pravilno prehrano otrok (Pavlič 1991: 116).

O samem velikem pomenu otroških vrtcev in potrebah po njih v Prekmurju piše tudi časopis *Murska Krajina* leta 1938. Omenja le otroški vrtec v Murski Soboti ter velike potrebe po otroških vrtcih v mnogih krajih dolnjelendavskega sreza (*Murska krajina*, 24. 7. 1938: 2).

4.1 Nunski red šolskih sester

Nunski red v lokalnem okolju Lendave, poznan pod imenom »Slovenjebistriške šolske sestre«, je nastal v 19. stoletju kot odgovor na potrebe takratnega časa. Izšel je iz kongregacije, ki je prišla v Maribor in se nato razdelila. Kongregacija, ki je vodila večino vrtcev v Prekmurju, je leta 1954 poimenovana kot sestre Brezmadežnega spočetja in se je že od vsega začetka ukvarjala z vzgojno-prosvetno in karitativno dejavnostjo.

Skupnost šolskih sester naj bi prišla na priporočilo škofa Antona Martina Slomška, ki pa njihovega prihoda ni dočakal. Sam se je v času svojega škofovanja zavzemal za vzgojo mladine v duhu vere in tradicije slovenskega naroda. V njegovem času je leta 1860 bilo v Mariboru ustanovljeno katoliško dobrodelno Društvo gospa, ki bi se naj zavzelo za ubožno mladino, zlasti za deklice, ki so jih gospe poučevale v ročnem delu (Kogoj 2010: 111). Samega Slomška je ob obisku Rima leta 1862 tudi sam papež Pij IX. spodbudil, da poskrbi za vzgojni zavod, v katerem bi redovnice vzgajale žensko mladino. Na smrtni postelji je to željo Slomšek priporočil svojemu tajniku Francu Kosarju, ki je bil duhovni voditelj

katoliškega dobrodelnega Društva gospa (Kogoj 2010: 111). Članice društva so na seji, dne 13. aprila 1863, sklenile, da se obrnejo na šolske sestre, ki so imele od leta 1843 dalje v Algersdorfu pri Gradcu, občina Eggenberg, materno hišo. Red v Gradcu je ustanovila Frančiška Antonija Lampel. Prvotno so se imenovalle Šolske sestre III. reda sv. Frančiška Asiškega. Katoliško društvo gospa je dne, 15. aprila 1863, na knezoškofa Jakoba Maksimilijana Stepišnika naslovilo prošnjo, naj stopi v stik s predstojništvom tega samostana in pokliče v Maribor šolske sestre tretjega reda sv. Frančiška, od deželne vlade v Gradcu pa naj jim izposluje dovoljenje za naselitev (ibid.). Prošnjo so podpisali spiritual Kosar, predsednica društva grofica Brandys in članice odbora (ibid.). Lavantinski ordinariat je dne, 11. maja 1863, naznanil deželni vladi v Gradec, da dovoljuje naselitev šolskih sester v Mariboru in obenem prosil tudi za njeno dovoljenje. Po sklenitvi pogodbe med vodstvom Društva gospa iz Maribora in vrhovnim predstojništvom šolskih sester v Algersdorfu je deželna vlada dne, 14. aprila 1864, dovolila, da se odpre zavod šolskih sester v Mariboru (ibid.). V pogodbi je bilo zapisano, da ostanejo šolske sestre v Mariboru odvisne od šolskih sester v Algersdorfu, novi zavod v Mariboru pa bo last katoliškega dobrodelnega Društva gospa (ibid.).

V Maribor so prišle leta 1864 na povabilo Jakoba Maksimilijana Stepišnika ter se naselile v Schmidererjevi hiši na današnji Strossmayerjevi ulici (Lazarini 2012). Na začetku je v internatu v Mariboru stalno živelo deset »sirot«, šolske sestre pa so v šolskih predmetih in ročnih delih poučevale še 150 »revnih deklic«, ki so prihajale k pouku od zunaj in opoldne dobile kosilo (Bezjak 2016: 258). Kongregacija se je hitro širila in prevzemala nove naloge, tako da pomoč sester iz Algersdorfa kmalu ni več zadostovala. Zato je prva predstojnica mariborske redovne hiše, sestra Margareta Puhar, škofa Stepišnika prosila, da bi mariborske sestre postale samostojna skupnost. Graškemu škofu Johannu Baptistu Zwergerju (1824–1893) je poročala, da »v celi avstrijski monarhiji ni kraja, kjer bi bila vzgoja otrok tako pomanjkljiva kot tu« (Rojs, Zorec 1987: 19), in prosila za dodatno delovno silo. Neodvisnost mariborske hiše je bila leta 1869 priznana, s tem je nastala nova redovna skupnost Šolskih sester sv. Frančiška Kristusa Kralja (prva redovna združba, nastala na območju današnje Slovenije), ki se je v naslednjih letih hitro širila po Sloveniji pa tudi zunaj njenih meja.

Leta 1869 so iz istega samostana v Algersdorfu k sv. Petru pri Mariboru prišle štiri šolske sestre učiteljice, ki so v 20. stoletju prevzele ime sestre Frančiškanke Brezmadežnega

spočetja. Ta skupnost je ostala filialka⁴¹ matrne hiše (Kogoj 2010: 108). Leta 1923, ko se je kongregacija praktično razdelila na dve provinci, avstrijsko in jugoslovansko, so slednje dobile svoj noviciat, ki so ga najprej ustanovile pri Sv. Petru pri Mariboru, nato pa ga preselile v Apače,⁴² leta 1929 pa v Slovensko Bistrico (Šolar in Kadiš 1994: 59).

Poslanstvo slovenebistriških šolskih sester je bilo v izobraževanju in vzgoji ženske mladine. Predvsem za izobraževanje deklet iz revnejših družin (Frančiškanke Brezmadežnega spočetja). Po želji ustanoviteljice reda naj bi pomagale povsod, kjer jo Cerkev potrebuje, kolikor je to v njenih močeh. Za vez redovne skupnosti je Frančiška Antonija Lampel izbrala tako imenovano Vodilo tretjega reda svetega Frančiška in v ustanovno pismo zapisala, da je »sestram našega reda nujno potrebna stalna notranja povezanost z Bogom, ki se tudi pri negi otrok in hišnih opravilih ne prekine«, in da »sestre ne skrbijo le za šolo, temveč tudi za dosti težavnejšo in pomembnejšo vzgojo otrok« (Frančiškanke Brezmadežnega spočetja). Kakor je zapisano v *Konstituciji šolskih sester III. reda sv. Frančiška*, »poseben namen kongregacije je krščanski pouk in vzgoja deklet in vkolikor razmere terjajo, postrežba bolnikov v javnih bolnicah, pa tudi v zasebnih hišah« (1922: 1). Tako so se sestre vključevale v pastoralno dejavnost Cerkve, predvsem v njeno katehetsko, karitativno in misijonsko delo.

V sv. Petru pri Mariboru, kjer je bila materna hiša za kasneje imenovane slovenebistriške šolske sestre, so vodile ljudsko šolo, od leta 1879 pa so vodile tudi nemško deklinško šolo v Apačah (Šolar in Kadiš 1994: 58–59). Šolske sestre so na Štajerskem in v Prekmurju ustanovljale sirotišnice, šole in zavode za revna dekleta (Frančiškanke Brezmadežnega spočetja).

Večja razlika med sestrami, ki se je skozi leta delovanja opazila, je bila tudi pri različnih področjih delovanja. Obe veji šolskih sester sta sicer delovali z nalogo in ciljem »skrbeti za krščansko vzgojo in izobraževanje mladine, predvsem siromašnih in zapuščenih deklet« (Kodrič in Palac 1986: 107). Šolsko in vzgojno delo sester pa je obsegalo pouk in skrb za otroke v otroških vrtcih, osnovnih šolah in meščanskih šolah, gospodinjskih šolah in tečajih, internatih in na učiteljišču v Mariboru (ibid.). Vendar so mariborske sestre postajale vedno bolj »mestne«, graške pa vedno bolj »podeželjske« (Šolar in Kadiš 1994: 59).

⁴¹ Filiala je enota, organizacijsko ločena od glavnega sedeža delovne organizacije s precej samostojnim poslovanjem, podružnica.

⁴² Takrat imenovan še Abstell.

Slovenbistriške sestre so svojo pozornost obračale večinoma k tistim, med katerimi so delovale, torej k nižjemu prebivalstvu in k otrokom.

Slovenska dekleta, ki so se odločale za vstop v red ali kot gojenke za vzgojno delo, velikokrat niso vedele, za kateri red šolskih sester naj se odločijo, saj sta pod istim imenom s središči v Mariboru delovala oba (*Slovenski gospodar*, 18. 2. 1926: 2–3). Po pregledanih spisih se je za slovenjebistriške šolske sestre, in ne za mestne v Mariboru, odločilo veliko Prekmurk. To sem želela izpostaviti tudi v sledečih poglavjih, kjer sem naštetim poimenovanim sestram, ki so delovale v Prekmurju, dodala še podatke o rojstnem imenu in rojstnem kraju.

S svojim delovanjem sta se kongregaciji, ki sta imeli podobne naloge in cilje delovali vsaka druge. Medtem ko se je kongregacija šolskih sester pod Margareto Puhar usmerila na slovensko ozemlje, hrvaške kraje, hercegovske province, Srbijo, Egipt ter Severno in Južno Ameriko, so sestre Frančiškanke Brezmadežnega spočetja poleg delovanja na bolj podeželjskih območjih Slovenije bile prisotne tudi drugod, npr. v Črni gori so delovale v psihiatrični bolnišnici pri Kotorju. Po svetu pa so delovale tudi v Švici, Braziliji, v medvojnem obdobju med sezonskimi delavci v Franciji ter bile prisotne tudi v misijonih na Kitajskem, Južni Afriki idr. (Šolar in Kadiš 1994: 59).

Če pogledamo statistično stanje na področju redovništva ob Stepišnikovi smrti, dobimo naslednjo sliko. Pri ženskih redovnih ustanovah se je najbolj povečalo število usmiljenk in mariborskih šolskih sester. Usmiljenke so imele na štirih postojankah trideset sester, mariborske šolske sestre pa na treh postojankah petinštirideset sester in šest novink (Kogoj 2010: 109). Šolskih sester (današnje Frančiškanke Brezmadežnega spočetja) pri sv. Petru, kjer je bila filialka Algersdorfa, je bilo šest, medtem ko je bilo v samostanu magdalenk enajst kornih sester, sedem sester laik in ena novinka. V času Stepišnikovega škofovanja se je torej število redovnikov podvojilo, za to pa ima seveda zasluge prihod trapistov, kajti število drugih redovnikov je ostalo približno enako. Ženske redovne ustanove so v tem času zaživele in naravnost zacvetele; številčno je bila vsekakor najmočnejša nova kongregacija šolskih sester (*ibid.*).

Število pripadnic v katoliških ženskih delovnih družbah na ozemlju današnje Slovenije je od konca 19. stoletja do srede 20. stoletja strmo naraščalo (Bezjak 2016: 254). Sonja Bezjak to povezuje s časom, ko je Katoliška cerkev na sistematičen način aktivirala vernike in jih pozivala, naj pomagajo okrepiti njen položaj v družbi, po drugi strani pa je to čas, ki je v

določenih regijah zaradi migracij moških porušil demografsko ravnovesje med spoloma in je bilo tako v družbi več žensk, s tem pa so se zmanjšale možnosti za sklenitev zakonske zveze (ibid.). Podatki kažejo, da je največ žensk v redove vstopilo v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja, in sicer v družbi usmiljenih sester sv. Vincencija Pavelskega in mariborskih šolskih sester sv. Frančiška Kristusa Kralja.

Med obema vojnama so imele šolske sestre v Kraljevini Jugoslaviji 45 šolskih vzgojnih ustanov: od otroških vrtcev preko ljudskih, meščanskih, gospodinjskih in obrtnih šol do učiteljišča v Mariboru, ki je bilo priznано v slovenskem delu Štajerske že pred prvo svetovno vojno (Kodrič in Palac 1986: 126). Od 18 otroških vrtcev šolskih sester so jih 15 ustanovile v obdobju med obema vojnama. Vodile so jih po Fröblovi metodi, ki je prevladovala v Sloveniji v 2. polovici 19. stoletja (ibid.). V medvojnem obdobju so bile šolske sestre zelo dobro sprejete povsod, kjer so se pojavile. Časopisje za šolske sestre v Mariboru piše, da jih »naši ljudje splošno spoštujejo in upoštevajo ... so popolnoma naše ...« (Slovenski gospodar, 18. 2. 1926: 2–3). Svojo vlogo, ki je bila med prebivalci videna pozitivno, so si pridobile s svojim delom z mladino. Verska vzgoja in učenje slovenske mladine ter po vsej slovenski domovini cvetoče šolstvo je imelo vpliv tudi na narodno vzgojo (ibid.).

Sestre Brezmadežnega spočetja so še naprej v okolici Maribora in v Prekmurju opravljale poslanstvo vzgoje, delale so tudi v zdravstvu in povsod, kjer se je pokazala potreba. Leta 1923 so prišle tudi v Slovensko Bistrico, dobile so prostore v minoritskem samostanu in ustanovile jugoslovansko provinco (Redovne skupnosti v novoveški škofiji: Frančiškanke Brezmadežnega spočetja – FBS). V Slovenski Bistrici so med obema vojnama imele na primer sirotišnico za 70 otrok, ustanovile so skupnost na Golniku ter prispevale k sanatoriju za pljučne bolnike (Frančiškanke Brezmadežnega spočetja). V medvojnem obdobju je za vzgojo in skrb skrbelo preko 200 sester.

Po podatkih Sonje Bezjak se je dejavnost ženskih redovnih družb na Slovenskem po analizi v letu 1935 iz dokumenta *Letopisa ljubljanske škofije* in 1937 iz *Šematizma lavantinske škofije* v največji meri posvetila izobraževanju oz. šolam. Druga dejavnost, ki je izstopala, pa so bili vrtci, zavetišča in zabavišča (Bezjak 2016: 257).

4.2 Predšolske ustanove na območju okraja Dolnja Lendava

Vrtec kot ustanova, zasebna ali državna v okolici mesta Lendava ni bila poznana pred pozno drugo polovico 19. stoletja. Tudi šolstvo je v večini ruralnega območja v Prekmurju bilo v tistih časih še v povojih. Do prve svetovne vojne je na slovenskem ozemlju največ otrok v otroških vrtcih v večjih krajih in v industrijskih središčih. Vrtci so bili državni ali zasebni, vodile pa so jih posamezne ženske ali zasebne redovne družbe.

Tako raziskovalka Slavica Pavlič, kakor tudi Anica Dolanc, pod pregledom otroških vrtecev, ki so nastali pred letom 1914 oz. ob koncu prve svetovne vojne, omenjenjata delovanja vrtca v Dolnji Lendavi (1991: 79). Menim, da je podatek o obstoju vrtca v Dolnji Lendavi pred prvo svetovno vojno napačen. O tem namreč nisem našla nobenih zgodovinskih virov, niti omemb o obstoju zasebnega varstva. Ali je v Dolnji Lendavi ali okolici pred prvo svetovno vojno deloval kak vrtec, ni podatkov, razen navedbe Dolanc in Pavlič. Obstoja zasebnega, organiziranega varstva pa ni za zanikati, saj možnost o obstoju obstaja.

V lendavski sinagogi med drugih hranijo originalno diplomu⁴³ ene izmed judovskih meščank, Theodore Mayer,⁴⁴ ki je leta 1893 postala vzgojiteljica. Kasneje se je poročila v Dolnjo Lendavo, in sicer z Ernőjem Balkányijem, ki je poznan kot eden večjih prekmurskih tiskarnarjev na prelomu 20. stoletja, lastnik tiskarne in papirnice Balkányi v Dolnji Lendavi.

Raziskovalki Éva Szabolcs in Réthy Endéné v članku *Fröbel és a nőmozgalmak Magyarországon* pišeta, da sta sam razvoj Fröblovih idej in ustanovitev vzgojiteljske šole močno povezana tudi z vzporednim procesom ženskega gibanja na Madžarskem ter večje vloge ženske v družbi. Veliko vlogo pri ženskem združenju je imela Györgné Majláth, ki je poskrbela, da je leta 1872 Vzgojno žensko društvo v Budimpešti (Budapesti Nevelési Nőegyesület) prevzelo ime *A Magyarországi központi fröbel nőegyesület* oz. Madžarsko osrednje Fröblovo žensko združenje (Szabolcs, Éva in Endéné Réthy 1999: 367). Ta je pozneje imel tudi institucijo za izobraževanje vzgojiteljic v vrtcu oz. *Gyermekkereti nevelő képezdeje* (ibid.).

Šolanje za šolsko vzgojiteljico je gospodična Theodora Mayer opravila v Budimpešti na vzgojiteljski ženski šoli, ki je učila po Fröblovem modelu vzgoje. Šola se je imenovala *A*

⁴³ V madžarščini imenovana *Gyermekkeretésznoi oklevél*.

⁴⁴ Rojena 25. januarja 1865, imenovana tudi kot Dora Mayer, poročena Balkányi.

Kraljevini SHS tako velike, se je stara zakonodaja po pokrajinah na šolskem področju ohranila tudi v novi državi, saj samih razlik ni bilo mogoče na hitro in na silo spreminjati.

Zato je bil pomen katoliških vezi z drugimi deli države zelo pomemben, saj so le-ti prispevali, da so v Prekmurje prišle t. i. šolske sestre. Te so v Prekmurje prišle po priključitvi Prekmurja h Kraljevini SHS, spomladi leta 1920 v vas Žižke. V mestih in vaseh so organizirale šolanje za mladino, gospodinjske tečaje za mlada dekleta, skrbela za njihovo vzgojo, jih jemala mednje itd. Pomembne pa so bile predvsem zaradi ustanavljanju otroških vrtcev. V medvojnem obdobju so v celotnem Prekmurju odprle tri otroške vrtce, in sicer v Dolnji Lendavi, Turnišču in Dobrovniku. Prva dva sta bila v zasebni lasti, vsi trije pa so po statističnih podatkih za šolsko leto 1939/1940 imeli vsak po en oddelek (Pavlič 1991: 121).

Dolnja Lendava kot upravno središče je bila izrazito trgovski in obrtniški kraj. V Lendavi so v medvojnem obdobju delovale opekarna, lesnopredelovalno podjetje Našička, dežnikarna in druge majhne obrtne delavnice in trgovine. V tridesetih letih je podjetje Našička zaposlovalo največ delavcev v Lendavi. Ob obstoju različnih verskih in narodnih skupin je v kraju Doljna Lendava delovala meščanska šola, židovska zasebna šola in evangeličanska šola, otroški vrtec pa le eden, pa še ta v rokah nunskega reda.

Sestre, ki so vodile predšolske ustanove ter druge izobraževalne ustanove, so morale imeti izobrazbo, določeno za otroške vrtnarice in se ravnati po pravilih, ki jih je odobrilo Ministrstvo prosvete (Pavlič 1991: 120). Slednje je določal tudi za poskus poddržavljenja otroških vrtcev, ki bi prinesel nekakšno poenotenje šolskega sistema, vendar mu razlik med pokrajinami ni uspelo odpraviti. Zakon o narodnih šolah iz leta 1929 je otroške vrtce preimenoval v zabavišča. Vrtci so imeli status državne narodne šole za vzgojo otrok, starih od štiri do sedem let. Njihovo ustanavljanje pa je obvezno za večja mesta in industrijska središča, ustanavlja se jih na željo staršev ali zahtevo občine, vendar mora biti vpisanih najmanj 30 otrok (Pavlič 1991: 113).

4.2.1 Šolske sestre v Dolnji Lendavi

Ideja o prihodu šolskih sester oz. jugoslovanske province v »drugo največje mesto v Prekmurju« – Dolnjo Lendavo, kakor je bilo zapisano v dokumentih kongregacije v Eggenbergu pri Gradcu, so šolske sestre pri sv. Petru pri Mariboru, 1. maja 1925 pisala lavantinski škofiji (Gründung einer Schwesternniederlassung in Dolnje Lendava, Preckmurje 1925). Za ogled in možnost naselitve je v sklopu vizitacije pripotovala v Prekmurje generalna predstojnica kongregacije, sestre Aurelie Pulpach⁴⁵ s sestro Ladislavo Pavel, ki ju je sprejel tamkajšnji kanonik Florian Strauss. Ta se je še veliko let trudil, da bi v Lendavo spravil sestre, ki bi mu pomagale pri vzgoji mladine (Petz 2005: 39). Načrtovano je bilo, da bi sestre v Dolnji Lendavi najprej vodile otroški vrtec in učile šivati, poučevale glasbo, kasneje pa prevzele tudi šolo (Gründung einer Schwesternniederlassung in Dolnje Lendava, Preckmurje 1925). Njihov приход na območje Dolnje Lendave bi, kakor je zapisano v ustanovitveni dokumentaciji, s svojo podružnico močno podprle katehetno dejavnost in krščansko vzgojo otrok (ibid.).

Za sam nakup hiše v Dolnji Lendavi so šolske sestre pri Sv. Petru pri Mariboru dobile soglasje kongregacije sester v Eggenbergu že 9. maja, dovoljenje pa je kongregacija potrebovala tudi s strani škofije v Mariboru, preko katere bo izvedla nakup. Tja je kongregacija pisala prošnjo 6. maja 1925 ter nato še spis 14. maja 1925 (Spisi iz arhivske škatle Redovnice 1923–1931).

Za nakup so vzele pod hipoteko 200. 000 dinarjev, del zneska pa v gotovini. Zemljišče, za katerega je pozitivno mnenje o ustreznosti spisal mojster Josef Ascherl⁴⁶ iz Dolnje Lendave, je vključevalo pritlično hišo, gospodarsko poslopje, klet, ograjeno zemljišče in vrt v velikosti nekje več kot ½ joha oz. orala (Spisi iz arhivske škatle Redovnice 1923–1931). Ascherl je po temeljitem pregledu zemljišče ocenil na 260. 000 dinarjev, prodajali pa so jo za 300. 000 dinarjev, vsoti ki je po oceni kanonika Strausa ustrezala realnemu stanju (ibid.). Zemljišče, ki so ga kupile, je bilo v privatni lastni, in sicer v lasti Josipa Toplaka, znanega dolnjelendavskega trgovca železa (ibid.). Nakup je bil izveden 21. maja 1925, podpisala pa sta ga Josip Toplak kot prodajalec in v imenu kupca jugoslovanske

⁴⁵ Aurelia Pulpach je bila generalna predstojnica kongregacije *Frančiškank Brezmadežnega spočetja* v letih 1924 – 1936.

⁴⁶ Josip oz. Jožef Ascherl znan kot mojster oz. stavbenik, ki je zgradil evangeličansko cerkev v Lendavi. Bil je tudi lastnik lesne trgovine v Dolnji Lendavi.

provincije je nakup z njim sklenila sestra Melanija Ploder, takratna provincialna predstojnica Jugoslovanske province v Sv. Petru pri Mariboru (Petz 2005: 40).

Po urejanju papirov in dovoljenj pri nakupu zemljišča s takratno hišno številko 59, na današnji Glavni ulici, je prišla jugoslovanska provinca šolskih sester iz sv. Petra pri Mariboru poleti istega leta. Prvih šest sester se je po raznih popravkih hiše vselilo že 3. avgusta (Petz 2005: 40). Prvo leto tu še niso ustanovile vrtca, so pa začele s pripravami in poučevanjem. Vesel dogodek prihoda šolskih sester v Dolnjo Lendavo so zapisali tudi časopisnem članku:

»Mi pozdravljamo č. sestre na naših tleh i jim želemo pri njihovem trüdapünom deli štero vzemejo na svoje rame, mnogo, mnogo naj lepših uspehov. Tem potom izrekamo tüdi zahvalo m. g. častnomi kanoniki i ešpereši g. F. Straussi, šteri so se dosta trüdili i pomagali sestram dozdej i za naklonjenost, da bodo ešče naprej pomagali i podpirali zavod v vsakom pogledi.« (Novine, 9. 8. 1925: 2)

Pri tem izvemo, da je imel največje zasluge za prihod šolskih sester v Dolnjo Lendavo dekan in vikar dolnjelendavskega okraja Florian Strauss,⁴⁷ kar je zanimivo, saj sam ni znal slovensko.⁴⁸ S sestrami se je po arhivskih virih sodeč dogovarjal v nemščini. Kasnejša literatura zasluge za prihod slovenjebistriških sester v Dolnjo Lendavo pripisuje Jožefu Kleklu, kar je napačno. Je pa Klekl pomagal pri pridobitvi dovoljenja za odprtje otoškega vrtca.

Članek, ki ima v časteh šolske sestre, ki dajejo dobro krščansko vzgojo in vplivajo na versko življenje mladine in celega naroda, daje zanimiv podatek o številu gojenk v zavodu šolskih sester s sedežem v Mariboru, kjer je leta 1924 bilo 31 Prekmurk⁴⁹ (Novine, 9. 8. 1925: 2–3). Leta 1925 pa se je spet priglasilo veliko število, preko 20 iz Prekmurja, in zato hvali idejo, da se odpre tak zavod tudi v Dolnji Lendavi. Zaključí z besedami: *»Kda*

⁴⁷ Lendavski župnik do odhoda v začetku leta 1931, nato je februarja 1931 imenovan za župnika in dekana lendavske dekanije Ivan Jerič.

⁴⁸ Podatek iz članka *Sprejem v Lendavi. »Prvi ga je tüi pozdravo dr. Čuš, regent mesta Lendava, dr. Leskovec v imenu lendavskega sokola, ... narodni poslanec Klekl Jožef v imenu prekmurskega ljudstva i na prošnjo vlč. g. Strauss Florianana, č. dekana i vikara dolnjelendavskoga okraja, ar ne vejo slovenski, v imenu duhovščine.«* (Novine, 21. 8. 1921: 1)

⁴⁹ 31 gojenk, in sicer iz posameznih vasi: dve iz Cankove, štiri iz Žižkov, ena iz Gederovec, šest iz Odranec, dve iz Velike Polane, ena iz Trnja, sedem iz Črenšovec, dve iz Brezovice, ena iz Srednje Bistrice, ena iz Bogojine, ena iz Hotize, dve z Boreče in ena iz Martinja.

pozdravljamo novi zavod v Lendavi, priporočamo tudi drugim krajom Sl. Krajine, da dajo streho šol. sestram, posebno ameriškim slovenskim faranom» (Novine, 9. 8. 1925: 2).

Šolske sestre so v Dolnji Lendavi najprej začele z vodenjem internata za dekleta in kandidatinje, ki so obiskovale meščansko šolo, vodile pa so tudi gospodinske tečaje in druge prireditve (Šolar in Kadiš 1994: 145). Število v hiši se je s prihodom kandidatke povečalo, le-te pa so za pouk plačevale manjšo vsoto denarja, saj je bil začetek težak (Petz 2005: 40). Oktobra 1925 jim je za molitev duhovnik Florian Stauss postavil kapelico v eni izmed sob (ibid.).

Slika 4: Na fotografiji je sestra M. Avgustina Pavel z gojenkami v internatu, ki so obiskovale meščansko šolo okrog leta 1930. Fotografirane so na dvorišču hiše, ki so jo kupile in kjer so vodile vrtec.

Po težavnem začetku, polnem odrekanj, so šolske sestre v Dolnji Lendavi odprle zasebni⁵⁰ otroški vrtec. Ustanovljen je bil 25. februarja 1926 z odlokom ministrstva za prosveto številka 12502/III (Pavlič 1991: 125). Po poročanju časopisja so prosvetno dovoljenje za odprtje šolskega vrtca⁵¹ dobile po posredovanju narodnega poslanca Jožefa Klekla (*Novine*, 21. 3. 1926: 2).

⁵⁰ Dejstvo, da je šlo za zasebni vrtec, je pomenilo, da ni bil v državnih rokah, ne pomeni pa, da je bil zaseben v smislu, da je sprejemal samo otroke, katerih starši so plačali. V načelu šolskih sester je, da niso vodile zasebnih šol, temveč javne kakor tudi otroške vrtce, ki so bili dostopni vsem. Plačilo je bilo bolj izjema.

⁵¹ V časopisju imenovan tudi z madžarskim izrazom za vrtec: *óvoda*, pa tudi po prekmursko *otroški ogradček* (po zapisu *otrocsni ográdcski*). Pogovorno prekmursko tudi *otroški ogradec*, *decin ogradec*.

Stavba, kjer so ustanovile otroški vrtec, je bila po pisnem sestavku prve upraviteljice vrtca, Avgustine Pavel,⁵² sezidana še pred 40- do 50-imi leti v privatnih rokah (spis Zgodovina zas. otroškega vrtca v Dolnji Lendavi). Z mesecem aprilom se je začel pouk, ki se je najprej izvajal v eni večji sobi samostanskega poslopja. Prvo leto je bilo v vrtec vpisanih 36 otrok (ibid.). Sestra M. Marisela Gibičar⁵³ je bila edina otroška vrtnarica in od države ni prejela nobene nagrade. Upravne zadeve vrtca je opravljal upravitelj tamkajšnje šole Josip Birsa (Pavlič 1991: 126).

Kot sem že omenila, so vsi vrtci šolskih sester imeli pravico javnosti, ki jo je dodeljevalo prosvetno ministrstvo v Beogradu, le-to pa je ustanove tudi nadzorovalo kot državne. Materialno skrb za vrtec je prevzela provinca, otroci pa so plačevali šolnino, razen revnih, ki so jih sestre sprejele brezplačno (Kodrič in Palac 1986: 126). Medtem ko so otroci katoliških staršev dobili temelje verske vzgoje, se na otroke drugih veroizpovedi v katoliškem duhu, po besedah pisateljic knjige *Šolske sestre Svetega Frančiška Kristusa Kralja*, ni vplivalo. »Zato so starši drugih ver, a tudi brezverni, radi prepuščali otroke sestram« (Kodrič in Palac 1986: 126). Prakso o obisku otrok, ki so različnih narodnosti in različne vere, v dolnjelendavskem vrtcu potrjujejo statistični podatki o šolskih letih, ki jih hrani arhiv Slovenskega šolskega muzeja.

Statistika⁵⁴ narodnih šol za zasebni otroški vrtec v Dolnji Lendavi za šolsko leto 1940/1941 daje podatke, da je vrtec obiskovalo 36 otrok, od tega 15 fantkov in 21 deklic. Označeni so tudi glede na narodnost, jugoslovansko in madžarsko, 15 otrok je jugoslovanske narodnosti, med njimi 6 fantkov in 9 deklet. Madžarske narodnosti je 21 otrok, in sicer 9 fantkov in 12 deklic (Statistika narodnih šol: Zasebni otroški vrtec, 1941). Po verski strukturi so otroci večinoma rimokatoliške vere, takih je kar 31 otrok (12 fantkov in 19 deklic), medtem ko je pet otrok protestantske vere (3 fantje in 2 dekleti) (ibid.). Kljub močni judovski skupnosti v Dolnji Lendavi, otrok judovske vere ne najdemo v tem vrtcu. Po vsej verjetnosti potrebe po tem ni bilo, ali pa so jih imeli v privatnem varstvu.

Če se vrnemo na tematiko poseganja jezikovnih teženj in narodnosti v otroške vrtce, lahko rečemo da je v Dolnji Lendavi v predšolskih ustanovah to omejeno. Šolski vrtci v

⁵² Sestra Avgustina Pavel, rojena kot Neža Pavel na Cankovi, je poučevala tudi na meščanski šoli v Dolnji Lendavi. V šolskem letu 1926/27 je tam poučevala prvi razred. (po Petz 2005: 40).

⁵³ Sestra Marrisela Gibičar je bila rojena kot Alojzija Gibičar, 10. 12. 1900, v Gederovcih na Tišini.

⁵⁴ Ohranjena je razpredelnica statistike, ki je zapisana v srbohrvaščini v latinici in cirilici. Na razpredelnici je podpisana S. Kointas Dolinar, otroška vrtnarica.

Prekmurju so se pred prvo svetovno vojno postavljali z namenom madžariziranja, do tega, da bi pa se takoj po vojni vrtni v Prekmurju odpirali s strani države, pa ni prišlo. O tem poroča tudi časopisje, ki pravi:

»Solszki vrtec (óvoda) sze prinasz v Prékurji praj záto nedovoli, ár tó nema nikaksega razménya „tô je melo razménye szamo za magyarszke, gda szo magyari ze tü zacsnoli magyarizácije sztopáj.” — No evoga! Pa szo te tê nasi do šovinizma szkrájni nacionálni goszpódje escse né prišli do tiszte ideje, ka bi i dobro bilô, — ze z-szame nacionálne potrebe, — prekmurszko deco z vrteca zacsétkom szlovanizêrati ? Vendar bi pa tó vcsinoli, csi bi sze rêszam szamo záto slo. Szamo ka míszlimo, ka je tó szamo edna pretirana i naivna ekszkúzia, ár po nasem mislényi v Zídanom môszti né trbé szlovenizêrati, escse menyé pa magyarizêrati, známo pa dobro, ka tam jeszte otroški vrtec (óvoda) ...« (Morszka krajina, 3. 10. 1926: 1)

Nadalje časopisje problematizira, da je otroški vrtec bil v »ogrskih časih« ne le za madžarizacijo, temveč tudi za vzgojo otrok in mladine, kar bi pokazala vodena statistika o številu »ponesrečene dece« (Morszka krajina, 3. 10. 1926: 1). Prej, ko je obstajal ogrski vrtec in zdaj, ko te ustanove ni. Z ustanovitvijo otroškega vrta bi država naredila veliko dobrega za prebivalstvo, še posebej za matere, ki delajo za samo preživetje in so preobremenjene, vrtec bi jih razbremenil in otroke dobro vzgojil (Morszka krajina, 3. 10. 1926: 1).

Slika 5: Zgradba, v kateri je bil prvi otroški vrtec v Dolnji Lendavi; vodile so ga šolske sestre.

V poletnih počitnicah leta 1926 se je začela prezidava in poprava enega gospodarskega poslopja v namen narediti prostor za otroški vrtec. V to poslopje se je otroški vrtec preselil s septembrom 1926. »Za Božič tega leta so imeli otroci vrtca prvič božično prireditev, ki je prav lepo izpadla in za katero je vladalo veliko zanimanje od strani prebivalstva« (Pavlič 1991: 125). Popravila zgradbe otroškega vrtca so se nadaljevala poleti leta 1927.⁵⁵

V šolskem letu 1927/1928, ki se je začelo s 1. septembrom, je bilo v vrtcu 40 otrok (ibid.). Vodstvo vrtca je 20. 11. 1927 prevzela sestra M. Avgustina Pavel. 20. in 21. decembra so imeli otroci vrtca božičnico (ibid.).

Vrtec sta 25. januarja 1928 obiskala prosvetni inšpektor dr. Franc Kotnik iz Maribora in sreski nadzornik Leon Cepuder iz Dolnje Lendave. V poletnih počitnicah se je za vrtec priskrbelo nekaj novega materiala »za rokotvorni uk ter slike za nazorni uk« (Pavlič 1991: 125).

Šolsko leto 1928/1929 se je pričelo s prvim septembrom in je štelo 32 otrok (ibid.). Tudi v tem letu je otroška vrtnarica bila s. M. Maristela Gibičar, upraviteljica vrtca pa s. M. Avgustina Pavel. Ohranjen je zapisnik o nadzorovanju vrtca za dne 3. 7. 1929. V vrtec je bilo vpisanih 34 otrok, takrat navzočih le 17 (Pavlič 1991: 126). V zapisniku je zapisano, da razredničarka marljivo in spretno vodi dnevnik, tednik in imenik gojencev otroškega vrtca. Iz zapisnika izvemo, da je učna soba, kjer se mladina zbira, primerna ter da so otroci čisti in živahni. »V razredu vlada pravo veselje, ki ga vrtnarica, ki se zna primerno prilagoditi otroškim srcem, s svojim odgovarjajočim nastopom še pospešuje« (ibid.). Iz zapisnika:

»Otroci, ki sicer niso vsi slovenske narodnosti prilično pripovedujejo nekatere teme iz nazornega nauka. Pri tem se poslužujejo primernih slik, ter prav razločno in glasno govore ter tako dobivajo dobro podlago za nadaljnje delo v osnovni šoli. Vsa snov je tako prikrojena, da otrokom ne dela težav in jih duševno ne utruja, kar je važno, ker tu ne moremo gledati na to, da bi znali otroci bogve kako učeno pripovedovati, pač pa da se urijo v govoru, pri tem pa mimogrede okoristijo z eno ali drugo osebo pridobivajoč tako na besednem zakladu. Znajo prednašati obilo raznih primernih pesmi s spremljanjem kretenj ter istotako tudi prav srčkano zapojejo. Razen tega se je mladina zabavala z gubanjem, polaganjem, pletenjem, risanjem, telesno pa se je urila s primernimi telovadnimi igrami na dvorišču.« (Pavlič 1991: 126)

⁵⁵ Stroški za to leto so znašali nad 22. 000 dinarjev (po Pavlič 1991: 125).

Vrtec vrši važno narodno delo, otroci so v slovenskem jeziku mnogo pridobili. Posebno so pohvalne tudi prireditve z mladino, ki so prav dobro obiskane (Zapisnik o nadzorovanju zasebnega otroškega vrtca v Dol. Lendavi, 1929).

Od 3. do 6. decembra je bil pouk prekinjen zaradi del – postavitve novega odra (Pavlič 1991: 125). 22. in 23. decembra so imeli otroci božičnico (Pavlič 1991: 125). Druge šolske slavnosti so se vršile skupaj z osnovno šolo. Zaradi hudega mraza in veliko zapadlega snega je bil v mesecu februarju pouk prekinjen za devet dni (Pavlič 1991: 125).

Več podatkov o samem delovanju zasebnega vrtca v Dolnji Lendavi nam razen poročil in arhivskega gradiva ne daje veliko časopisja. Kar priznava tudi pisec članka, objavljenega v *Murski Krajin* leta 1932, ki pravi, da se malokdaj javno spregovori o zavodu, saj »skromnost ždi v svojem zatišju« (*Murska Krajina*, 18. 12. 1932: 2). Nato pa poroča o tem, da so tega leta otroci imeli božičnico ter da so »do solz ginjeni obiskovalci opazovali te malčke in se veselili z njimi v njihovi otroški radosti« (ibid.). Izpriča nam, da ima šolski vrtec, ki ga vodijo častite sestre, za Lendavo velik pomen, saj »vrši važno vzgojno nalogo in nudi priliko, da se že najmlajši uče našega jezika« (ibid.). »Naše občinstvo goji napram vrtcu globoke simpatije« (ibid.).

Podatke o delovanju šolskih sester v Dolnji Lendavi je bilo težko dobiti. Samo lendavsko župnišče mi razen ustnih virov ni moglo veliko pomagati. Kakršnekoli informacije o zabelezbem prihodu šolskih sester, ki bi lahko bile zapisane v župnijski kroniki, je nemogoče pridobiti, saj je bila kronika po drugi svetovni vojni ukradena.

V šematizmu lavantinske škofije za leto 1937 je za podružnico v Lendavi zapisano, da imajo sestre tam otroški vtec in deklinški konvikt (internat). Tam delujejo sestre: prednica M. Petronila Kegl (roj. v Sv. Križu v Črenšovcih), sestra M. Benigna Zver (roj. v Beltincih), sestra M. Serafija Kolarič (roj. v Črenšovcih), sestra Stanislava Küzma (Beltinci), sestra Metodija Fuchs (roj. v Čakovcu) in sestra Rajmunda Matuša (roj. v Dolnji Lendavi) (Šematizem lavantinske škofije za leto 1937 1937: 197).

Schwestern, Kandidatinnen und Kinder in Dolnja Lendava um 1930

Slika 6: Na fotografiji so sestre in kandidatke v Dolnji Lendavi, med njimi pa so tudi otroci.

Do leta 1948 so v različnih obdobjih delovale na postojanki v Dolnji Lendavi naslednje sestre: Avgustina Pavel, Kolumba Geister (roj. Terezija, Slovenske Konjice), Marisela Gibičar, Benigna Zver (roj. Ana, Odranci), Serafija Kolarič (roj. Neža, Trnje, Črenšovci), Sabina Rehak, Vida Medved (roj. Jera, Cirkovce), Amalija Lovrenčič, Kazimira Medved, Benicija Farkaš (roj. Martina, Črenšovci), Makrina Fotivec (roj. Barbara, Črenšovci), Šolastika Lukač, Petronila Kegl (roj. Frančiška, Sv. Križ na Murskem polju oz. danes Križevci pri Ljutomeru), Kalista Zadravec (roj. Ilonka, Trnje, Črenšovci), Leandra Cigan, Ozana Litrop (roj. Marija, Renkovci), Anuncijata Špan, Stanislava Kuzma (roj. Marija Kuzma, Melinci, Beltinci), Metodija Fuchs, Rajmunda Matuša, Cecilija Paulič (roj. Jožefa, Zadar) in druge (Šolar in Kadiš 1994: 145–146).

Po ustnih virih lendavskega župnika Martina Dolamiča-Konrada je v lendavskem vrtcu delovala tudi sestra Benjamina Ašič⁵⁶ (Marija Ašič), sestra slovenskega duhovnika, redovnika, patra in zdravilca Simona Ašiča (rojenedega kot Jože Ašič). Najprej je prišla v Slovensko Bistrico kot kandidatinja, gojenka ter je nato po enoletnem novicijatu oz.

⁵⁶ Marija Ašič se je rodila leta 1910 v Raztezu pri Gorici blizu Krškega. Pri svojih 25 letih je stopila v samostan Slovenjebistriških šolskih sester, kjer je svoje prve redovne obljube dala leta 1937, večje pa leta 1941. Po vojni so jo skupaj z drugimi sestrami leta 1948 tedanje komunistične oblasti zaprle in odpustile z dela. Leta 1957 je odšla v Črno goro, kjer se je zaposlila v duševni bolnišnici v Dobroti in tam delovala do leta 1970. Takrat je prišla na Reso v Vidmu, kjer je skupaj z drugimi sestrami ustanovila skupnost. Umrla je leta 2009, stara skoraj 100 let.

preizkusni dobi pred sprejemom v red pričela z delom v Dolnji Lendavi. Tam je nekje dve leti delala v otroškem vrtcu (Ašič, Benjamina 2007 Posnetek iz pogovorne radijske odaje Ognjišče). V Dolnji Lendavi je dočkala tudi madžarsko okupacijo leta 1941, nakar je z drugimi slovenskimi redovnicami odšla v Slovensko Bistrico (ibid.). Redovnice, ki pa so spadale oz. bile iz Prekmurja, pa so se morale znajti po svoje, nekatere so se vrnile domov, druge so si poiskale delo.

Delo so si poiskale v Dolnji Lendavi in okolici. Uprava čakovske bolnišnice je leta 1941 zaprosila predstojništvo v Lendavi, da bi lahko naše sestre nadaljevale delo, ki so ga sestre križarke zaradi vojnih razmer morale opustiti (Šolar in Kadiš 1994: 163). Ker so bile ravno v tem času preganjane iz samostanov na Štajerskem s strani Nemcev, so ponudbo z veseljem sprejele (ibid.). 20. septembra 1941 se je v bolnišnici zaposlila prva skupina sester, 1. novembra istega leta pa druga skupina (ibid.). Tam so prevzele različna dela v ambulanti, lekarni, operacijski sobi, na oddelkih, v kuhinji, pralnici in šivalnici (ibid.).⁵⁷ Stanovanje so dobile v prostorih bolnišnice, kjer so prej stanovale sestre križarke. Imele so tudi kapelo, kjer je bila dnevno sv. maša in so se je lahko udeleževali tudi bolniki (ibid.).

Po razpustu samostana in nacionalizaciji premoženja je v Dolnji Lendavi ostalo še nekaj sester, ki so se zaposlile v raznih službah. Sestri Liberata Lušina in Marisela Gibičar sta se nastanili v lendavskem župnišču, kjer sta prevzeli skrb za gospodinjstvo in cerkev (orgljanje, krašenje, cerkveno perilo itd.) (Šolar in Kadiš 1994: 146). Leta 1949 je sestro Liberato v kuhinji zamenjala sestra Katarina Gibičar (roj. Marija, Korovci, Cankova) in obe sta to službo opravljali do svoje smrti (ibid.). Leta 1977, po smrti sestre Marisele, je prišla sestra Faustina Žižek (roj. Angela Žižek, Črenšovci) ter prevzela službo organistinje v župnijski cerkvi, kasneje pa se je preselila v Beltince, od koder je še, dokler ji je zdravje dopuščalo, vršila svojo organistovsko službo (ibid.).

Članici te male skupnosti sta bili tudi sestra Serafija Kolarič (roj. Neža, Trnje, Črenšovci) in sestra Alojzija Varga (roj. Ana, Strehovci, Bogojina), ki sta se leta 1966 preselili v lastno stanovanje na Partizanski cesti, nato pa sta se zaradi bolezni leta 1972 preselili k sestram v Čakovec (ibid.).

⁵⁷ Skupnost prvih sester, ki so se zaposlile v čakovski bolnišnici leta 1941 so med drugim bile: Faustina Žižek, Amalija Lovrenčič, Metodija Fuchs, Makrina Fotivec, Sofronija Kozar, Helena Čuk, Marisela Žalig, Irena Petek, Dominika Kavaš, Tekla Krauthauser, Regina Čučič in Gracija Čurič (po Šolar in Kadiš 1994: 164). Delovale pa so tudi v Prelogu in Podturnu.

V Lendavi se je po vojni zaposlila tudi sestra Silvija Bajzek (roj. Terezija, Boreče, Gornji Petrovci), in sicer v Zdravstvenem domu. V stanovanju na Partizanski cesti je živela do septembra 1990, ko se je zaradi bolezni in onemoglosti preselila k sestram na Brezje (Šolar in Kadiš 1994: 147).

Spomin na šolske sestre v Lendavi ostaja buden le še pri nekaterih starejših ljudeh, ki se spominjajo šolskih sester, ki so vodile vrtec na Glavni ulici. V časteh so imeli predvsem sestro Mariselo, ki so jo imeli zelo radi.

4.2.2 Šolske sestre v vasi Žižki

Šolske sestre, prve redovnice, ki so v Prekmurju učile otroke, so pred prihodom v Doljno Lendavo in ustanovitvijo vrtcev delale najprej na vaški šoli v vasi Žižki pri Črenšovcih. Tja so prišle že leta 1920. V Žižkih so s 24. februarjem 1920 prevzele vaško katoliško šolo (Šolar in Kadiš 1994: 141). Iz časopisnih virov izvemo, da so v vas prišle tri šolske sestre, ki jih prekmursko časopisje imenuje kot »hčere svetega Ferenca«, tudi kot skromne hčere velikega sv. Ferenca (Hčéré sv. Ferenca v Žižkih, *Novine*, 7. 3. 1920: 1).

O sprejemu šolskih sester pišejo zelo poetično, predvsem časopis *Novine*. Ob samem prihodu sester 24. februarja v Črenšovce, so jih vaščani sprejeli z govori in šopki rož, sledila pa je tudi procesija v črenšovsko cerkev. Tam so otroci s sestrami molili, dobili blagoslov od župnika Jožefa Čačiča ter krenili proti vasi Žižki v spremstvu župana Štefana Kralja, urednika *Novin* Jožefa Klekla, oskrbnika šolskega stolca Martina Žižka in velikega števila prebivalstva, posebej mladine (Sprejem šolskih sestér v Žižkih, *Novine*, 7. 3. 1920: 1). Pred šolo v Žižkih je poleg slavoloka z napisom: Bog vas živi med nami, pozdravil župnik Jožef Čačič, ki jim je zaželel uspeha, prosil za njihovo potrpljenje in želel, da jih učijo v domačem jeziku ter ponudil svojo pomoč, če bi jo potrebovale (ibid.). Otrokom so polagali na srce, da se »od njih naj včijo ljúbiti, poštvúvati svoj materni jezik, svoj narod, svojo domovino« (Hčéré sv. Ferenca v Žižkih, *Novine*, 7. 3. 1920: 1). Vse tri šolske sestre so prihajale iz bližnjih krajev. Učiteljica v šoli je bila sestra Ladislava Pavel,⁵⁸ rojena na Cankovi, ročna dela je učila Petronila Kegl, rojena pri Sv. Križu ter Rudolfina Domajnko, rojena pri Kapeli, ki je učila gospodarstvo (Sprejem šolskih sestér v Žižkih, *Novine*, 7. 3. 1920: 1). Vloga župnika Čačiča je velika, saj je bil ravno on zaslužen, da so šolske sestre lahko prišle v vas

⁵⁸ Sestra Ladislava Pavel, rojena kot Amalija Pavel. Sestra dr. Avgusta Pavla, znanega sloveskega pesnika, pisatelja, jezikoslovca, etnologa in prvega prekmurskega znanstvenika. Sestra Ladislava Pavel je v Žižkih delovala 28 let, do jeseni 1948, ko je zbolela in umrla v bolnišnici v Čakovcu. Pokopana je na pokopališču v Žižkih.

Žižke. Pomagala pa je tudi skupnost, občina Žižki (Hčeré sv. Ferencá v Žižkih, *Novine*, 7. 3. 1920: 1).

Najprej so bile nastanjene v osnovni šoli, ki je bila enorazrednica (Šolar in Kadiš 1994: 141). Šolske sestre, ki so bile dejavne pri poučevanju mladine, so čez čas želele svojo hišo. Da bi se to zgodilo, so zanje zbirali denar tudi med Prekmurci v Ameriki. V časopisu *Edinost – Ameriški Slovenec* je vest o dobrem delu sester med mladino opisala ena izmed nabiralk, Antonia Horvat. Zapisala je, da so one tiste, ki so poskrbele, da je prekmurska mladina lepo vzgojena ter kar je še pomembneje, da se uči v maternem jeziku, slovenščini (*Edinost – Amerikanski Slovenec* 1925: 2). Še posebej izpostavi delo sestre Ladislave Pavel, učiteljice ter pozove Slovence v Ameriki, naj pomagajo in darujejo šolskim sestram v Žižke (ibid.).

Leta 1928 so zraven šole kupile zemljišče beltinške grofice Zichy, kupnino 6. 000 dinarjev je sestram poklonil Matija Žižek iz Žižkov (Tement 1993). Naslednje leto se je na zemljišču začela gradnja. Za gradnjo samostana so sestre najele posojilo od takratne črensovske hranilnice, ki jo je ustanovil Jožef Klekl. Vaščani so zastonj pomagali s prevozi materiala, dolg pri hranilnici pa so z leti poravnale. 15. septembra 1929 so se sestre preselile iz šole v lastno hišo, v Samostan sester v Žižkih (ibid.). Tako so prostori šole postali na voljo samo za šolske dejavnosti. Nova prednica, ki je zamenjala Ladislavo Pavel, je s 14. oktobrom 1929 postala sestra Petronila Kegl (Spisi iz arhivske škatle Redovnice 1923–1931).

Slika 7: Na fotografiji je hiša samostana šolskih sester v Žižkih.

V svojem novem domovanju so sestre postavile tudi kapelico, posvečeno »sv. Maloj Tereziki od Deteta Jezusa« oz. sveti Tereziji Deteta Jezusa. Gre za prvo javno kapelico te svetnice v Prekmurju. Blagoslovili so jo 6. novembra, in sicer bogojinski župnik in dekanjski upravitelj g. dekan Ivan Baša, ki je imel tudi sveto mašo in pridigo. (*Novine*, 16. 11. 1930: 3). Blagoslova se je udeležilo veliko vernikov, nastopila pa sta tudi pevski zbor in žižkova godba (*ibid*).

Sestre v Žižkih so bile vsestransko dejavne. Poleg poučevanja šoloobveznih otrok so prirejale še številne gospodinjsko-gospodarske tečaje, ki so jih obiskovala ne le samska dekleta, temveč tudi poročena (*Novine*, 13. 3. 1932: 3). »Žižkovski samostan in tamkajšnja šola sta postale žarišče kulturno prosvetne-dejavnosti, še posebej ob dolgih zimskih večerih« (Tement 1993). Vodilno vlogo vsa leta je imela sestra Ladislava Pavel, ki je bila tudi upraviteljica šole. Tu pa so delovale še druge sestre.⁵⁹ Redovnice v podružnici v Žižkih so tako vodile državno osnovno šolo in gospodinjsko nadaljevalno šolo.

Slika 8: Na fotografiji so udeleženke gospodinjskega tečaja v Žižkih, ki sta jih vodili sestra Ladislava in sestra Jerneja.

⁵⁹ V Žižkih so delovale tudi: Oroslava Erjavec, Bogomila Olet, Lina Mlakar, Zora Vuk, Vekoslava Budja, Benicija Farkaš (roj. Martina, Črenšovci), Ligvorija Raduha (roj. Barbara, Odranci), Petronija Kegl, Jerneja Kranjec, Felicita Cotman, Božidara Ficko (roj. Kristina, Boreče, Gornji Petrovci), Bertila Sagadin, Amalija Lovrenčič, Sofronija Kozar (roj. Karolina, Ženavlje, Gornji Petrovci), Andreja Pišek, Pavla Caf, Frančiška Potočnik, Ignacija Prša (roj. Neža, Žižki, Črenšovci), Alfonza Gomboši (roj. Vera), Georgija Erjavec, Gabriela Pernat, Miroslava Ranfl, Evangelista Koštric idr. (Šolar, Amabilis in Marija Kadiš 1994: 142).

Samostan šolskih sester je bil razpuščen leta 1948, po smrti priljubljene sestre Ladislave Pavel. Njena pogrebna maša je bila zadnja maša v samostanu v Žižkih. Samostan je bil odpravljen z odlokom ljudske oblasti. V poverjeništvu ga je prejel socialni odsek v Dolnji Lendavi, ki ga je preimenoval v Dom počitka. Sestre,⁶⁰ ki so doživele razpust, so ostale na cesti, s seboj so smele vzeti le osebno prtljago (Tement 1993). Kapelska oprava je bila izročena črenšovski cerkvi.

Samim vaščanom Žižkov in vaščanom sosednjih vasi pa je v spominu na delovanje šolskih sester ostalo vzorno redovno in molitveno življenje sester (Šolar in Kadiš 1994: 142).

4.2.3 Šolske sestre v Beltincih

Delovanje na področju izobraževanja so šolske sestre zaznamovale tudi v Beltincih, kjer so učile mladino in izvajale gospodinske tečaje. Šolske sestre, kot sem že omenila, so na območje Prekmurja najprej prišle v Žižke, v Beltincih pa so organizirale prve gospodinjske tečaje v Prekmurju.

Beltinska grofica Marija Zichy jih je povabila k vodenju gospodinjskih tečajev v Beltince. Sam prihod sester so najavili v *Novinah* s prošnjo vojaštvu, ki naj bi izpraznilo prostore v beltinškem gradu, da bodo le-ti lahko na razpolago šolskim sestram (*Novine*, 12. 9. 1920: 2). Gospodinjska šola je učila dekleta kuhati, prati, šivati in vsa druga potrebna dela za dekleta, »štero znanje je več vredno kak jezerke lierbije« (ibid.). Tečaje so vodile le tri mesece (Šolar in Kadiš 1994: 194). Vodila jih je sestra Jakoba Falež, pomagale pa so ji sestre Anzelma Železnik, Bertila Sagadin, Lina Mlakar in Davorina Kozoderc (ibid.). Naslednjega leta 1921 so šolske sestre vodile dva gospodinjska tečaja, drugi je trajal od 15. oktobra do novega leta. Tečaja so se lahko udeležila dekleta, ki so želela postati dobre gospodinje oz. »vertinje« (*Novine*, 25. 9. 1921: 3). Sestre so opozarjale tudi starše, naj ne zamudijo te priložnosti in svoje hčere vpišejo na tak tečaj (*Prekmurski glasnik*, 2. 10. 1921: 3). Z gospodinjskimi tečaji so pomagale pri vzgoji kmečkih deklet in mater. Šolske sestre so se kasneje, leta 1968, vrnile v Beltince na povabilo župnika Janka Škrabana, oblikovala se je skupnost sester, ki je še danes prisotna.

⁶⁰ Razpust samostana v Žižkih so doživele sestre: Gabrijela Pernat iz Cirkovec, Jerneja Kranjec iz Velike Polane, Alfonza Gomboši iz Male Polane, Miroslava Ranfl in Evangelista Koštric.

4.2.4 Šolske sestre v Turnišču

Šolske sestre so delovale tudi v Turnišču in to nekje dobrih 20 let. Delovale so zelo različno, vodile so otroški vrtec, sirotišnico, prirejale gospodinjske tečaje ter med okupacijo 1941–1945 poučevale tudi na osnovni šoli (Šolar in Kadiš 1994: 147).

Leta 1925 časopis *Novine* poroča o tem, kako je prihod šolskih sester v Žižkih vplival na sam prihod sester v Turnišče. Primer ljudi iz Žižkov, kamor so sestre prišle leta 1920, je izboljšal njihovo življenje, saj je »v ljudeh poglobil versko življenje«, njihovo delo in izobraževanje obogatilo otroke, saj so »navdušeni za vse, ka je lepo i dobro, ka je plemenito i zvišeno« (*Novine*, 19. 7. 1925: 1).

Priložnost v Turnišču se je pojavila ob novici gradnje novega župnišča, kar je posledično pomenilo, da se bo staro prodalo. Prihod šolskih sester v eno takrat večjih občin bi pripomogel k prenovitvi in izobraževanju otrok in tudi odraslih (*ibid.*). *Novine* razlagajo, da bi za sestre staro župnišče bilo zelo primerno, vendar si ga same ne morejo kupiti, saj so pred kratkim kupile v Dolnji Lendavi »edno hišo za tak veliko šumo, da še zdaj morajo hoditi od hiše do hiše i prositi smilena srca za pomoč« (*ibid.*).

Pisec v *Novinah* namiguje na to, da bi k prihodu šolskih sester lahko veliko pripomogla turniška »fara«,⁶¹ saj bi jim lahko podarila staro župnišče. Prodaja starega župnišča je tako ali tako namenjena temu, da se pridobi denar za gradnjo novega župnišča. To pa, kakor pravi pisec, lahko turniška župnija postavi ne, da bi odda staro. Pravi, da sta Mala in Velika Polana, ki imata približno 2. 000 katoliških prebivalcev postavili cerkev in župnijo brez pomoči, medtem ko Turnišče s 6. 000 katoliškimi dušami tega ne bi zmoglo (*Novine*, 19. 7. 1925: 1). Kot primer navede še Bogojino, ki zida novo cerkev brez pomoči, čepravbo stala preko 2 milijona dinarjev (*ibid.*).

Nato pisec v *Novinah* še enkrat opozori na prednosti župnije, ki bi jih šolske sestre prinesle: od pomoči Cerkvi do skrbi za samo Cerkev, do učenja deklet z gospodinjskimi tečaji, do nastanka dečjega vrtca itd. Turniščane obenem opozori, da naj ne zapravijo te prilike in ne zaostanjejo za Žižki in Doljno Lendavo, ki so že sprejeli šolske sestre medse (*Novine*, 19. 7. 1925: 1).

Šele leta 1928 na prvi seji novoizvoljenega župana je občinskemu svetu predlagano, da bi občina kupila staro župnišče, da ga lahko prevzamejo šolske sestre in ustanovijo vrtec

⁶¹ »Fara« je najmanjša upravna enota katoliške cerkve, tudi župnija.

(*Novine*, 15. 1. 1928: 3). Vendar se nekateri stari odborniki s tem niso strinjali. Novi odbornik, ki je zapisal novico v časopis, poziva k temu, da se občina začne razvijati in naredi tudi nekaj koristnega (*ibid.*). Medtem piše sestra Melanija Ploder za dovoljenje naselitve v Turnišče v matično hišo ter se v prošnji upre na že obstoječo postojanko v Žižkih. Izpostavi tudi dobre izkušnje ljudi v Žižkih pri šolanju in vzgojo mladine ter željo duhovnika v Turnišču ter ljudi, ki želijo, da sestre pridejo tudi med njih (Petz 2005: 42). Prošnja v uradu matične hiše sprva ni bila odobrena, šele s posredovanjem generalne predstojnice kongregacije, sestre Aurelie Pulpach je bila prošnja 12. novembra 1928 odobrena (*ibid.*).

Prve novice o odprtju otroškega vrtca s strani šolskih sester v Turnišču sledijo naslednje leto. Razlog je bil ta, da niso dobile pričakovanih delovnih mest v turniški šoli in so kot drugo možnost prosile odobritev za odprtje otroškega vrtca in šole za gospodinjstvo (*ibid.*). Dovoljenje za odprtje otroškega vrtca pa so šolske sestre od oblasti dobile takoj novembra 1929 (*Muravidék: politikai, gazdasági és társadalmi hetilap*, 17. 11. 1929: 2).

Časopisje poroča, da so junija 1930 dopoldan v otroškem vrtcu priredile predstavo. Otroci so predstavo priredili staršem, udeležilo pa se je še lepo število drugih obiskovalcev. »Trud šolskih sester si zasluži vso priznanje« (*Muravidék: politikai, gazdasági és társadalmi hetilap*, 22. 6. 1930: 3).

Slika 9: Na fotografiji je sestra Silvestra z otroki iz otroškega vrtca v Turnišču.

Ugled so si šolske sestre pridobivale tako med vaščani kot hvaležnimi otroki. V njihovi oskrbi je bil marsikateri siromašen otrok rešen negotove bodočnosti in ob dobri vzgoji zrasel v dobrega in krščanskega človeka (*Slovenski gospodar*, 8. 4. 1936: 6). Sam otroški vrtec v Turnišču pa je bil velikokrat imenovan tudi kot sirotišnica, v resnici pa je šlo tako za otroški vrtec kot tudi za sirotišče. To je bilo 22. marca 1936 posvečeno »presvetemu Srcu Jezušovemu« (ibid.). Leta 1939 je bilo tako v Turnišču zabeleženo sirotišče za 17 učencev in otroški vrtec za 45 učencev s predstojnico sestro M. Karmelo Černe in še petimi sestrami (Draganović 1939: 520).

V dobrih dvajsetih letih delovanja so v Turnišču delovale sestre: Jakoba Falež, Janja Pukl, Benigna Zver (roj. Ana, Odranci), Amalija Lovrenčič, Bazilija Ritlop (roj. Marija Ritlop, Hotiza), Benedikta Unuk, Filomena Krasinc, Ana Kozar (roj. Roza, Martinje, Gornji Petrovci), Zora Vuk (roj. Terezija, Črenšovci), Vekoslava Budja Jerneja Kranjec (roj. Ana Kranjec, Velika Polana), Koleta Štern, Cita Zabavnik (roj. Marija, Odranci), Karmela Černe (roj. Marija, Renkovci, Turnišče), Elizabeta Pančor (roj. Ana, Domajinci, Cankova), Sivestra Ifko, Angela Matjašec (roj. Gizela Matjašec; ime: Agarangela), Celina Raduha (roj. Kristina, Odranci), Ligvorija Raduha, Alojzija Varga (roj. Ana, Strehovci, Bogojina), Evangelista Koštric (roj. Olga, Žižki, Črenšovci), Kristina Mali in druge (Šolar in Kadiš 1994: 147).

Po poročanju Fanči Šarf je v Turnišču med vojnama deloval dom za varstvo osirotelih otrok (1988: 17). Po vojni, ko so bile šolske sestre razlaščene, je zemljišče v Turnišču prišlo pod upravo Doma onemoglih s sedežem v Turnišču. Dom je imel prostora za 15 postelj (ibid.).

4.2.5 Šolske sestre v Dobrovniku

Prihod šolskih sester v Dobrovnik je bil med poznejšimi, v letih pred začetkom druge svetovne vojne. Ideja o ustanovitvi otroškega vrtca v Dobrovniku pa ni prišla od ljudi ali od redovnic, temveč s strani kraljeve banske uprave. Po arhivskih virih je znano, da je kraljeva banska uprava pozvala in prosila šolske sestre v Slovenski Bistrici, da prevzame otroški vrtec v tem obmejnem območju (Nov delokrog v Dobrovniku na Prekmurju). Namera o ustanovitvi takšne ustanove je bila predvsem iz narodnega ozira, saj je bila vas Dobrovnik naseljena večinoma s prebivalstvom madžarske narodnosti. Banovina se je tako z odlokom zavzela, da bo plačevala za sestre stanovanje, najemnino za en oral posestva, kurivo, inventar za vrtec in učila ter honorar za sestro vrtnarico, ki znaša mesečno 500 dinarjev, 200 dinarjev pa prispeva občina Dobrovnik (ibid.).

O potrebi vrtca v Dobrovniku je spisal sestavek oz. izjavo tudi deklan Ivan Jerič, in sicer na lavantinski knezoškofijski ordinariat, 22. 12. 1939. (Spis s dne, 22. 12. 1939, priloga). Pri tem je izjavil, da je otroški vrtec v Dobrovniku potreben iz verskih in narodnih ozirrov ter da so za obstoj vrtca, ki ga vodijo šolske sestre, dani vsi pogoji (ibid.).

Vest o prihodu šolskih sester iz Slovenske Bistrice v Dobrovnik je dal *Slovenski gospodar*. Le-te bi naj v Dobrovniku odprle otroški vrtec ter stanovale v nekdanji trgovini z mešanim blagom, Gerenčerovi hiši (*Slovenski gospodar*, 20. 12. 1939: 7). Sestre so v Dobrovnik prišle prej ter si najprej uredile stanovanje v najeti hiši, kjer so imele na razpolago velik vrt in sadovnjak (Spis z dne 28. 12. 1939).

V ustanovljen vrtec, po novem letu 1939, je bilo takoj vpisanih nad 50 otrok, kar je po poročanju časopisja, za popolnoma madžarsko vas lepo število (*Slovenski gospodar*, 31. 1. 1940: 10). Za vrtec v Dobrovniku je zelo pomembno, da se otroci naučijo slovenščine, saj bo s tem kasneje olajšano delo učiteljem v šoli. Sestram, ki jim za vrtec primanjkuje gmotnih sredstev za nabavo igrač, se obračajo na vse, ki bi lahko priskočili na pomoč z igračkami ali pa z denarjem, s katerim bi te nabavile (ibid.). Darove sprejema upraviteljstvo ljudske šole v Dobrovniku (ibid.).

O samem delovanju vrtca sem našla zelo malo. Po podatkih zgodovinarja Atille Kovácsa sta v otroškem vrtcu delovali dve sestri iz Slovenske Bistrice (2011: 203). Na priloženi fotografiji so otroci iz dobrovniškega vrtca, o katerih Attila Kovács pravi, da nobeden od njih ni bil iz uradniške družine, so pa bili po rodu vsi otroci iz Dobrovnika (ibid.).

Slika 10: Na fotografiji so otroci iz dobrovniškega vrtca leta 1940.

V knjigi *Podobe iz življenja Dobrovnika v prvi polovici 20. stoletja* je zapisan odsek, kako je potekal dan v otroškem vrtcu šolskih sester v Dobrovniku:

»Dan se je zmeraj začel z molitvijo Oče naš in šele potem so prišle na vrsto tudi druge dejavnosti. Ena od mnogih otroških pesmic, ki so se jih otroci naučili v vrtcu, se glasi:

*Pokažite rokice, pokažite nogice,
kak dobre peričice smo me,
gvant peremo, gvant peremo,
za dobre ljudi.«*

(Attila Kovács 2011: 203)

4.3 Predšolska ustanova na območju okraja Murska Sobota

4.3.1 Otroški vrtec v Murski Soboti

Murska Sobota je imela »óvodo« že v času Avstro-Ogrske, namenjen pa je bil madžarizaciji otrok. Nato je prišla prva svetovna vojna in stavbo so namenili za uporabo vojski. To, da so v zgradbah, kjer so delovali vrtci, bile v času vojne stavbe, uporabljene za vojaške namene, ali so imeli v njih vojaška poveljstva, je bilo prisotno tudi drugod. V Murski Soboti je bila v stavbi med prvo svetovno vojno kasarna.

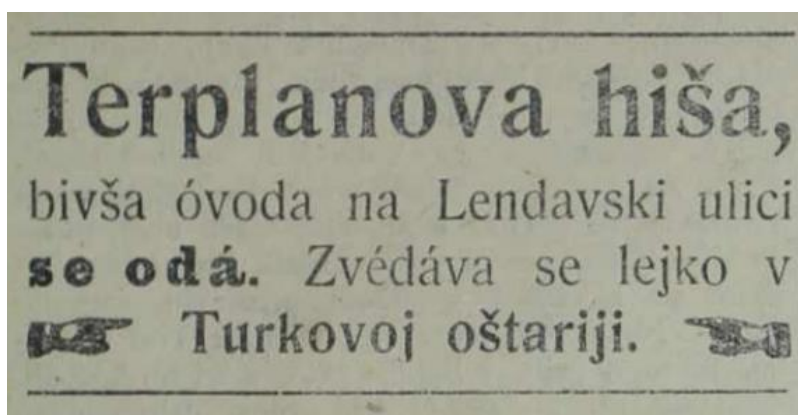
Slika 11: Na razglednici je stavba državnega vrtca v Murski Soboti.

Leta 1915 v Novinah zasledimo poziv domobranskega ministra, ki odreduje, da si vojaško poveljstvo mora najti druge prostore za pisarne, ker so potrebe po »edini obrambni šoli za malo deco neobhodno potrebna« (*Novine*, 14. 3. 1915: 3). Po priključitvi Prekmurja h Kraljevini SHS je prihajalo do zamenjave madžarskih kadrov, ki so jih v mestih zamenjali

s slovenskimi učitelji, uradniki ipd. To je bil čas, ko je bila v Murski Soboti stanovanjska mizerija, prisotna socialna stiska zaradi visokih najemnin oz. visoke »árende« ter primanjkovanja stanovanj (*Mórszka krajina/Muravidék*, 1. 11. 1925: 1). Ljudje so bili takorekoč brez stanovanja in naj spomnim, da so določene uradnike z družinami selili tudi v Szapáryjev dvorec oz. današnji soboški grad.

Pozive o tem, da naj vojaštvo zgradbo zapusti za namene šolskega vrtes oz. »ovode«, najdemo tudi septembra 1920 v *Novinah* (12. 9. 1920: 2). O tem, da do izpraznitve za otroški vrtec tako dolgo ne pride, sklepa katoliško časopisje *Novine*, ki pravi, da se morda ne izprazni stavbe za »ovodo«, ker jo nameravajo prevzeti šolske sestre, ki pa preveč dišijo po blagoslovu, ki ga nekateri gospodje ne morejo prenesti (*Novine*, 10. 10. 1920: 4). Sprašuje se, če se ne da vojaštvo izseliti, da bi bili izbrani učitelji, ki bi učili otroke slovensko, zakaj se zavlačuje z odpiranjem šol (ibid.).

Nakar leta 1921 sledi v časopisju oglas, da se Terplanova hiša, »bivši óvoda« na Lendavski ulici v Murski Soboti prodaja. Več informacij pa se lahko dobi v Turkovi gostilni (*Prekmurski glasnik*, 27. 3. 1921: 4).

Slika 12: Slika časopisa oglasa o prodaji savbe bivšega otroškega vrtea.

Za otroški vrtec so vojaki, ki so tam nastanjeni, vzorno uredili dvorišče ter nasadili rastlinje. Vendar je lep pogled na dvorišče uničevala ulica, kjer se je pretakala gnojšnica iz Benkovega dvorišča (*Prekmurski glasnik*, 1. 5. 1921: 3).

Časopisje opominja, da je pomen vrtecev velik ter da jih je potrebno ustanavljati. Primer so otroci iz Černelavec, Nemčavcev, Markišavcev in Rakičana, ki v Murski Soboti obiskujejo državno šolo, 1. in 2. razred popoldan, ker ni dovolj prostorov. Ti otroci hodijo v mrzlem, mokrem vremenu in po temi domov. Oblast naj poskrbi za primerne prostore. Naj se

ponovno odprejo vrtci, naj priskrbijo več učilnic, ne da se že tako nujne prostore in stavbe uporablja za kasarne in majhne trgovinice (*Mőrszka krajina*, 29. 10. 1922: 1).

Aprila 1931 časopis poroča o tem, da se bo gradila vojašnica v Murski Soboti ter da se bo končno umaknila s prostorov otroškega vrtca oz. bivše »óvode«. Za počasen potek dogodkov so krive težave predvsem v birokraciji, od odobritve posojila z ministrstva do dovoljenj. Z gradnjo se bo začelo čim prej, ko bo to možno, izpraznitev stavbe, ki se bo vrnila prvotnemu namenu, za katerega je bila zgrajena, se bo izpolnila želja prebivalcev o že dolgo obljubljenem otroškem vrtcu v novi državi (*Muravidék: Murántul és Muraköz heti értesítője/Informativni tednik za Prekmurje in Medjimurje*, 19. 4. 1931: 2).

Že junija istega leta je v časopisu izšla prva novica o tem, da se v Murski Soboti odpira otroški vrtec. Odprl se bo v poslopju bivše evangeličanske cerkve (*Novine*, 14. 6. 1931: 3). Bodoči vrtec bo vodila gospodična Franka Praunseisova, ki je bila 22. maja imenovana za učiteljico vrtnarico (Gabrijelčič, 12. 7. 1931: 3). Vpisovanja v otroški vrtec se poleti še ni začelo, saj je prisoten strah, da se javi preveč otrok, ker imajo prostora le za 40 otrok (*ibid.*).

Strah se je uresničil, saj je po poročanju časopisa septembra 1931 soboški vrtec obiskovalo preko 100 otrok. Navedli so, da je tako število otrok preveliko za eno vrtnarico ter da je nujno potrebna pomočnica (*Novine*, 13. 9. 1931: 2). Za pomočnico je prišla gospodinčna Ložarova iz Puconec. Število otrok v otroškem vrtcu se je s tem dvignilo na 120 (*Novine*, 1. 11. 1931: 2).

O samem delovanju otroškega vrtca nisem našla podatkov, vsekakor bi dodatna raziskava le-tega povečala vedenje o tem ter tudi o socialnem stanju in boleznih, ki so težile Prekmurje. Oboljenja in razhajanje bolezni so doletela tudi otroke, ki so bili najbolj izpostavljeni. Da se obolenje ne bi razširilo v epidemijo, so leta 1933 v Murski Soboti ob pojavu škrlatice zaprli šolo oz. dva prva razreda osnovne šole in otroški vrtec. Tako so otroci bili brez pouka kar nekaj dni (*Murska krajina*, 1. 10. 1933: 2).

Število vpisanih otrok v otroški vrtec leta 1934 je bilo ponovno veliko, kar 94 otrok. Banska uprava je za tako število otrok imenovala še eno otroško vrtnarico, in sicer gospodično Zofijo Bregar (*Slovenski gospodar*, 5. 12. 1934: 5).

Sama stavba otroškega vrtca, ki stoji ob Aleksandrovi cesti,⁶² je po poročanju časopisa leta 1935 bila obkrožena v vodo, njeno dvorišče je postalo rezervoar za ulične jarke. To so skušali urediti s cementnimi okvirji in izgradnjo ribnika v mestnem parku, kamor bi odtekala voda (*Murska krajina*, 15. 12. 1935: 2). Pisec v časopisnem članku pri tem predlaga, da bi se vodo napeljalo tudi na dvorišče vrtca, kjer bi bila otrokom v zabavo, »poleti bi se igrali s peskom, ob slabem vremenu pa ob vodi« (ibid.).

Otroški vrtec v Murski Soboti je v medvojnem obdobje deloval vedno bolj »narodno usmerjen«, predvsem v smislu »slovenjenja«. Otroci so se v murskosoboškem vrtcu igraje priučili jezika, dela, oblikovanja, reda in snage – bistvo same igre pa je bilo vzbujanje ljubezni do kralja, naroda in domovine (*Murska krajina*, 24. 7. 1938: 2). Povprečno je vrtec letno obiskovalo 90 otrok. V šoli, kjer so sprejemali v vrtec, pa so težili k temu, da najprej sprejemajo otroke, ki ne vedo slovenskega jezika. Kakor priznava pisec je takih bilo malo, šele nato so sledili otroci iz delavskih vrst (ibid.). Zaradi pomanjkanja prostora in omejitve števila otrok mnogi otroci niso bili sprejeti v vrtec, kar je predstavljalo problem predvsem za starše iz delavskih vrst, saj je za njih bila taka ustanova zelo potrebna (ibid.).

Zanimivo je tudi dejstvo, da je Murska Sobota imela v svoji zgodovini tudi otroško ulico oz. ulico vrtca (v originalu madžarsko *Óvoda utca*), ki se je skozi čas preimenovala v Malo ulico, Arad utca (Kuzmič, Soboške ulice (imena) skozi čas).

5 Predšolske ustanove med vojno in dogajanje po vojni

Vojna, ki se je začela za Kraljevino Jugoslavijo s 6. aprilom 1941, je s strani okupatorjev prinesla spremembe za katoliške redove, ki so vodili predšolske ustanove. Nemški okupator je ob zasedbi Maribora ukazal, da redovnice šolske sestre sv. Frančiška Kristusa Kralja zapustijo matično hišo, v katero se niso mogle vrniti niti po koncu vojne zaradi socialistične oblasti (Lazarini 2012).

Leta 1941 so po odhodu Nemcev Prekmurje zasedli Madžari in uvedli svojo upravo. Madžarski okupator je uvajal madžarizacijo tudi v samem stebru – šoli. Šole so najprej morali zapustiti vsi jugoslovanski učitelji, na njihova mesta pa so namestili madžarske učitelje. Uvedli so tudi vendsko teorijo. Madžarska mladina je sodelovala v ustanovljeni

⁶² Danes imenovana Slovenska ulica, vmes tudi Titova ulica v Murski Soboti.

fašistični mladinski organizaciji Levente, ki je pripravljala paravojaške vaje in sodelovala pri nacionalističnih prireditvah.

Podobno se je godilo v predšolskih ustanovah. Madžarski okupator v Prekmurju je prepovedal uporabo slovenskega jezika tudi v otroških vrtcih. Prekmurski učitelji so bili večinoma odpuščeni, vzgoja najmlajših pa je bila prepuščena madžarskim vzgojiteljicam (Pavlič 1984: 10). To se je zgodilo na primeru otroškega vrtca v Dobrovniku.

Otroški vrtec v Dobrovniku je v času madžarske oblasti ponovno zaživel oziroma bil odprt leta 1942 (Attila Kovács 2011: 69). Na fotografiji, ki je nastala med neko proslavo, so slikani otroci, med njimi sta dve deklici oblečeni v obleke madžarskih narodnih barv. Med otroki sta tudi dve vzgojiteljici iz Madžarske (Kovács 2011: 203).

Slika 13: Na fotografiji je skupina otrok in madžarski vzgojiteljici iz dobrovniškega vrtca leta 1943.

Kakšno je bilo delovanje otroških zasebnih vrtcev v času vojne na območju Lendave, je težko povedati. Lahko domnevamo, da je bilo delovanje omejeno, da se je spremenila sestava otrok v vrtcu ipd. Žal konkretnjših podatkov o tem nisem našla.

Prekmurski otroški vrtci, ki so bili večinoma zasebne vrste, torej ne državni ter so nastali pod nunskim redom šolskih sester, so po koncu vojne in nastopu komunistične oblasti bili ukinjeni. Ustanove in samostani šolskih sester v Prekmurju so bili razlašeni, redovnice same pa so po maju 1945 polagoma izginjale iz javnosti. Zasebno cerkveno šolstvo je bilo ukinjeno, redovnice, ki so delovale kot učiteljice, so se morale odpovedati službi in so bile

odpuščene. V šolskem letu 1935/36 so šolske sestre mariborske province v svojih šolah, internatih, otroških domovih in tečajih skrbele za 3067 otrok, po vojni za nobenega več (Griesser-Pečar 2001).

Iz čisto ideoloških razlogov pa so jih izrinili tudi iz socialnih ustanov, čeprav ni bilo zanje nobenega nadomestila. Pomen ideologije, ki je bil večji in v ospredju, je oblast postavila v položaj, kjer se je sprijaznilo tudi s slabšo oskrbo prebivalstva. Tako je dr. Marjan Ahčin, prvi slovenski minister za zdravstvo in pred koncem vojne pristojen za zdravstvo pri SNOS-u, 17. decembra 1944, sicer ugotovil, da bodo bolnišnice še nekaj let navezane na redovnice, dokler ne bo mogoče izobraziti ustreznega laičnega osebja (Griesser-Pečar 2001). Iz tega seveda lahko še razberemo, da je bil že od vsega začetka dolgoročni namen novih oblastnikov pregnati sestre iz bolnišnic. Vendar pa niso čakali, da bi se nadomestno osebje izobrazilo, pač pa je dr. Ahčin že 13. novembra 1945 poslal pisno odpoved pristojnim mestom usmiljenih sester (ibid.).

Usode redovnic so še vedno v veliki meri neznane in neraziskane, saj so bile po vojni deležne hudih represalij (Griesser-Pečar 2001). Po besedah Tamare Griesser-Pečar gre v primeru povojne usode ženskih redov na Slovenskem za eno najbolj nerazčiščenih poglavij (2005: 599). Cilj oblasti je bil popolnoma uničiti ženske in moške cerkvene redove.

Prva leta po vojni so bile redovnice zatirane in preganjane, omejevali pa so jim tudi pridružitve in vstop mladih deklet v redove. Zato so redovi pogosto svoje novinke »ilegalno« izobraževali, tudi ne zmeraj v Sloveniji, kajti položaj cerkve je bil na Hrvaškem ali v Bosni bistveno boljši, šele po končanem izobraževanju so jih prijavili oblastem. Za ilustracijo navajam primer iz kongregacije sester svetega Križa. »Ko so tri kandidatke pred vstopom v noviciat februarja prišle iz Djakova v Slovenijo, da bi obiskale starše, sta nju in redovnico, ki jih je spremljala, v Murski Soboti pričakala dva policista, jih naprej zasliševala na policijski postaji, nato odvedla na Ozno in nazadnje vrgla v zapor za tri noči in dva dneva, pri čemer niso imele možnosti, da bi obvestile svoje sorodnike.« (Griesser-Pečar 2001). Ob takem ravnanju so se mnoge mlade ženske obotavljale, da bi sledile svoji želji postati redovnice.

Šolske sestre, ki so med drugim vodile otroški vrtec v Dolnji Lendavi, so bile leta 1948 pregnane iz Golnika, iz Slovenske Bistrice in drugih skupnosti. Nekaj sester je bilo

obsojenih na zaporne kazni, prisilno delo, izgubile so državljsanske in politične pravic idr.⁶³ V Slovenski Bistrici, kjer so imele sestre sedež, so leta 1948 zaprli štiri šolske sestre (Frančiškanke Brezmadežnega spočetja): provincialko, prednico in dve sestri. Šest mesecev so bile v preiskovalnem zaporu in nato obsojene na zaporne kazni od tri in pol do devet let, in sicer sestra Avgustina – provincialka je dobila devet let prisilnega dela in izgubila državljsanske ter politične pravice za pet let, prednica sestra Davorina pet let prisilnega dela (ibid.). Vse so bile v delovnem taborišču Rajhenburg, kjer je leta 1949 bilo med 700–750 žensk iz vseh družbenih plasti in poklicev, tudi 40 redovnic: Marijinih sester, šolskih sester, usmiljenk in uršulink (ibid.).

Šolske sestre v Slovenski Bistrici so bile 16. februarja 1949 obsojene in na podlagi tega so jim zaplenili arhiv, celotno dokumentacijo province in vso premoženje po Sloveniji, tudi otroške vrtce (Griesser-Pečar 2001). Sestre so morale zapustiti hišo, obenem pa so jim delo v javnih ustanovah prepovedali. Celo v poročilu Udbe za leto 1948 je bilo po procesu proti bistriškimi šolskim sestram zabeleženo, da so s tem likvidirani skoraj vsi ženski redovi v Sloveniji (Griesser-Pečar 2005: 600).

Močne reprecije in ravnanje s katoliškimi redovi je pri sestrah povzročilo odhod v tujino, nekatere so »slekle« redovno obleko in se zaposlile v šolstvu, zdravstvu, tovarnah in administraciji. Danes imajo sedež vikariata v Slovenski Bistrici, poleg tega pa v manjšem številu živijo še v skupnostih na Brezjah, v Veržeju, Beltincih in v Ljubljani (Frančiškanke Brezmadežnega spočetja).

6 Predšolske ustanove v socializmu

Predšolske ustanove so po vojni doživele veliko preobrazb, zasebne in katoliške ustanove so bile odvzete ter večinoma preoblikovane v otroške vrtce oz. imenovane *Domove igre in dela*. Ti so bili preko vzgoje prepleteni z ideologijo socializma. Prehod na drugo oblast je bil viden tudi v spremembah v sami arhitekturi. Zasebne zgradbe, tudi vile, kjer je potekala predšolska vzgoja, so postopoma zamenjale novogradnje v novih predelih mesta, spremenila pa se je tudi uporaba materialov in sprejeta pravila glede ustreznosti, pogojev ipd. Sprememba, ki so jo prinesli vrtci po drugi svetovni vojni, je predvsem povezana s širšo dostopnostjo do ustanove, ki je postala bolj kakovostna in organizirana. Organizirano

⁶³ O tematiki piše Tamara Griesser-Pečar v obsežni knjigi *Cerkev na zatožni klopi*.

otroško varstvo pa je pomagalo predvsem zaposlenim ženskam, ki so lahko bile matere in obenem hodile v šolo, število zaposlenih žensk pa se je zviševalo.

6.1 Ideologizacija in »vzgoja novega človeka«

»Vsi totalitarni režimi v času med obema vojnama so družbo prepletli z organizacijami, ki naj bi človeka spremljale »od zibke do groba« (Pelikan 2012: 519). Fašizem je idelologizacijo otroštva začel z vstopom v italjanski vrtec, ki je prinašal vrsto ugodnosti. Sam državni vrtec je bil financiran iz občinskih proračunov, tako da so slovenske občine s tem financirale raznarodovanje lastnih otrok (ibid.). Zavedanje, da sistem s tem, da podržavi ustanove ter preko njih dobi nadzor nad ljudmi, je bilo prisotno tudi v socialistični Jugoslaviji.

Šolstvo na Slovenskem oziroma v celotni Jugoslaviji se je v prvih povojnih letih razvijalo pod močnim vplivom širših družbenopolitičnih razmer. Zaradi monopolnega položaja komunistične partije v državi je bilo tudi šolstvo podvrženo ideologizaciji, po drugi strani pa so načrtovane želje po še temeljitejšem poseganju in reformiranju celotnega šolstva preprečevale slabe gospodarske razmere v državi zaradi vojne in zaradi pretiranega investiranja v razvoj težke industrije, saj v takšnem gospodarskem načrtovanju ni bilo veliko prostora za investicije v terciarne dejavnosti (Gabrič 2006: 15).

Po koncu druge svetovne vojne je šolstvo z osvoboditvijo in zmago revolucije postalo sestaven del državnega aparata za marksistično preobrazbo celotne družbe. »Šolstvo ni bilo več stvar državne politike, ampak je postalo tudi ideologija vladajočega režima« (Šverc 2007: 53). Tudi predšolska vzgoja in ustanove so postale integralni del družbenega, socialnega, zdravstvenega in vzgojnega varstva otrok ter dobile poseben družbeni pomen, saj je organizirano otroško varstvo predstavljalo nujen pogoj družbenega napredka (Dolanc 1970: 672).

Šolska uprava je bila v celoti podrejena programu Zveze komunistov, državne ustanove pa so bile neposredno podrejene partijskim forumom po načelu partijskega demokratičnega centralizma z državne na republiško raven. Leta 1945 je bilo prvič ustanovljeno Ministrstvo za prosveto LR Slovenije, pod katerega je spadal oddelek za šolstvo, ki je obsegal osnovno in splošno srednje šolstvo (Šverc 2007: 57).

Za vzpostavitev socialističnega družbenega reda ni zadoščala niti zmaga revolucije niti nova zakonodaja, saj je bilo potrebno ustvariti »novega človeka«, ki bi – vsaj v javnem

življenju – upošteval nove vrednote in drugačne običaje od tistih, značilnih za prejšnja obdobja (Jeraj 2012: 624–625). Vse to pa je bilo potrebno vkoreniniti že v mlade rodove, ki so dolgoročno za prihodnost pomembni. Že Lenin je opozarjal, »da čaka ravno mladino resnična naloga, zgraditi komunistično državo« in misel takole obrazložil:

»Jasno je namreč, da pokolenje delavcev, ki je bilo vzgojeno v kapitalistični družbi, lahko v najboljšem primeru samo razbije temelje starega kapitalističnega reda, zgrajenega na izkoriščanju. V najboljšem primeru lahko zgradi tako družbeno ureditev, ki bo pomagala proletariatu in delovnim razredom obdržati oblast v svojih rokah in postaviti trden temelj, na katerem bo mogla graditi šele pokolenje, ki bo prijelo za delo že ob novih pogojih, v takih razmerah, ko ne bo več zkoriščevalskih odnosov med ljudmi.« (Jeraj po Lenin 2012: 625)

V skladu s svojimi ideološkimi izhodišči je komunistična oblast z odlokom o organizaciji osnovnih in srednjih šol že poleti 1945 poddržavila vse zasebne šole, ki so jih do takrat imeli predvsem katoliška cerkev in cerkveni redovi. Cerkvi je sicer pustila šolo za vzgojo in izobraževanje duhovniških kandidatov, vendar pa je na kandidate izvajala hud pritisk, da bi izobraževanje opustili ter bi jim ga preprečili (Šverc 2007: 54). Tako so prvi vrtci nove države nastajali v predelanih vilah in preurejenih stavbah, ki so bile bolj ko ne odvzete v procesu nacionalizacije. Nekatere so bile ravno v rokah redovnic.

Kot pri vseh drugih zgodovinskih obdobjih se je usoda otrok tudi v socialističnem obdobju razlikovala glede na to, kje je otrok živel in kateremu socialnemu sloju je pripadal, dodatno po drugi svetovni vojni pa je bilo pomembno, na kateri strani so bili otrokovi starši, družinski člani – na strani zmagovalcev ali na strani poražencev (Jeraj 2012: 624). Tako je v prvih povojnih letih bila šola tudi prostor diskriminacije otrok premaganih političnih in idejnih nasprotnikov. Nad njimi je šola z ideološko zgrajenimi in ustrahovalnimi učitelji izvajala pravi ideološki rasizem, saj so otroke načrtno zapostavljali in preganjali (Šverc 2007: 54). Poleg jezikovnega in socialnega zapostavljanja slovenskih otrok v okoljih, ki so bila Slovencem sovražna ter rasnega razlikovanja med drugo svetovno vojno, je bilo obdobje ideološke nestrpnosti po drugi svetovni vojni eno najbolj temnih v zgodovini slovenskega šolstva (ibid.).

Po drugi svetovni vojni je v Federativni ljudski republiki Jugoslaviji z uvedbo socializma prišlo do sprememb tudi na področju vzgojno-varstvene organizacije in dela. Povojno obdobje je v šolstvu bilo obdobje improvizacije, eksperimentiranja, nenehnih sprememb, preimenovanj, združevanja in razdruževanja (Šverc 2007: 53).

Sama organizacija, vsebina in metode predšolske vzgoje so bile v prvih povojnih letih zasnovane na izkušnjah domače predšolske vzgojne prakse in izkušnjah iz drugih republik, zlasti Hrvaške (Dolanc 1970: 680). Velik vpliv pa je imela tudi sovjetska predšolska pedagogika. Med drugim je leta 1948 ministrstvo za prosveto Slovenije posredovalo vzgojni praksi prevod sovjetskih »Navodil vzgojiteljicam za otroške vrtce«, obeem pa so na knjižni trg že zgodaj prišli slovenski in srbohrvaški prevodi sovjetske predšolske literature, med njimi tudi članki iz sovjetske predšolske revije *Doškolnie vospitanie* (ibid.). Izbor le-teh je nato izdala Zveza prosvetnih delavcev Slovenije pod naslovom »Tako naj raste naš najmlajši rod«, ki je nato dobil veljavo prvega začasnega priročnika za vzgojo otrok v domovih igre in dela (ibid.). Obenem pa so na oblikovanje predšolske vzgoje vplivala tudi dela avtoric Levin-Ščirine in Mendžericke (ibid.).

Izobraževanje in zlasti vzgoja sta bila v totalitarizmu funkciji države za podrejanje posameznika. Vzgoja in tudi pedagogika sta bili v celoti odvisni od politike, saj je bila oblast nezaupljiva do družinske vzgoje. Šolarji so v vzgojno-izobraževalnem procesu prevzemali in posnemali (Šverc 2007: 54).

»Šolstvo se je režimski in državni ideologiji ne glede na mnenje stroke vedno in povsod podrejalo. Ker je bilo v službi utrjevanja komunistične totalitarne oblasti in uresničevanja njenih ideoloških ciljev, je partijski režim na dogajanje v vzgoji in izobraževanju sveskozi skrbno pazil. Glavni namen celotnega šolskega sistema je bila podpora režimu na oblasti, ki je vsak poseg in vse spremembe v sistemu ocenjeval in tehtal z vidika ideoloških ciljev in koristi pri utrjevanju oblasti.« (Šverc 2007: 53)

Vnašanje marksistično-leninistične ideologije v šolstvo je potekalo na različne načine in se odražalo tudi v predšolskih ustanovah. Za samo vnašanje nove ideologije pa je bilo potrebno dobiti kader učiteljic, ki jih je bilo po vojni premalo. Vzgojne naloge otroškega varstva oz. predšolske vzgoje so zahtevale poklicni profil širokega obsega, tj. izobraževalnega, kulturnega, idejno-političnega in življenjsko zrelega ter za nego in vzgojo otrok usposobljenega vzgojitelja, ki se vključuje v proces vzgoje in izobraževanja mladine enakovredno z učiteljem, z enako kvalifikacijsko stopnjo, toda s predšolsko pedagoško usposobljenostjo (Dolanc 1970: 683). V praksi je bilo v povojnih razmerah tak cilj, skoraj že ideal, težko uresničiti, saj so bile, kot sem že omenila, potrebe velike, kadra pa premalo. Zagotavljanje dovolj velikega števila pedagoških delavcev pa so najprej reševali s tečaji za usposabljanje vzgojiteljev v okviru socialno-politične šole že v juniju 1945, to so bili krajši

in daljši – največ trimesečni – tečaji izpopolnjevanja in usmerjanja za vzgojitelje in upravitelje (ibid.). Nato pa že leta 1946 na učiteljskišči v Ljubljani enoletna šola za vzgojitelje, leta 1949/1950 že srednja šola za vzgojiteljice v Ljubljani ter deset let kasneje še srednja vzgojiteljska šola v Mariboru (Dolanc 1970: 684–685).

Ideologija je v šolah spremenila učne načrte, vnesla nove predmete, nove učbenike v sliki in besedi ter šolska berila, ki so vsebovala borbeno, partizansko vsebino in poudarjala kult Tita (Šverc 2007: 57). Pred informbirojem pa so poleg tega slavili še Sovjetsko zvezo, Stalina in Rdečo armado.

Vnašanja ideologije in ustvarjanja novega človeka so bila vidna tudi v šolskih praznovanjih in obšolskih dejavnostih. Oblike starega praznovanja so prilagodili novi vsebini (ibid.). Vlogo nekdanjih monarhov v šoli je s praznovanji njihovih rojstnih dnevvov in drugih državnih praznovanj zamenjal kult Tita. Poudarek so dajale množične mladinske prireditve, kot so npr. Titova štafeta, mladinske delovne brigade, kurirčkova torba, pionirske igre, srečanja in pogovori z borci NOB, pionirski odredi na šolah ipd. Nekatera praznovanja so nadomestili z odpravo verskih obredov, ki so bili povezani s šolo. Obred prejema prvega sv. obhajila so nadomestili s sprejemom otrok v pionirsko organizacijo, sv. birmo s sprejemom v mladinsko organizacijo (Šverc 2007: 57).

Komunistična partija je budno nadzorovala vse politične in širše družbene spremembe, šolstvo pa je seveda eno ključnih področij, ki ga nobena monopolna oblast ni pripravljena prepuščati v odločanje nikomur drugemu kot le sebi (Gabrič 2006: 32).

Socialistična država je otrokom in mladini posvečala posebno pozornost, tako skozi ustanove šolanja kot tudi skozi druge izobraževanju in razvedrilu namenjene ustanove, društva ali organizacije.

Po obdobju pomanjkanja v prvih povojnih letih se je počasi vzpostavljala sistem, ki je veliko nudil otrokom in mladini. Tu lahko omenimo brezplačno šolanje in zdravljenje ter socialno varnost. Vzporedno je potekal vzgojni proces s končnim ciljem »zgraditi novega človeka« (Jeraj 2012: 624). Vzgoja v »duhu socializma« se je začela v otroškem vrtcu, nadaljevala pa v šoli in pionirski organizaciji ter bila vpeta v vse druge obšolske dejavnosti mladine (ibid.).

Pionirsko organizacijo so kot svobodno aktivnost vključili v vzgojno-izobraževalni proces po načelih prostovoljnosti, samostojnosti in samoupravne organiziranosti, ki je omogočila

sodelovanje učencev pri proizvodnem in družbeno koristnem delu (Zajc Cizelj 2012: 640). Sam prehod, ki je bolj vključeval predšolske otroke v angažirano vzgojo v duhu socializma, je bil sprejem cicibanov v pionirsko organizacijo, ki se je ohranjala na dan republike, 29. novembra, vse do devetdesetih let, ko je bila organizacija ukinjena. Cicibani so poleg samega sprejema veikkokrat tudi sodelovali pri proslavah in prireditvah državnega pomena.

Duh vzgajanja predšolskih otrok je viden tudi namenskem izdajanju pesmaric, slikanic, revij in drugega mladinskega tiska. V prvem povojnem letu je tako za mlajše pionirje in predšolske otroke začel izhajati otroški mesečnik imenovan *Ciciban*, ki izhaja še danes. Za starejše pionirje je izhajala revija Pionir. Otroški tisk je bilo mogoče izkoristiti za opravljanje vzgojnih nalog – seznanjanje otrok s socialističnimi vrednotami, vzbujanje ljubezni do domovine in njenih voditeljev, še posebej Josipa Broza Tita, populariziranje življenja v novi državi ipd. (Jeraj 2012: 637).

Vpliv vrednot in skrbi države pri mladini je v večjem obsegu viden pri osnovnošolski mladini, tako skozi šolanje, skrbi za delo, družinsko vzgojo, pionirsko organizacijo, mladinski tisk ipd. Pri predšolski vzgoji je tudi ta vpliv nezaten, vendar nekoliko manj opazen, delno vezan na osnovno šolstvo ter s poudarki predvsem pri kulturnih nastopih cicibanov, izrazit pri povezavi z materami in njihovimi prazniki ipd. Kljub doseženim zasnovam socialne in zdravstvene zaščite ter vzgoje otrok v socialistični dobi na papirju je potrebno pogledati tudi v prakso, »ki pa je bolj ali manj odstopala od načrtov, včasih je šla celo povsem svojo pot« (ibid.).

Poleg družine in ustanov za varstvo otrok in šol pa so sodelovale organizacije, kot so Zveza prijateljev mladine, Rdeči križ, Zveza tabornikov, Počitniška zveza, Glasbena mladina, Ljudska tehnika, Partizan, Pionirski dom ipd. (Jeraj 2012: 633). Te so zapolnjevale otroški prosti čas, ki so ga želeli najprej predvsem iz političnih razlogov čim bolj zapolniti. Odtegotanje otrok od vere in cerkve je bila takrat prioriteta naloga, s pionirskimi organizacijami so zato prirejali izlete, igre, nudili razne športe ipd. (Jeraj 2012: 634). Proslavam, obiskom grobov in spominskih krajev so se tako pridružile najrazličnejše zunajšolske dejavnosti, tako pionir ni bil več pojmovan le kot učenec, temveč »kot raznovrstnih aktivnosti željno psihofizično bitje« (ibid.). V Pravilniku Zveze pionirjev Slovenije iz leta 1951 je bila organizacija opredeljena kot »vzgojno-zabavna, patriotska, izvenšolska organizacija« s ciljem »vzgajati mladino ob sodelovanju odraslih na tradicijah narodnoosvobodilne borbe v zavedne državljane socialistične FLR Jugoslavije (ibid.).

Načela organizacije so se poznala predvsem pri vzgoji mladine, ki je stremela k ljubezni do domovine, delu za skupnost, občudovanju političnega vodstva in idej o tem, da je članstvo prav posebna čast.

Duh socializma in vzgoje je z leti, še posebej po smrti Tita, bolj ko ne upadal. Tudi sama pionirska organizacija, katere programe so pretežno financirale izobraževalne skupnosti, je z novim zakonom in uvajanjem šolske samouprane skupnosti spremenila stvari. Povezanost s krajevno skupnostjo je bila slaba in pionir se je počutil pionirja samo še v šoli (Zajc Cizelj 2012: 641).

6.2 Pregled pravnega vidika in reforme

Sam razvoj predšolskih ustanov in odnosa do otrok v socialistični Jugoslaviji daje tudi pravna podlaga države. V 24. členu ustave FLRJ je bilo zapisano določilo, ki pravi: »Država še posebej varuje interese matere in otroka, tako da ustanavlja porodnišnice, otroške domove in varstvene ustanove, in s tem, da daje materi pravico do plačanega dopusta pred porodom in po njem« (Burcar 2015: 62). Ravno v ta namen so takoj po drugi svetovni vojni ustanovljene otroške jasli in vrtci, jutranje in podaljšano varstvo, otroške kolonije in domovi, sprva tudi še mlečne in pozneje šolske kuhinje (ibid.).

V navodilih za organizacijo socialno-zdravstvenega dela zavetišč za otroke v predšolski dobi v mestih in industrijskih krajih z dne 15. julij 1945 so bila zavetišča še opredeljena kot socialne ustanove za otroke od treh do sedmih let, ki naj bi omogočile zaposlenim materam aktivno udeležbo »v gospodarskem, kulturnem, državnem in družbenopolitičnem življenju« (Jeraj 2012: 632). Z odredbo vlade Ljudske republike Slovenije o prevzemu socialnovzgojnih ustanov po ministrstvu za prosveto z dne 4. september 1946 pa je večina tovrstnih ustanov (vrtci, otroški in mladinski domovi) prešla iz pristojnosti ministrstva za socialno politiko v pristojnost prosvetnega ministrstva (Jeraj 2012: 631). S tem je bilo težišče dela v »mladinskih socialnovzgojnih ustanovah« (z izjemo tistih za otroke s posebnimi potrebami) nedvomno »na vzgoji« (ibid.).

Status, poslovanja in vzdrževanja predšolskih ustanov sta urejala dva predpisa, in sicer *Zvezna uredba o ustanovitvi dejih jasli in otroških vrtcev* in *Pravilnik o ureditvi in delu vrtcev* (Pavlič 1991: 160). Ko je izšla *Zvezna uredba o ustanavljanju jasli in otroških vrtcev*, so v LR Sloveniji ukinjali naziv otroški vrtec in prevzeli ime »dom igre in dela« (DID). V

njem so bili predšolski in šolski otroci ter združene in še dopolnjene sestavine predšolskih zavetišč in otroških vrtcev (ibid.).

Po sovjetskem zgledu zasnovan nov tip vrtca, imenovan Dom igre in dela (DID) je bil kraj, kjer so otroke oskrbovali in vzgajali čez dan, ko so bile njihove matere na delu, ponekod pa tudi ponoči. Vanje so sprejemali predšolske in šolske otroke, vendar so bili slednji vedno v manjšini (Dolanc 1970: 674). Vzrok za to spremembo imena je bil ideološki, saj so bile v vrtcih, ki so delovali že v prvi Jugoslaviji, večinoma zaposlene iste vzgojiteljice kot pred vojno (Jeraj 2012: 632). Te pa naj bi otroke večkrat vzgajale po »starih načelih«, tako da v teh ustanovah »še ni bilo čutiti spremenjenega ljudskega življenja, njihove oblasti, narodnoosvobodilne borbe, partizanstva, udarništva, tekmovalnega poleta, delovnih akcij itd. (ibid.).

Za območje Slovenije je leta 1945 bilo takih Domov igre in dela malo – v Ljubljani trije, eden v Mariboru in eden v Ormožu (Dolanc 1970: 674). Pri kmečkih delovnih zadrugah in pri držanih posestvih so bile organizirane za otroke kmetijskih porizvajalcev posebne oblike – sezonski domovi igre in dela (ibid.). Le-ti so bili v krajih: Vinski vrh, Janžev vrh, Železne dveri, Jeruzalem, Košaki pri Mariboru, Gorci-Dežno, Dravinjski vrh in Stogovcih (ibid.).

Naziv DID se ni uveljavil, saj je že leta 1950 (6. septembra) izšel pravilnik o ureditvi in delu vrtcev, »vzgojnih ustanov, namenjenih zdravim otrokom predšolske dobe od dopolnjenega tretjega leta starosti do vstopa v šolo« (Jeraj 2012: 631). Naziv se je umaknil nazivu vrtec, ne da bi se zaradi spremembe naziva spremenila osnovna oskrbovalna in vzgojna dejavnost (Dolanc 1970: 675). Cilj vrtca je bil, »da otroka vsestransko telesno in duševno razvija, vzgaja v duhu socializma ter ga pripravlja za uspešen nadaljnji razvoj« (Jeraj 2012: 631).

Sama gradnja in oblikovanje prostorov ter oprema predšolskih ustanov sta bili predmet širokih razprav v republiškem in zveznem obsegu (Dolanc, Levičik et. al. 1975: 27). Do leta 1950 in še naprej se je obnavljalo nekdanje in ustanavljalo nove vrtce. Tako je Jugoslavija samo šest let po vojni, tj. do leta 1951, imela že »524 ustanov za predšolske otroke in v njih 26. 000 otrok, 267 domov za otroke brez staršev in v njih 20. 000 otrok, 1. 151 domov in internatov za 137. 000 učencev ter 66 specializiranih zavodov za 4. 700 otrok« (Burcar po Tomšič 2015: 63).

Obdobje zastoja v razvoju je zaznamovalo deset let, in sicer od 1951 do 1960. Kot pravi Anica Dolanc, ga je dušilo togo, administrativno obravnavanje nalog varstva po pristojnih resorjih – socialnem, zdravstvenem in prosvetnem (1970: 675). To je čas, ko je tesna povezanost z gospodarskim razvojem oslabela, prav tako agilnost sodelovanja staršev in drugih držaljanov, obenem pa je padla tudi iniciativnost in aktivnost družbenih organizacij, kot je bila Antifašistična fronta žensk (ibid.).

Vpogled v stanje šol in tudi predšolskih ustanov na prehodu oz. od druge polovice štiridesetih let do začetka petdesetih let daje poročilo Zveznega izvršnega sveta za obdobje 1950–53, ki ga je 29. januarja 1954 v skupščini Jugoslavije prebral predsednik države Josip Broz Tito (Gabrič 2006: 16). V tem obdobju po letu 1950 je bil ukinjen oblastni organ za področje šolstva pri zvezni vladi in tako so na moči pridobili predvsem republiški in okrajni sveti za prosveto in kulturo. V poročilu je bilo zapisano, da se prosvetni delavci soočajo s slabimi materialnimi pogoji, nedodelanim šolskim sistemom, nepopolnim učnim programom in načrti, pa tudi z nizkimi proračunskimi sredstvi, ki so bila večinoma namenjena za vlaganje v industrijo (Gabrič 2006: 17).

Predšolske ustanove so bile v glavnem na skrbi družbenih služb in jih je skoraj v celoti financirala družba, saj je prešla na samofinanciranje. Ob istočasni uvedbi otroških dodatkov družinam so se družbene dajatve ustanovam zmanjšale, prispevki staršev pa zvišali (Dolanc 1970: 675). To je povzročilo, da je število otrok v teh ustanovah močno padlo in oskrbovalna dejavnost varstva se je reducirala, ustanove pa so postale namenjene v glavnem samo vzgoji otrok (ibid.). Nastala situacija:

»Ustanove so prejemale iz proračunov ljudskih odborov samo sredstva za plače vzgojnega osebja, družbenih investicij za nove kapacitete pa ni bilo. V takih razmerah se mreža otroških ustanov ni razširila niti po kapaciteti niti po osnovni dejavnosti, zato ni več ustrezala potrebam celovitega varstva otrok. Potrebe pa so bile vse bolj pereče, kolikor hitreje se je večal delež ženske delovne sile v proizvodnji – v tem obdobju je presegel 30 % – in kolikor hitreje je naraščala koncentracija mladih družin v novih stanovanjskih naseljih, kjer ni bilo primernih objektov za otroke.« (Dolanc 1970: 676)

Povpraševanje po dnevnem vastvu je bilo večje kot ponudba, kar pa je terjalo temeljito reformo, ki se je začela v letih 1958–1969, in sicer z uvajanjem delavskega in družbenega samoupravljanja ter novega komunalnega sistema, ki je dalo proizvajalcem oziroma staršem in državljanom pravico in možnost soodločanja pri razreševanju vsakdanjih

življenskih potreb (Dolanc 1970: 676). »V vzgojno-izobraževalnem procesu so dosledno uresničevali marksistični pogled na svet in se z vso ostrino borili proti idejno nevtralni in pozitivistični šoli, njihov cilj je bil idejna čistost vzgoje v socialističnem duhu« (Šverc 2007: 54).

Med leti 1961–1970 je v razvoju družbenih dejavnosti za otroke zaznati po eni strani naraščajočo angažiranost staršev, samoupravnih organov, družbenih in strokovnih služb ter družbenih organizacij, po drugi strani pa intenzivno in uspešno delo pri zagotavljanju možnosti za perspektivno hitrejšo rast ustreznih ustanov za otroke (Dolanc 1970: 676).

Težnje reforme vzgojno-varstvenega področja so bile izražene v resoluciji o nalogah komune in krajevne skupnosti pri otroškem varstvu, ki jo je sprejela ljudska skupščina ljudske republike Slovenije leta 1961 (ibid.). Le-te so na novo oblikovale temeljna načela. »Postavljen je bil sistem družbenega varstva otrok, ki temelji na načelu, da sta družba in družina skupaj dolžni in najbolj sposobni zagotoviti otroku najboljše možnosti za zdrav razvoj in vzgojo« (Dolanc 1970: 677). Temeljna organizacijska oblika je postala kombinirana vzgojno-varstvena ustanova za vse starostne stopnje otrok do končane šolske obveznosti, v njih je otrokom zagotovljeno varstvo in vzgoja ter oskrbovanje s hrano (ibid.). Po sprejetju resolucije je število kombiniranih vzgojno-varstvenih ustanov hitro naračalo (Pavlič 1984: 18).

Z Zakonom o skupnosti otroškega varstva v SR Sloveniji, ki je bil sprejet leta 1967, je bil zagotovljen denar za zgraditev gmotnih temeljev varstva, leta 1968 je bil ustanovljen tudi Studio otroškega varstva, ki je med drugimi usmerjal in spremljal gradnjo vseh objektov otroškega varstva (ibid.). Z zakonskimi določili je bilo omogočeno načrtno razvijanje mreže predšolskih ustanov in tako je bilo po statističnih podatkih od leta 1945 do 1970 zgrajenih 334 objektov za vzgojno-varstvene zavode (Pavlič 1984: 19). Namenska gradnja vrtcev se je začela v 60-ih letih, ko pravilniki še niso obstajali ter je bila arhitektura posledično bolj eksperimentalna ter je izhajala iz osebnega angažmaja arhitekta, njegovega sodelovanja s pedagogi in z ravnateljji (Dešman, Nardoni Kovač in Zaviršek Hudnik 2015: 27). Tudi sama oprema in zunanja ureditev je bila v rokah arhitekta (ibid.).

Število vrtcev se je povečalo zlasti v sedemdesetih letih, ko so bili z občinskimi in republiškimi sredstvi in samoprispevki občanov zgrajeni številni novi objekti (1945–1963: »V svetlo bodočnost!«). Da je šlo v sedemdesetih letih za razcvet gradnje vrtcev, pokaže

tudi dejstvo, da je v tistem obdobju bila podeljena edina nagrada Prešernovega sklada⁶⁴ za področje arhitekture vrtcev.

Leta 1971 je razvoju predšolskih ustanov botroval Zakon o vzgojno-varstveni dejavnosti za predšolske otroke, po katerem je bila organizacija vzgoje in varstva deljena na vzgojno-varstvene zavode in vzgojno-varstvene enote (Pavlič 1984: 19). Vzgojno-varstveni zavod je po zakonu ustanovila občinska skupščina, krajevna skupnost ali delovna organizacija v skladu s programom razvoja otroškega varstva ter je morala zagotoviti ustrezne prostore in ustrezno opremo, denar za delo in razvoj zavoda ter zagotoviti vzgojitelje in druge delavce (Pavlič 1984: 19–20). Vzgojno-varstvene enote je lahko ustanovila delovna organizacija v skladu s posebnimi predpisi in svojim statutom kot svojo notranjo organizacijsko enoto, ki je bila lahko organizirana kot samostojna organizacija združenega dela (Pavlič 1984: 20). Zakon o vzgojno-varstveni dejavnosti za predšolske otroke je obenem navedel tudi samo organizacijo po oddelkih, in iscer oddelek za dojenčke, oddelek od prvega do petega leta starosti, glede na njihovo starost in razvitost pa oddelke za otroke od petega leta starosti do začetka šolske obveznosti (ibid.).

Da se je mreža vzgojno-varstvenih organizacij hitro širila, nam pove tudi statistika iz šolskega leta 1979/80 ko je bilo v 673 vzgojno-varstvenih organizacijah 62. 708 otrok (Pavlič 1984: 21). Zakon o vzgoji in varstvu predšolski otrok iz leta 1980, ki je dodatno uredil vzgojo in varstvo kot del enotnega sistema vzgoje in izobraževanja, je kot temeljni družbeni smoter vzgoje in varstva predšolskih otrok navedel predvsem oblikovanje otrokove ustvarjalnosti in omogočenja razvoja njegove osebnosti (ibid.).

6.3 Vloga matere in žene in AFŽ

Socialistična jugoslovanska država je pozornost namenjala tudi ženskam, materam in bodočim materam »graditeljev socialistične družbe« ter obenem mladini, za katere skrb je bila namenila njihovem »telesu« in »duši« (Jeraj 2012: 625). Vzgoja v »duhu socializma« naj bi potekala prav povsod, v javnem in zasebnem življenju: v družini, v vseh ustanovah za varstvo otrok, na šolah, v vseh organizacijah in društvih, na otroških igriščih in ulicah (Jeraj 2012: 630).

⁶⁴ Leta 1977 so nagrado Prešernovega sklada za arhitektonske rešitve v vzgojno-izobraževalnih zavodih dobili arhitekti Zala Dobnik, Hugo Porenta, Milan Štrukelj, Jože Dobrin in Alenka Velkavrh.

V prvih povojnih letih je država še posebej poudarjala vzgojo znotraj družine, predvsem naloge matere kot vzgojiteljice, kar je razvidno iz časopisja. Sam Josip Broz Tito tako junija leta 1945 še ni želel povsem razkriti značaja vzgojnih nalog v novi državi ter je zavrnil želje tistih, ki so hoteli, da se otroke vzgaja v šolah po starem sistemu in tiste, ki so zahtevali, da je potrebno prenehati s staro vzgojo (Jeraj 2012: 630–631). Glede tega, da je vloga matere kot vzgojiteljice v novi državi zelo pomembna, ni bilo dvoma. Govoril je o tem, da matere in sestre v otroke že od mladega morajo vzgajati v novem duhu, v ljubezni do domovine ter enotnosti in bratstva (Jeraj 2012: 631). Politične figure, kot je npr. Vida Tomšič, so opozarjale na »neustrezno« vzgojo staršev, ki svoje otroke vzgajajo v sovraštvu do Jugoslavije, tistih, ki so v času vojne bili na druge strani. Z leti so se vztrajanje pri načelih vzgoje in retorika glede vzgoje v novi Jugoslaviji le še povečevali. Vloga očeta, ki je pomemben pri vzgoji otrok je prišla v ospredje, ko je Vida Tomšič ob 8. marcu 1952 med drugimi mislimi dodala, da ni le mati tista, ki mora skrbeti za vzgojo, temveč je pomembno sodelovanje obeh roditeljev, družine, celotne šole, družbenih organizacij, Partije in ljudske oblasti (ibid.).

Že sama ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije, sprejete 31. januarja leta 1946, daje pozornost zaščiti matere in otroka. V njej je med drugim dana prednost ustanavljanju porodnišnic, ustanov otroškega varstva in plačan porodniški dopust materam pred in po porodu, izenačene so dolžnosti staršev do zakonskega in nezakonskega otroka, uvedena je posebna skrb za otroke padlih borcev in žrtev vojne, mladoletniki so pod posebnim varstvom države ipd. (Jeraj 2012: 625).

Socialna politika socialistične Jugoslavije je glede varstva otrok in mladine temeljila na dveh načelih: »prvič, da je fizični in moralni razvoj mladega človeka najbolje zavarovan, če ta preživi svojo mladost v notranje skladni in materialno oskrbljeni družini, iz česar izhaja, da se mora skrb za mladino pričeti s tem, da se pravno uredijo družinska razmerja in da se družini zagotovi materialna osnova; drugič, da je skrb za družino, za vzrast in vzgojo naraščaja stvar celotne družbe, da morajo v njej razen pristojnih državnih organov sodelovati široki družbeni sloji, družbene organizacije in posamezni državljani« (ibid.).

Socializem je spodkopaval temelje institucionalnega patriarhata, kar je v končni fazi težilo tudi k »socialno in gospodarsko povsem neodvisni ženski« (Burcar 2015: 43). Eden izmed pogojev za doseg družbenoekonomske emancipacije je bilo podružbljanje vzgojno-varstvenega dela. Skrbstveno in oskrbovalno delo se je oprlo na kolektiv oz. prišlo je do

tako imenovanega podružbljanja in mreža se je razvejala tako, da je skušala biti cenovno dostopna večini (Burcar 2015: 62).

»S prizadevanjem za večje zaposlovanje žensk je režim za dosego ideoloških vzgojnih ciljev v najnežnejšem otroškem obdobju podpiral razširitev mreže vrtcev. Leta 1946 so po sovjetskem vzoru zasnovali nov tip vrtca, Dom igre in dela, v katerem so vzgajali podnevi in ponoči. Pozneje so jih preimenovali v predšolske ustanove in v vzgojno-varstvene organizacije. Zaradi velikega povečanja zaposlenih žensk so se vrtci hitro širili.« (Šverc 2007: 57)

Predšolska vzgoja je po letu 1945 postala sestavni del družbenega vzgojnega varstva otrok, vrtci pa umeščeni v šolski sistem. Njihovo število se je najbolj povečalo v sedemdesetih letih, ko so s samoprispevki zgradili številne nove objekte. Z malo šolo so v funkciji vrtcev začeli pripravljati na vstop v šolo tudi druge predšolske otroke (Šverc 2007: 57).

Povojni družbeni razvoj je zahteval, naj se za čimveč otrok organizirata vzgoja in varstvo v predšolskih ustanovah, ker je žena, mati prevzela vedno večje odgovornosti v proizvodnji in družbenopolitičnem življenju (Pavlič 1991: 160).

»Mati je svoje delo dobro in varno opravljala, le, če je vedela, da je otrok na varnem. V tem prvem obdobju je število predšolskih ustanov hitro naraščalo, zlasti zato, ker je bilo treba zavarovati veliko otrok, ki so v vojni izgubili dom in ostali brez staršev. Ker je bilo predšolskih ustanov iz leta v leto več, so morali njihovo delovanje in vzdrževanje uzakoniti s posebnimi zakonskimi določili in pravilniki.« (ibid.)

Znani so bili predvsem Tedni matere in otroka. Prva leta je z vnemo in uradništvom pri pripravi tedna sodelovalo nešteto organizacij, ki so med seboj tekmovali z obdaritvami, proslavami itd. (*Obmurski tednik*, 29. 5. 1953: 1). Ob tem se je pozabilo na globjo tematiko Tedna matere in otroka, in sicer na vzgojne vsebine. Pisec v *Obmurskem tedniku* leta 1955 izpostavlja, da vzgoja otrok ni le delo predšolskih ustanov in šole, temveč da se vzgoja otrok začne pri vzgoji staršev (ibid.). Za vzgojo v družini pa ni zadolžena le mati, temveč tudi oče, ki mu je tudi namenjen Teden matere in otroka (ibid.).

7 Predšolske ustanove po drugi svetovni vojni v Lendavi in okolici

7.1 Državni vrtec v Lendavi

Kot sem že omenila zgoraj, je po drugi svetovni vojni število predšolskih ustanov raslo. Le-to pa je zaradi različne stopnje industrijskega razvoja in demografskih razmer na začetku bolj intenzivno, značilno za območja SR Slovenije, SR Hrvaške in Vojvodine (Burcar 2015: 63). Delno je na to vplivala nacionalizacija. Po uvedbi samoupravljanja so leta 1967 vse republike sprejele zakon o razvoju in financiranju otroškega varstva (ibid.).

Prvi državni vrtec v Lendavi je bil ustanovljen po drugi svetovni vojni, in sicer leta 1948 na 8. marec – dan žena. Pobudo za organiziran državni vrtec je dala Protifašistična fronta žensk oz. AFŽ v Lendavi. Predlagan je bil predvsem za potrebe žensk delavskega razreda, ki si poprej takega organiziranega varstva za otroke niso mogle privoščiti oz. jim to ni bilo niti na voljo.

Ustanovo oz. poslopje za ustanovljen državni vrtec na Partizanski ulici⁶⁵ so pridobili z razlastitvijo stavbe otroškega vrtca, ki so ga vodile šolske sestre. Tudi ta lendavski vrtec je ob svoji ustanovitvi dobil ime *Dom igre in dela* (DID).

Na podlagi členov zakona o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji iz leta 1945 in nato zakona s potrditvami, spremembami in dopolnitvami iz leta 1948 se je razlastila zemljiška posest v lasti Jugoslovanke provincije šolskih sester s sedežem v Sv. Petru pri Mariboru – v korist zemljiškega sklada na ime Splošnega ljudskega premoženja z vsemi zgradbami in napravami, z vsem živim in mrtvim inventarjem brez odškodnine (Razlastitev zemljiškega posestva: Odločba z dne, 3. 8. 1951). Za območje Dolnje Lendave je to pomenilo razlastitev v dveh krajih, v Turnišču s parcelno številko 9273 (stavbišče, hiša, dvor in vrt), katastrsko parcelno št 196, 192/2 in 198/2 v velikosti/izmeri 1 orala in 372 kvadratnih sežnjev (ibid.) in za Dolnjo Lendavo parcelno številko 23, katastrsko parcelno številko 302 (stavbišče, hiša, dvor in vrt) v izmeri 669 kvadratnih sežnjev (ibid.).

Še isti mesec je sledila odločba o razlaščenih zemljskih posestih v lasti Jugoslovanske province šolskih sester za obe lokaciji. Zemljišče v Turnišču z 29. 8. 1951 prehaja v upravo in izkoričanje Upravi Doma onemoglih s sedežem v Turnišču (Dodelitev razlaščenih zemljišč in zgradb v upravo: Odločba z dne, 29. 8. 1951). Zemljišč v Dolnji Lendavi pa v

⁶⁵ Danes Glavna ulica.

upravo in izkoriščanje Upravi Doma igre in dela (DID) – otroškemu vrtcu v Dolnji Lendavi (ibid.). Upraviteljice so se zavezale, da jih do deljenih zemljišč zavezujejo davki, doklade, zavarovalnina in druge javne dajatve ter da morajo dodeljeno zemljišče vzdrževati v stanju, v kakršnem jim je bilo v upravo dodeljeno (ibid.).

Poročilo iz leta 1957 pravi, da je stavba, v kateri se je vrtec nahajal, bila primeren za takratne razmere, saj je imela tudi telovadnico, v kateri je bilo prostora za 100 otrok, knjižnico, ki je štela 168 knjig in slikanic (Podatki o Otroškem vrtcu v Lendavi 1957). Vrtec je imel igrače in učila za ustvarjalne igre, ročne spretnosti, didaktične igre, glasbeno vzgojo, rekvizite za dramatizacijo in orodje za telesno vzgojo (ibid.). Poleg tega še svoj diaproskop z različnimi otroškimi filmi, flanelografe, senčno gledališče in lutkovni oder (ibid.).

Socialistična jugoslovanska država je z ambicioznim načrtom celovitega sistema zdravstvenega in socialnega varstva prevzela odgovornost za preživetje svojih državljanov »od zibelke do groba«, otrokom in mladini pa je posvečala še posebno pozornost (Jeraj 2012: 625). Posebno pozornost je namenjala tudi ženskam kot materam in bodočim materam prihodnjih »graditeljev socialistične družbe«. Država je preko smernic ter nato zakonov določala ustanavljanje porodnišnic, ustanov otroškega varstva in plačan porodniški dopust materam pred in po porodu, zadolžena je bila za posebno skrb za otroke padlih borcev in žrtev vojne, po zakonu je izenačila nezakonske in zakonske otroke, zadolžena za »telesno vzgojo ljudstva«, zlasti mladine ter posebno pozornost posvečala mladini in štela njeno vzgojo (ibid.). Tako je v uradnem listu iz dne 15. julija 1945 določeno ustanavljanje predšolskih ustanov, in sicer z navodili za organizacijo socialno-zdravstvenega dela zavetišč za otroke v predšolski dobi v mestih in industrijskih krajih (Jeraj 2005: 170). Otroške jasli kot take so v državi začele nastajati šele nekaj let kasneje, saj je bilo za njihovo delo potrebno več opreme in osebja, obeh pa je v prvih povojnih letih primanjkovalo (Jeraj 2005: 171).

Vloga Protifašistične fronte žensk je bila ključna pri iniciativi v prvih povojnih letih ter postala najmočnejša družebna silnica v dejavnostih za otroke (Dolanc 1970: 675). Protifašistična fronta žensk (AFŽ) je na območju Prekmurja delovala kar udarno in je sodelovala pri različnih akcijah in predlogih za izboljšanje položaja delavk, varstva in v lokalnih okrajih zelo prispevala k razvoju družbe kot take.

V Murski Soboti je AFŽ, v katerem so se prekmurske žene vse bolj vključevale v proces socialistične gradnje, v samem planu zadalo tudi nekaj točk, vezanih na tematike otrok

Najpomembnejša točka, ki jo je vredno omeniti, je bila nudenje pomoči pri ustanovitvi otroškega vrtca (Ljudski glas, 31. 3. 1949: 3). Obenem so si zadale tudi: vključitev novih žena v opremljanje ene sobe v jaslih, ustanovitve trgovine za matere in dojenčke, da bodo v Tednu matere in otroka priredile akademijo oz. slavnostno prireditvev s kulturnim programom, za pionirski dan bodo priredile otroški srečelov in v ta namen bo aktiv za šivanje igrač pripravil vsaj 500 igrač. obenem bodo sodelovale z drugimi množičnimi organizacijami pri prireditvi za novoletno jelko ter pri tem obdarovale otroke (ibid.).

Časopisni članek, ki omenja vpliv AFŽ-ja na izboljšanje položaja v Prekmurju, se navezuje na razstavo lokalne industrije in obrti, ki so jo je v sklopu prvega maja priredili soboški sindikati. V osemdnevni razstavi je mestni odbor AFŽ, ki je pred meseci ustanovil svojo krparnico, iz katere se je oblikovala ideja še o izdelovanju igrač, predstavil mične otroške igrače, ki jih izdelujejo iz tekstilnih odpadkov vseh vrst (Ljudski glas, 12. 5. 1949: 2). »Ceneni izdelki so vzbudili splošno pozornost in želi pozornost pri malih obiskovalcih razstave, tudi pri odraslih« (ibid.). Na razstavi je izdelke za malčke predstavilo tudi podjetje »Pionir«, in sicer vozičke, otroške samokolnice in druge lesene igrače (ibid.). AFŽ, katere najvažnejša naloga je zdravstvena in socialna skrb za matere in otroke, je na področju vrtcev v Pomurju prispeval z ustanovitvijo stalnih in letnih otroških vrtcev na vaseh, preureditvami hiš v vrtce, urejanjem vrtov okrog vrtcev, urejanjem igrišč, organiziranjem tečajev za otroške negovalke, tečajev za nego otrok ipd.

Državni vrtec v Lendavi, ki je bil ustanovljen leta 1948, je v začetku deloval v prostorih vile, kjer je prej deloval zasebni vrtec šolskih sester na Partizanski ulici (danes Glavni ulici). Vrtec je od svoje ustanovitve dobil ime *Dom igre in dela* (DID).

Povojno obdobje je bilo prežeto s težnjami po čimprejšnji obnovi, obenem pa so tekle priprave za nacionalizacijo premoženja in agrarno reformo ter promoviranjem udarnišтва. Udarniško delo, ki se je razmahnilo takoj po vojni, je zajemalo delovna tekmovanja, potrdila, kot so »50 ur za socializem«, duh delavnosti, udarne nedelje ipd. Delovala pa je tudi izrazito močna propaganda, ki je promovirala delavstvo in kolektivno delo. Zato ne preseneča dejstvo, da je bil duh udarnišтва organiziran tudi med otroki, in sicer ravno v obliki *Domov igre in dela*.

Vzrok za poimenovanje predšolskih ustanov kot Domov igre in dela je tako bil predvsem ideološki v smislu poudarjanja udarništva. Ime predšolskih ustanov se je začelo spreminjati po letu 1950, ko je izšel pravilnik o ureditvi in delu v vrtcev (Jeraj 2012: 632). Leta 1951 se *Dom igre in dela* preimenuje v Otroški vrtec,⁶⁶ ki ga obiskujejo tudi otroci iz Dolge vasi, Lendavskih in Dolgovaških Goric, Trimlinov (Vzgojno-varstveni zavod Lendava 1996: 9).

Časopisne novice, ki se dotikajo vrtca v Dolnji Lendavi oz. takrat imenovanega Doma igre in dela, prihajajo ob določenem delu leta ali ob določenih obletnicah. Najbolj pogoste so novice ob tednu matere in otroka, dnevu žena, ob začetku šolskega leta. Redke, vendar pomembne so tudi novice ob proslavah, poletnih počitnicah, ob pustovanju, razne reportaže ipd.

Tako že leta 1949 časopis poroča ob tednu matere in otroka. V okviru tega tedna je bila organizirana prireditev, na kateri so nastopili tudi otroci iz vrtca. Akademijo je otvorila tovarišica Kranjčeva in kar v začetku prireditve so publiko presenetili in pozdravili Cicibančki z besedami: »Mamica, bodi brez skrbi, meni se v DID-U dobro godi!« (Ljudski glas, 6. 10. 1949: 4). Nato pa so izvedli še nekaj posrečenih točk. Sledili so govori o zdravstveni zaščiti matere in otroka. Pisec članka skritizira, da v predavanju ni bilo povedano ničesar o življenju otrok v DID-u in v Dečjih jasliah, na katere matere gledajo z nezaupanjem (ibid.). Sledilo je predavanje v madžarščini, deklamacije in glasbene točke pionirjev (ibid.).

Slika 14: Na fotografiji je lendavski otroški vrtec iz leta 1949.

⁶⁶ Madžarsko imenovan Gyermekkert.

Novoustanovljeni dom igre in dela je naletel na odpor domačinov, uprava je prvo leto sprejela le 10 (Gornjec 1981: 217)/15 otrok (*Ljudski glas*, 12. 7. 1951: 1). Pa še teh nekaj so privedli uslužbenci. Zanimivo je, da so matere v lendavskem okolju gledale na lendavski vrtec zelo nezaupljivo in se na začetku redko odločile za vpis svojih otrok. Nezaupanje pojasnjujejo prav prve nizke številke vpisa otrok v vrtec, medtem ko v drugih okrajih, kot je npr. Radgonski okraj, domove igre in dela matere spremljajo z velikim zanimanjem in pomagajo pri ustanovitvi, urejanju vrta ipd. (*Ljudski glas*, 23. 2. 1950: 2). Res pa je, da je v Radgonskem okolju to že peti Dom igre in dela in so izkušnje mater že večletne. V mestu Lendava je to bil prvi takšni vrtec, ki je bil namenjen vsem lendavskim otrokom. Obenem je okolica mesta Lendave bila pretežno agrarno usmerjena in nekatere kmetije so bile zelo oddaljene od samega mesta, da bi se odločale za vsakodnevno pot do predšolske ustanove. Tako se je šele čez leta razširila mreža vrtcev tudi na bližnjo in oddaljeno okolico.

Nezaupanje staršev do nove ustanove omenja tudi poročilo iz leta 1957, ki pravi, da je začetnemu razvoju otroškega vrtca botrovala tudi težava v materialnem pogledu. Vrtec si je vkljub vsem težavam kmalu pridobil zaupanje staršev, tako da je število otrok stalno naraščalo (Podatki o Otroškem vrtcu v Lendavi 1957).

Nezaupljivost mater do predšolskih ustanov je bila prisotna tudi drugod. Še posebej v krajih, kjer vrtci kot ustanove niso bili še nikoli prisotni. Tako je bilo tudi v vinogradnem območju Vinski vrh pri Ormožu, kjer je po pripovedovanju vzgojiteljice našla »strgane bajte, razrite klance, nezaupljive matere in kup plašnih otrok« (*Ljudski glas*, 18. 4. 1951: 2). Šele po nekaj tednih je izginila nezaupljivost in otroci so pokazali svojo pravo barvo, medtem ko so matere še vedno nezaupljivo spremljale vsak njen korak (ibid.). Po pripovedovanju vzgojiteljice, so matere sredi dela zapuščale delo ter opazovale vzgojiteljico pri delu (ibid.). Vse to se je razblinilo po prvem nastopu cicibančkov, takrat so se bolj povezale, matere so prihajale po nasvete ipd. Tudi po besedah matere viničarke je bolje z Domom igre in dela, saj se tam otroci naučijo mnogo in imajo mladost (ibid.). Pred vrtcem so otroke za cele mesece zapirali v zadušljive bajte in šli na delo, gospodarja ni zanimalo, kam dajo otroke, kdo jih čuva ipd. (ibid.).

Nezaupanje mater do novih ustanov je bilo prisotno tudi v mestih, npr. na Ptujju. Nezaupanje je izhajalo iz različnih virov, od strahu pred nepoznanim do brezbriznosti. Mnoge matere še niso videle notranjosti dvorišča in doma, mnogi starši niso poznali oblik in vsebine pomoči potrebnim otrokom (*Naše delo (Ptuj)*, 24. 3. 1949: 4). Nepoznavanje resnice in ciljev Doma naj bi napeljevalo mnoge ljudi k predsodkom. Po poročanju

ptujskega časopisa je del mater, ki so si v življenju pomagale do primernega življenjskega standarda trdilo, da njihovi otroci v Domu ne bi nič pridobili (ibid.). Matere skromnih razmer, kot poroča članek, pa naj bi bile zastrupljene s sovražno propagando in prepričanjem, da jim hoče socialistična družba odtujiti otroke (ibid.). Resnica o Domu igre in dela je počasi prodirala med starše, ki so skozi leta v predšolskih ustanovah videli predvsem pomoč države v vzgoji in negi otrok. Sam cilj vrtca v Jugoslaviji je bil, »da otroka vsestransko telesno in duševno razvija, vzgaja v duhu socializma ter ga pripravlja za uspešen nadaljnji razvoj« (Jeraj 2012: 632).

Nezaupanje staršev omenja tudi Slavica Pavlič, ki ga je zaznala predvsem po letu 1965 z ustanavljanjem malih šol. Le-te niso rasle enakomerno in njihovo usnavljanje in delovanje je bilo odvisno od razumevanja, pobude in podpore številnih dejavnikov, zlasti pa od vodstev vzgojno-varstvenih zavodov, osnovnih šol in njihovih kolektivov in nenazadnje od staršev (Pavlič 1984: 22). Na začetku je razvijanje mreže malih šol oviralo precejšnje nezaupanje staršev, kot ga opisuje Slavica Pavlič. Šele dobre izkušnje o koristnosti in smiselnosti postopnega vključevanja otrok so pripomogle k širjenju mreže (ibid.).

Ker pa je predšolska vzgoja v ustanovah dopolnila družinske vzgoje, je bilo važno, kako starši opravljajo svojo roditeljsko vzgojno funkcijo ter da predšolske ustanove sodelujejo s starši zaradi usklajevanja družbene in družinske oskrbe ter vzgoje ipd. (Dolanc 1970: 682). V ta namen se je v praksi uporabljalo razne oblike od individualnih razgovorov ter roditeljskih sestankov do informiranja in osveščanja staršev ter javnosti s pomočjo otroških prireditev, razstav ter drugih oblik prikazovanja predšolske vzgojne dejavnosti (ibid.). Pri tem pa je bilo tudi pomembno, da so se predšolske ustanove povezovale in vključevale v okolje, kjer so obstajale, obenem pa so z rezultati vzgoje pridobile zaupanje staršev in priznanje šol, ki je gradila na temeljih, izoblikovanih s predšolsko vzgojo (ibid.).

Kljub razlikam in sprejemanju pa so bili prebivalci v Pomurju mnenja, da je potrebno zidati in ustanavljati Domove igre in dela v mestih. Po poročanju časopisja je šlo za zanos v smislu misli: »Naši otroci morajo imeti vso možnost razvoja. Ne smejo vedeti za takšno življenje, kakršnega smo živeli mi« (*Ljudski glas*, 23. 2. 1950: 2).

Zgradba lendavskega vrtca je bila v slabem stanju, zato so jo leta 1950 obnovili (Szolarics 2011: 81). Podrli so stare zidove ob vrtovih, postavili nove ograje ter preuredili celotno poslopje zunaj in znotraj, kar je nanese nad 400 tisoč dinarjev (*Ljudski glas*, 12. 7. 1951: 1). Dobršen delež so žrtvovali in prispevali uslužbenci. Stavba je v notranjosti imela

urejeno kuhinjo, spalnice, obednice, igralnice in podobne prostore (ibid.). Nova, svetla in prostorna zgradba je bila kar vabljiva, saj je poleg obnove imela tudi svoj vrt in pridobila prva igrala.

Eno izmed igral, ki je krasilo dvorišče vrtca, je bil lep živo poslikan vrtiljak. Vrtiljak je vrtec prejel v dar za Teden matere in otroka in je upravnici Marti povzročil nekaj skrbi in požrtvovalnosti. Sama upravnica je izdelala načrt za vrtiljak in ga posredovala upravi, ki je pozvala domače obrtnike, da ga izdelajo in opremijo z različnimi slikanicami (*Ljudski glas*, 12. 7. 1951: 1). Ko so prvič pripeljali vrtiljak, so bili srečni otroci, uprava in starši. Nепорavnane račune za vrtiljak, ki so znašali do 200 tisoč dinarjev je upravnica Marta zbrala z iniciativno situacijo ter za teden matere in otroka s cicibančki priredila igro »Sneguljčica«, ki je dala nekaj tisoč dinarjev, ostalo pa so zbrali z obiski v okrajne forume oblasti (ibid.). Tam so se cicibančki predstavili s petjem in recitacijami.⁶⁷

Darovanja za predšolske ustanove, ki so nastajale in so bile bolj slabo opremljene z inventarjem, so darovale različne tovarne, zadruge, posamezniki in razne ustanove, društva ipd. Tako je tudi delovni kolektiv Pletarske zadruge v Ptujju za prvomajski praznik leta 1949 Domu igre in dela na Ptujju daroval nekaj izdelkov. Kolektiv pletarske zadruge se je prostovoljno zavzel in jim na novo izdelal 9 naslonjačev, 4 mizice, 30 parov copat, 69 košaric, 3 ležalnike in 3 igralne vozičke (*Naše delo (Ptuj)*, 5. 5. 1949: 2).

Kot sem že omenila zgoraj, je zaupanje v ustanovo ob njeni ustanovitvi leta 1948 bilo zelo nizko. Skozi leta je to zaupanje raslo, kar se vidi tudi na številčnejšem vpisu otrok v vrtec. Leta 1948 je bilo vpisanih le 15 otrok, naslednje leto se je število zvišalo na 30 otrok, leta 1950 se je število otrok podvojilo in leta 1951 ima vrtec vpisanih že preko 100 otrok (*Ljudski glas*, 12. 7. 1951: 1). Če smo natančni, je bilo leta 1951 vpisanih 110 otrok. Otroci so prihajali iz Trimlinov, Dolgovaških Goric, Lendavskih Goric, Dolge vasi in drugih bližnjih podeželskih krajev. Ker je bil v naslednjih letih porast otrok pričakovan, so v načrte za tisto leto uvrstili tudi gradnjo umivalnice in kopalnice, hkrati pa se lotili preureditve prostorov (ibid.).

Leta 1954 je časopis *Obmurski tednik* poročal o lendavskem vrtcu kot o najboljši otroški ustanovi v Prekmurju po doseženih vzgojnih uspehih. Šest let od odprtja vrtca je vrtec

⁶⁷ Za vrtiljak so darovali: OK KPS 14. 000 din, OSS 5. 000 din, OLO prosveta 15. 000 din, socialno skrbstvo 30. 000 din, OLO 60. 0000 din itd. (*Ljudski glas*, 12. 7. 1951: 1).

izgledal takole: »urejena zgradba na Glavni ulici, ki jo obdajajo košata drevesa in v poletnih mesecih se sredi dvorišča najprej opazi vrtiljak, sestavljen iz vseh mogočih prometnih znakov, na njem pa razposajene cicibančke« (*Obmurski tednik*, 5. 9. 1954: 6). Prostori vrtca so bili primerno urejeni in moderno prepleskani, znotraj so imeli obednico, tri učilnice, garderobo in prostore uprave (*ibid.*). Stavba je takrat že imela tudi kanalizacijo in vodovod. Cicibani so imeli svoj oder, vrtiljak in večje število igrač, ki so jih dobili. Vse to naj bi pripomoglo, da se vzgojno delo v ustanovi nemoteno in uspešno odvija (*ibid.*).

Leta 1954 je lendavski vrtec obiskovalo 93 otrok iz mesta, Dolge vasi, Lendavskih in Dolgovaških Goric (*Obmurski tednik*, 5. 9. 1954: 6). Poleg otrok delavcev in nameščencev so tu tudi kmečki malčki, katerih število je iz dneva v dan naraščalo. Med otroki so bili tudi otroci madžarske narodnosti, katere so starši poslali sem, da se naučijo slovenskega jezika. Ta korak pa je že dajal vidne rezultate v prvih treh razredih osnovne šole. Otrokom madžarske narodne manjšine je bilo omogočeno, da se lahko vpišejo tudi v slovenske oddelke (*ibid.*).

Cicibani so v lendavskem vrtcu bili razdeljeni po starosti v tri skupine, vsaka od njih je bila v svoji učilnici in imela svojo vzgojiteljico. Upravnica vrtca se je trudila, da bi bilo njeno poslanstvo kar najbolj uspešno. Med drugim je sprožila tudi zamisel o odprtju vrtca »v naselju belih rudarjev, kjer je okrog 100 otrok« (*ibid.*). Od tu prihajajo tudi prve pobude o ustanovitvi novega vrtca v predelu, kjer raste industrija zaradi nafte. Naftin vrtec je bil odprt leta 1955.

Medtem ko se za šolarje poleti šola zaključí, predšolski otroci tudi poleti obiskujejo vrtec. Nekaj predstav o delovanju in vsakdanu obeh vrtcev v Lendavi nam daje ena izmed reportaž iz srede šestdesetih let. Na dvorišču se postavijo beli šotori, ki lendavske cicibančke varujejo pred žgočim soncem, medtem ko se oni živahno igrajo (*Pomurski vestnik*, 20. 6. 1957: 7). Šotore vzamejo s sabo tudi, ko gredo taborit v naravo. Tako so taborili ob kobiljskem potoku, večkrat pa tudi v lendavskih vinogradih (*ibid.*). Leta 1957 mineva že devet let obstoja vrtca v Lendavi. V tem času je v njem bilo že okrog 600 otrok, cicibančkov, mnogi so obiskovali vrtec tudi več let. V obeh lendavskih vrtcih je tega leta 180 otrok (*ibid.*). Od tega je 120 otrok v prvotnem vrtcu (Podatki o Otroškem vrtcu v Lendavi 1957).

Bilo bi jih še več, če le ne bi primanjkovalo prostora in vzgojiteljev. Zaradi teh pomanjkljivosti leta 1956 niso mogli sprejeti nad 30 otrok (*Pomurski vestnik*, 20. 6. 1957:

7). Polovica otrok, ki je obiskovala lendavski vrtec, je bila madžarske narodnosti (Podatki o Otroškem vrtcu v Lendavi, 1957). Zanimanja staršev za vrtec je bilo v lendavski okolici kar precej. Kot omenja avtor v reportaži, so se za ti vzgojni ustanovi še posebej zanimali občani madžarske narodne skupnosti, ki so si (večina) želeli, da bi svoje otroke naučili tudi slovenskega jezika (*Pomurski vestnik*, 20. 6. 1957: 7). V načrtih vzgojnih ustanov, ki jih bodo uresničili s pomočjo šolskega odbora in občine v prihodnjih letih, so prostori za delovno sobo, igrišče v Lendavi in telovadnica v »naftinem« vrtcu (ibid.).

Cicibančki so bili vsako leto aktivni pri različnih nastopih in so vestno sodelovali tudi pri maškaradi, ki si jo je ogledalo mnogo ljudi, leta 1957 baje celo preko 2. 000 (*Pomurski vestnik*, 19. 6. 1958: 4). Maškare vrtca in osnovne šole so se vsako leto sprehodile v povorki skozi mesto, kar je postala že tradicija. Ob deseti obletnici lendavskega vrtca so se v okviru občinskega praznika pripravili tudi na nastop. V vrtcu so pripravili tudi razstavo ob tem jubileju (ibid.). Za zaključek dela v šolskem letu 1958 so vse otroke pogostili (ibid.).

Slika 15: Fotografija lendavskega otroškega vrtca na Glavni ulici 60. leta prejšnjega stoletja.

Časopisje kar naprej hvali predšolske vzgojne ustanove v Lendavi. Leta 1958 jih uvršča med najboljše v Pomurju (*Pomurski vestnik*, 19. 6. 1958: 4). Kljub težavam pomanjkanja prostora in vzgojiteljskega kadra se je do šestdesetih let dvignilo število vpisanih otrok na 200 (ibid.). Od tega več kot polovica otrok v lendavskih vrtcih poleg vzgoje osvoji predvsem znanje slovenskega jezika. Uspešnost lendavskih vrtcev časopisje meri tudi z

dejstvom, da starši madžarske narodne manjšine vpisujejo otroke v vrtec ravno z razlogom, da se naučijo jezika (ibid.). Za predšolske vzgojne ustanove pa so se v teh letih potegovali tudi v ostalih vaseh lendavske občine.

7.2 Dvojezičnost v vrtcu

Območje Lendave je že od nekdanj poseljeno tako z madžarskim kot s slovenskim prebivalstvom. Po drugi svetovni vojni je v novi državi prišlo do prizadevanj o enakopravnosti. Preden pa je bila dvojezičnost zakonsko predpisana, se je le-ta v praksi že izvajala na malce improvizoričen, drugačen način.

Leta 1951 časopis *Ljudski glas* poroča o lendavskem vrtcu, ki ga obiskujejo otroci dveh narodnosti, in sicer Slovenci in Madžari. Za nesložnost tu ni skrbi, saj se otroci dobro razumejo (*Ljudski glas*, 12. 7. 1951: 1). Veliko zaslužnost in pomen tu odigrajo vzgojiteljice, ki so dobre pedagoginje. »Otroci govorijo pravilno slovensko, tu in tam pa se pomenijo tudi v madžarščini« (ibid.). Učenje je obojestransko, Slovenci se učijo madžarščine, Madžari pa slovenščine, kar je pomembno za nadaljnje življenje v tem okolju.

O enakopravnosti narodnih manjšin pa so razpravljali že na II. zasedanju AVNOJ-a v Jajcu, 29. novembra 1943. Od tam tudi izjava, da bodo narodnim manjšinam zagotovljene vse narodnostne pravice (Lük 1980: 28). Le-te so namreč sodelovale v narodnoosvobodilnem gibanju in »v povojnem času prispevale svoj delež k družbeni revoluciji in se istovetile z jugoslovansko skupnostjo« (ibid.). Pravice o enakopravnosti so bile zapisane šele v ustavi iz leta 1946, pravice narodnosti pa so bile podrobneje razčlenjene in opredeljene v ustavi iz leta 1963. Poudarek v ustavah je bil predvsem na enakopravnosti rabi njihovega jezika, svobodnem razvoju kulture, ohranjanju tradicij ter pravici do šolanja v maternem jeziku (ibid.). Narodne manjšine so zadevale celotno Jugoslavijo, vendar se je z njihovimi pravicami ukvarjala predvsem ustava Socialistične Republike Slovenije. Pod poglavjem ustave *Svoboščine, pravice in dolžnosti človeka in občana* pod členom 250 so našteje pravice narodnih manjšin. Če jih na kratko povzamem, zavzemajo svobodno uporabo jezika, razvijanje svoje kulture, uporabo svojih nacionalnih simbolov, enakopravnost jezika madžarščine in slovenščine na narodno mešanem območju, zagotovljeno vzgojo in izobraževanje v madžarščini, podporo stikov madžarske manjšine z matičnim narodom, predstavnika madžarske skupnosti v skupščini občin na območjih, kjer živijo manjšine ipd. Zakon dopušča tudi uveljavitev dvojezične vzgoje in izobraževanja (Lük 1980: 29).

V povojnem obdobju je madžarska manjšina v prvih desetih letih bila deležna velikega političnega in psihološkega pritiska (Göncz 1997: 83). V novi Jugoslaviji so skušali tako razmerje med narodom urediti predvsem v šolstvu. Pravno podlago za delovanje manjšinskih šol so predstavljale »Smernice za rad škola nacionalnih manjina«, ki so bile sprejete avgusta 1945 in bile uporabne do leta 1958. Te smernice so določale, da učni program manjšinskih šol mora vsebovati zgodovino in zemljepis narodne manjšine (Devetak 1987: 248).

Največjo spremembo glede organiziranosti v šolstvu v Prekmurju je prineslo leto 1959. Takrat je 24. 3. 1959 na zasedanju Izvršnega plenuma CK ZKJ prišlo do iskanja novih načinov in oblik v manjšinskem šolstvu. Na narodnostno mešanem območju so začeli uvajati tako imenovano dvojezično šolstvo. Seveda se je dvojezično osnovno šolstvo uvajalo postopoma. Postopno pa se je dvojezičnost začela uveljavljati tudi v otroških vrtcih.

Leta 1961 je po zakonu bila uvedena tudi dvojezičnost v vrtce. Po uvedeni dvojezičnosti v osnovnih šolah se je pokazala potreba po znanju madžarskega ali slovenskega jezika pri predšolskih otrocih. Tako je leta 1961 v skladu z načrtom bila uvedena dvojezičnost tudi v vrtcih. Ime *Otroški vrtec* se je leta 1964 preimenovalo v *Predšolska ustanova* oz. v madžarščini *Iskola Előtti Intézmény* (Szolarics 2011: 82). V predšolski ustanovi je bilo z letom 1970 za otroke z mešanega narodnostnega območja obvezen dvoletni obisk predšolskega programa v vrtcu (Szolarics 2011: 81). Ta dvojezična predšolskost je otrokom omogočila lažji prehod na dvojezično osnovnošolsko šolanje. Obenem pa je tak koncept dvojezičnega šolstva omogočil vzgajanje v duhu sožitja v skupnega ustvarjanja, otroci pa so se že od svoje najzgodnje mladosti učili strpnosti in medsebojnega prijateljstva (Kerčmar 1979: 34). Jezik je v dvojezičnih vrtcih in osnovnih šolah zastavljen kot element zbliževanja, kot posredovalec obeh kultur, zato zavzemata oba enakovredno mesto v govoru in pisnem stiku v vsakdanjem življenju (Kerčmar 1979: 48). Ob stiku v vzgojno-varstvenih zavodih ni bistveno, katere narodnosti je otrok, ker vzgojiteljica komunicira z otrokom v jeziku, ki ga pretežno govorijo doma v družini (ibid.). Dandanes se starši svobodno odločijo, če bodo otroke pred vpisom na osnovno dvojezično šolo vpisali v predšolsko skupino vrtca ali ne.

O dvojezičnih srednjih šolah na tem območju lahko začnemo govoriti komaj leta 1976, ko so madžarski jezik uvajali kot učni predmet na vse srednje šole takratnega

murskosoboškega in lendavskega okraja, tudi na tiste šole, ki so bile locirane izven narodnostnega mešanega območja (Lük 1980: 36).

V vrtcu oz. v vzgojno-varstvenem zavodu Lendava je leta 1979 bilo 424 otrok, od tega 243 otrok madžarske narodnosti,⁶⁸ torej kar 57,3 % otrok (Kerčmar 1979: 42). V občini Murska Sobota, v okviru katere spadajo še Hodoš, Domajševci in Prosenjakovci, je obiskovalo vzgojno-varstveni zavod 57 otrok, od tega 36 madžarske narodnosti, kar predstavlja 61, 1 % otrok (ibid.).

»Sama uvedba delne dvojezičnosti v šolah ni potekala ločeno od ostalih družbenih procesov, temveč je bila del širše akcije, v kateri so bile tudi pred uradnike v javnih službah postavljene nove zahteve. Na območjih, kjer živita avtohtoni manjšini v Sloveniji, so začeli postavljati dvojezične table, okrepili so oddaje v jezikih manjšin na radiu, načrtovali združevanje slovenskih in manjšinskih kulturnih društev v enotno društvo, ki bi lahko nastopalo v dveh jezikih. Največja težava je ostajala nezadostno število usposobljenih za dvojezične vrtce in šole, saj je bilo prosvetnih delavcev s tekočim znanjem dveh jezikov malo. To je bil tudi glavni vzrok, da dvojezičnost že z začetkom šolskega leta 1959/60 ni imela širših razsežnosti, temveč je bila načrtovana na daljši rok postopno od vrtca preko osnovnih na nadaljnje stopnje šolanja.« (Gabrič 2006: 167)

Slika 16: Na fotografiji je lendavski naftin otroški vrtec iz leta 1981. Otroci nastopajo na proslavi, ki je dvojezična.

⁶⁸ Po razlagi podatkov se je narodnost ugotovila po tem, kaj je v družini otoka pretežni jezik sporazumevanja.

Na narodnostno mešanem območju so tako bili vključeni v vrtec vsi otroci dve leti pred vstopom v osnovno šolo. Vzgojno delo v dvojezičnih oddelkih vzgojno-varstvene organizacije je potekalo v slovenskem in madžarskem jeziku in je bilo v skladu z načeli predšolske vzgoje in z vzgojnim programom (Kerčman 1984: 9). Tako so otroci do vstopa v šolo optimalno razvijali sposobnost izražanja v maternem jeziku, istočasno pa so seznanjeni z jezikom okolja (ibid.). Po četrtem letu starosti so se otroci sistematično seznanili z drugim jezikom, po posebnem vzgojnem programu, ki je trajala dve leti vse do vstopa v osnovno šolo. Seznanjanju z drugim jezikom sta v vrtcu bili namenjeni tedensko dve usmerjeni zaposlitvi po trideset minut, medtem ko so ostale vzgojne dejavnosti potekale v obeh jezikih (ibid.).

7.3 »Naftin« vrtec v Lendavi

V petdesetih letih je v Lendavi zrasla industrija okrog nafte, in sicer pod podjetjem INA Nafta. Z rastjo proizvodnje je raslo tudi število zaposlenih in v jugovzhodnem delu mesta je nastajala t. i. »kolonija Nafta«. Zaposleni pa so se naselili tudi v bližnjih vaseh. V času od leta 1947 do 1951 je samo podjetje Proizvodnja nafte imelo okrog 2.000 zaposlenih (Gornjec 1981: 139). Podjetje je za svoje delavce gradilo stanovanjske bloke in kmalu se je pri družinah, zaposlenih v podjetju oblikovala potreba za varstvo otrok. Tako so poleg stanovanjskih kompleksov leta 1955 zgradili tudi vrtec. V urejene prostore so priskrbeli tudi inventar (*Obmurski tednik*, 31. 3. 1955: 5). Tisto prvo leto so imeli za vrtec prijavljenih okoli 80 otrok, odprto je ostalo le vprašanje kadra (ibid.). Enota vzgojnovarstvene organizacije Nafta je bila ustanovljena leta 1958 (Podatki o ustanovitvi vzgojnovarstvene organizacije in njenih enot, 1983). Da se je vrtce v Jugoslaviji gradilo največkrat v okviru novonastalih stanovanjskih sosesk, ki so zagotavljala tako bivališča kot tudi varstvo, je bila kar pogosta praksa (Dešman, Nardoni Kovač in Zaviršek Hudnik 2015: 27). Le-ta se je obdržala tudi kasneje v Republiki Sloveniji.

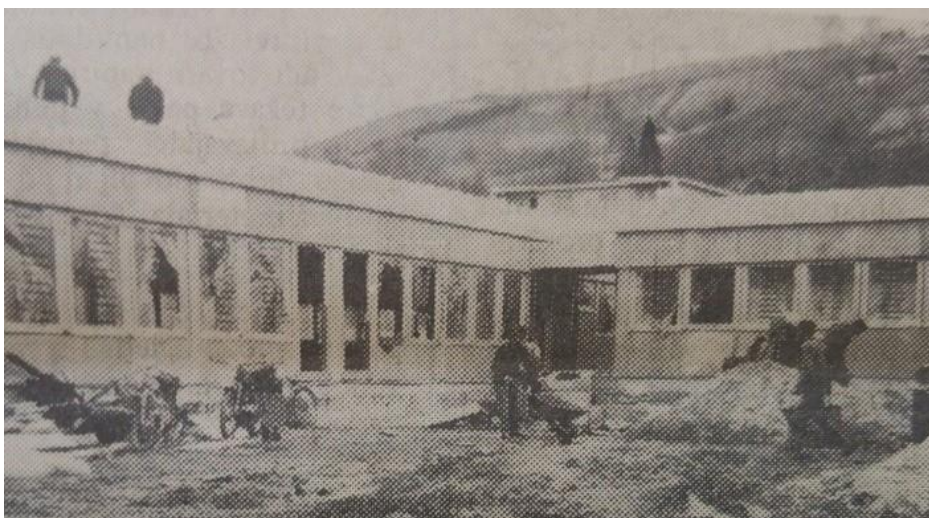
Prvotno je bil vrtec namenjen otrokom delavskih družin iz podjetja Nafta in samega blokovskega naselja, imenovanega »kolonija«. Sprejemal je tudi otroke okoliških vasi npr. vasi Trimlini in otroke iz Lendavskih Goric, kjer so prebivalci poleg kmetijstva bili večinsko zaposleni v podjetju Nafta.

Mesto Lendava je začelo s podjetjem rasti in se gospodarsko razvijati, vendar se je pri samem dojemanju prebivalstva to navidezno delilo, razlikovalo na stare Lendavčane in »naftovce«. Delitev se je začela že s samo teritorialno delitvijo, saj so zaposleni Nafta živeli

v novem delu mesta, nekoliko izven centra. Tako so si nasprotovali glede imena skupne godbe, mestnega kina, ki je bil daleč v centru in tudi glede imenovanja predela naselja, danes znana kot kolonija. Nove prostore za predšolsko dejavnost je vrtec v naselju Nafta dobil leta 1981 (Vzgojno-varstveni zavod Lendava 1996: 9).

7.4 Lendavski vrtci od 70-ih let dalje

V obdobju razcveta gradnje vrtcev je tudi Lendava dobila novo stavbo za vrtec. Gradnja novega lendavskega vrtca se je začela v začetku sedemdesetih let z namenom preselitve vrtca v novo zgradbo. Nadomestil naj bi staro stavbo na Partizanski ulici, ki je bila že dotrajana, predvsem pa ni bila zmožna sprejeti večjega števila otrok. Po poročanju Vestnika bi gradnja morala biti po prvotnih načrtih končana že leta 1973 (*Vestnik*, 11. 4. 1974: 6), a so tega leta začeli komaj graditi. Objekt z vso opremo in ureditvijo okolice je stal okrog 5 milijonov dinarjev (*ibid.*).

Slika 17: Gradnja lendavskega vrtca na Mohorjevi ulici.

Vrtec je bil odprt leta 1974. Nahajal se je na novi lokaciji, in sicer na Mohorjevi ulici. V novi montažni zgradbi, ki jo je obdajala velika igralna površina, je bil prostor za dve skupini vrtca, za upravo in kuhinjske prostore (Szolarics 2011: 82). Kljub vsemu se cel vrtec leta 1974 še ni preselil na novo lokacijo na Mohorjevi. Ena skupina otrok, ki je bila preštevilna, je ostala še eno leto v vrtcu na Partizanski ulici (*ibid.*) Nov vrtec je imel prostora le za 124 predšolskih otrok in 3 oddelke dojenčkov (Gornjec 1981: 217).

Zaradi potreb po otroškem varstvu je bil l. 1955 ustanovljen še vrtec v novem delu mesta. Kasneje so se vanj vključili otroci iz okoliša Lendavskih Goric in vasi Trimlini. Leta 1961

so bili urejeni prostori za vrtec v Dobrovniku, kjer so l. 1979 v te namene zgradili novo poslopje. Novi vrtci so bili zgrajeni še v Gaberju in v Dolini (l. 1963), v Odrancih (l. 1975), v Turnišču (l. 1976), v Veliki Polani (l. 1979) in v Dolgi vasi (l. 1980). V preurejenih šolah ali vaških domovih so vrtci še v Petišovcih (l. 1966), Črenšovcih (od l. 1967), Genterovcih (od l. 1970), na Kobilju (od leta 1972) in na Srednji Bistrici (od l. 1975). Leta 1981 je bilo v varstvu 822 (28 %) predšolskih otrok. Po podatkih iz leta 1988 je skupaj v občini bilo 14 vrtcev, od tega 9 dvojezičnih, ki so ga otroci iz narodnostno mešanih vasi morali obiskovati najmanj dve leti (Šarf 1988: 26). V vrtcih so bili tudi romski otroci. Od leta 1975 je šole in vrtce povezoval vzgojno-izobraževalni zavod občine (ibid.).

Sam razvoj vrtcev, predšolskih ustanov ali domov dela in igre je na območju Prekmurja bil počasnejši. Večina vrtcev v okoliških vaseh se je začela odpirati v drugi polovici sedemdesetih let. Spodaj je seznam vrtcev v okolici Lendave oz. ustanov, ki so leta 1983 spadale pod VIZ TOZD VVO Lendava:

- Čentiba, ustanovljen 1. septembra 1970
- Dolina, ustanovljen 1. aprila 1965, nato pa se leta 1973 preselijo v nove prostore zgrajene ob šoli
- Petišovci, ustanovljen 19. decembra 1966
- Dolga vas, ustanovljen 31. aprila 1980
- Genterovci, ustanovljen 1. oktobra 1970, leta 1996 dobijo nov vrtec
- Dobrovnik, ustanovljen 1. septembra 1972; začetek predšolske vzgoje v Dobrovniku leta 1965 (Vzgojno-varstveni zavod Lendava 1996: 9); Leta 1979 se vrtec Dobrovnik preseli v nove prostore
- Kobilje, ustanovljen 1. septembra 1972
- Turnišče, ustanovljen 1. septembra 1967, ki začne z delom na stari osnovni šoli in leta 1976 dobi nov vrtec
- Odranci, ustanovljen 1. decembra 1975
- Črenšovci, ustanovljen 1. februarja 1969 v stari osnovni šoli v Črenovcih, kjer sta za vzgojno-varstveno dejavnost preurejena prostora; nov vrtec dobijo leta 1986
- Bistrica, ustanovljen 15. marca 1972; leta 1976 preurejeni prostori za predšolsko dejavnost
- Velika Polana, ustanovljen 1. septembra 1973
- Hotiza, ustanovljen 15. oktobra 1972, enota je prenovljena leta 1991

- Gaberje, ustanovljen 31. decembra 1964; dvojezična enota v Gaberju je prenovljena leta 1992
- vrtec Nafta, ustanovljen leta 1958

(Podatki o ustanovitvi vzgojno-varstvene organizacije in njenih enot 1983)

Leta 1975 so po raziskavah ugotavljali, da je v lendavski občini 2. 600 predšolskih otrok (*Vestnik*, 13. 10. 1975: 1). Od tega naj bi jih v naslednjem šolskem letu četrtnina obiskovala vrtec. Kar pomeni, da je nekaj čez 600 otrok v otroškem varstvu (*ibid.*). Kar ocenjujejo, da je za takratne razmere dokaj dobro, a kljub temu premalo. Zato stremijo k temu, da se še naprej ustanovljajo vrtci na vaseh ter da se vanje vključuje večje število otrok. Do takrat so v lendavski občini poleg dveh lendavskih vrtcev (na Mohorjevi in »naftin« vrtec) prisotni tudi vrtci v okoliških vaseh, npr. v Dolini, v Petišovcih, v Gaberju, v Genterovcih in v Dobrovniku.

Knjižica, ki je izšla ob 20-letnici dvojezičnega šolstva prinaša kar nekaj podatkov tudi o vzgojno-varstvenih zavodih na območju Lendave. Za lendavski vrtec (na Mohorjevi ulici) tako za leto 1979 poda informacije, da je v vrtcu bilo zaposlenih 13 vzgojiteljev oz. vzgojiteljic ter da je vrtec obiskovalo 203 otrok, ki so bili razdeljeni v 10 skupin (*Kerčmar 1979: 40*). Medtem sta istega leta v lendavskem nafta vrtcu bili zaposleni 2 vzgojiteljici, ki sta skrbeli za 50 otrok, ki so bili razdeljeni v dve skupini (*ibid.*). Tu so še podatki za ostale vrtce v občini Lendava, in sicer vrtec Čentiba, Vrtec Dolina, vrtec Gaberje, vrtec Petišovci, vrtec Genterovci in vrtec Dobrovnik. Če povzamemo, je vse skupaj v občini Lendava bilo za vrtce zaposlenih 24 vzgojiteljic ali vzgojiteljev za vse skupaj 424 otrok (*ibid.*). Nadalje so izračunali, da je od vseh 424 otrok v Lendavskih vrtcih leta 1979 bilo kar 243 otrok, ki so bili madžarske narodnosti (57,5 %) (*ibid.*).

Konec leta 1983 je na področju SR Slovenije delovalo 752 vzgojno-varstvenih organizacij in njihovih enot, v katerih je 6476 delavcev skrbelo za 75. 175 otrok (*Vovko 1984: 3*). Leta 1984 je bilo po podatkih vključenih v zavodih pod Lendavo 970 otrok. Kar je pomenilo 7 enojezičnih in 9 dvojezičnih vrtcev. V letu 1980 pa je bil ustanovljen tudi oddelek Romov (*Dopis Efke Alt šolskemu muzeju z dne, 11. 4. 1984*).

Od leta 1988 je Vzgojno-varstvena organizacija na območju Lendave imela 16 enot vrtcev, kar je v celoti pomenilo, da na območju Lendave vrtce obiskuje 966 otrok (*Szolarics 2011: 82*). Na lendavskem narodnostno mešanem območju je leta 1988 bilo 9 vrtcev, in sicer: lendavski I. (vrtec na Mohorjevi ulici), lendavski vrtec II. (Naftin vrtec), vrtec v Čentibi

(1996-), Dolini (1965- 1999), Petišovcih (1966-), Gaberju (1964-), Dolgi vasi (1979-), Genterovcih (1970-) in Dobrovniku (1961-) (ibid.). Krovni vrtec in uprava vseh teh je bil v vrtcu na Mohorjevi ulici. Danes pod Vrtec Lendava spada 6 enot, in sicer Lendava I., Lendava II., Gaberje, Dolga vas, Genterovci in Petišovci (trenutno ne posluje) ter Hotiza.

Tabela ravnateljic in ravnatelja lendavskega vrtca

Ravnatelj/-ce lendavskega vrtca	
1948–1951	Marta Benko
1951–1963	Emerika Grzej
1963–1969	Terezija Varga
1969–1976	Efka Alt
1976–1981	Marija Feher
1981–1982	Vinko Svetec
1982–1992	Ljubica Horvatič
1992–2012	Blanka Gerič
2013–	Tina Hozjan

(Szolarics 2011: 86)

Z odcepitvijo od Jugoslavije in organiziranjem pod novo državo Republiko Slovenije, prevzame predšolsko vzgojo Ministrstvo za zdravje, družino in socialne zadeve, od leta 1993 pa Ministrstvo za šolstvo. Občinske oblasti prevzamejo načrtovanje in financiranje vrtcev – zato izginejo tudi tipski projekti (Dešman, Nardoni Kovač in Zaviršek Hudnik 2015: 27).

Zakon o organiziranju in financiranju vzgoje in izobraževanja in Zakon o vrtcih, sprejeta leta 1996, sta prinesla spremembe v sami organizaciji in oblikovanju vzgojno-varstvenega zavoda v Lendavi. Le-ta je bil do takrat pristojen za pet lokalnih skupnosti: Lendavo, Turnišče, Črenšovce, Odrance in Kobilje. Vzgojno-varstveni zavod Lendava je tako zajemal 15 enot: 8 enot z narodnostno mešanega območja je dvojezičnih in ima 20 oddelkov, 7 je enojezičnih z 21 oddelki (Vzgojno-varstveni zavod Lendava 1996: 9). Z januarjem leta 1997 pa so ustanovitelji šest vrtcev pridružili šolam kot njihove organizacijske enote (ibid.).

Dvojezično enoto I v Lendavi so leta 1995 prenovili, dobila je novo stavbo. Gradnja novega nizko energetskega vrtca v Lendavi se je začela leta 2011, in sicer v starem mestnem jedru. Vrtec je zrasel na Župančičevi ulici, le ulico niže, kjer je stal prvi lendavski vrtec. Odprli

so ga leta 2013. Imel je in še ima šest oddelkov ter sprejme do 132 otrok (Pojbič 2013). Tudi »naftin« vrtec na Tomšičevi ulici je bil prenovljen. Tam je prostora za sedem oddelkov. Celoten Vrtec Lendava – Lendvai Óvoda ima šest enot po občini in za leto 2013 je bilo vanje vpisanih vse skupaj 247 otrok (ibid.).

Danes predšolsko vzgojo v Sloveniji izvajajo javni in zasebni vrtci, v katere so vključeni otroci od enega leta starosti pa do šestega leta, ko vstopijo v šolo. Predšolska vzgoja za razliko od osnovnega šolstva ni obvezna, niti leto pred prihodom v šolo. Ustanavljanje in financiranje vrtcev pa je danes na plečih občine, katerih je to ena izmed temeljnih nalog.

8 Zaključek

V magistrski nalogi sem skušala slediti, kako so se oblikovale potrebe po predšolskih ustanovah, za kakšne namene so bile uporabljene, kako je potekala vzgoja ter kako so bile ustanovljene, odvzete in ponovno odprte skozi različne oblasti na območju Prekmurja.

Videli smo, da so predšolske ustanove od same ustanovitve naprej neločljivo povezane z družbeno ureditvijo oz. političnim sistemom ter vizijami le-tega (Dešman, Nardoni Kovač in Zaviršek Hudnik po Bahovec 2015: 26). Samo globlje razumevanje predšolskih ustanov preko različnih ideologij daje vpogled vpliva družbe, na izoblikovanje vzgoje ipd.

Pomen redovnic v medvojnem obdobju je v Prekmurju bil zelo pomemben, saj so delovale predvsem na področju sociale in vzgoje. Prihod šolskih sester na to območje je okrepil šolstvo, predšolsko vzgojo in varstvo. Načrti Kraljevine Jugoslavije so bili dokaj ambiciozni, vendar mnogi nerealizirani zaradi različnih razlogov. Državni nagibi glede otroške zaščite so bili še v povojih kakor tudi samo ustanavljanje predšolskih ustanov, zato je oblast večji del prepuščala zasebnim iniciativam. Državne predšolske ustanove se v medvojnem obdobju na območju Slovenije niso kaj dosti širile, širila pa se ni niti predšolska vzgoja (Pavlič 1991: 191). Zato so velikega pomena iniciative redovnic, ki so prihajale v prekmurske kraje s pomočjo lokalnih duhovnikov in državnimi dovoljenji. Te so med drugim ustanovljale otroške vrtce, ki pa so kljub temu, da so poudarjali krščansko vzgojo, sprejemali tudi otroke drugih veroizpovedi.

Otroški vrtci med vojnama so vrtci, katerih vloga je danes še vedno spregledana v določenih ozirih ter posledično zamolčana tudi zaradi antikrščanskega vzdušja po drugi svetovni vojni v Jugoslaviji. Ti so v Prekmurju bili pod okriljem cerkve oz. šolskih sester ter dajejo značaj avtoritete ženskam. To vlogo je v vodenju in vzgoji vrtca zasedla ženska figura. Pride do tega, da se učitelj umakne otroškim vrtnaricam, moški še vedno upravlja obravnavane ustanove, v učilnicah pa imajo nadzor ženske (Selišnik 2012: 355). Uveljavila naj bi se materinska avtoriteta, ki jo nekateri označujejo kar za »materinsko revolucijo«, ki je spodkopala stare maskulistične koncepte avtoritete in discipline (ibid.).

Od prevzema oblasti leta 1945 je poskušala nova politična elita podrediti šolstvo lastnim ideološkim in političnim potrebam. Do srede petdesetih let je oblast več pozornosti namenjala političnim in gospodarskim vprašanjem, o kulturni problematiki pa še ni imela izdelanega celovitega koncepta zaželenih sprememb (Gabrič 2006: 265).

O vlogi ženske vzgojiteljice je veliko govora v Socialistični Jugoslaviji. V jugoslovanski družbi je bila obenem tudi nega in varstvo otrok vsaj sprva pojmovana kot izključno ženska dolžnost (Jeraj 2005: 169). »Otroška vrtnarica naj bi nadomestila mater, pa tudi njeno ljubezen, opazovala naj bi »otročjo naravo in dušo«, bila pravična, otroke pa kaznovala že z pogledom, brez trivialnih besed in jeze ter seveda brez tepeža« (Selišnik 2012: 355), kot je bilo zapisano na prelomu prejšnjega stoletja v navodilih zanje. Pozneje pa je otroška vzgojiteljica bila tista, ki naj bi nadomestila mater, njeno ljubezen, predvsem pa vzgojo v socialističnem duhu. Vzgoja v »duhu socializma« naj bi potekala prav povsod, v javnem in zasebnem življenju: v družini, v vseh ustanovah za varstvo otrok, na šolah, v vseh organizacijah in društvih, na otroških igriščih in ulicah (Jeraj 2012: 630). Večji pomen in samo nadomestitev matere za določen čas pa je vsaj na območju Prekmurja dobila kar pozno – po drugi svetovni vojni, saj je šele socialistična Jugoslavija na tem območju razpredla dovolj široko mrežo ustanov, ki jih je obiskovala večina otrok. Zato so za razbremenitev in večjo samostojnost žensk pomembne otroške varstvene ustanove, ki so omogočile izboljšanje položaja, delno ekonomsko samostojnost, zaposlitev ipd.

Čeprav se je pri časopisnem gradivu treba zavedati njene publicistično propagandne in »udarne« vloge, nam daje določen vpogled v preteklost. In skozi širšo sliko nam daje vpogled v razvoj vrtcev. Pregled časopisja izpostavlja novice o predšolskih ustanovah, predvsem ob pomembnejših dogodkih, kot so ustanovitve vrtcev, premestitev, gradnja novih prostorov, obletnice ipd. Novice o otrocih pa so predvsem izpostavljene ob praznikih, kot je božič, novo leto, teden matere in otroka idr.

Kljub temu, da v prekmurskem časopisju od začetka šestdesetih let lendavski vrtec postavljajo v najbolj uspešnega v celem Prekmurju, pa se moramo zavedati, da je na tem območju bila umrljivost otrok nad republiškim povprečjem. Že v medvojnem obdobju (od leta 1931 do 1933) je bila v lendavskem srezu 17, 5 % umrljivost, medtem ko je bilo republiško povprečje 16, 6 % (Pomurski vestnik, 3. 10. 1957: 5). Leta 1956 je za Lendavo umrljivost dojenčkov do 1. leta starosti 7, 21%, kar je več kot v Murski Soboti (5,41 %) in Beltincih (5,95 %) (ibid.). Čeprav se je odstotek umrljivosti zmanjšal, pa je leta 1956 še vedno nad republiškim povprečjem. Največ otrok je umrlo v prvem mesecu življenja zaradi življenjsko prirojene slabosti, rahitisa, infekcije zgornjih dihal (pljučnice) in črevesnih obolenj, ki jih povzroči nepravilna nega in prehrana (ibid.).

Za vrtce, kjer sem jemala primere iz Prekmurja in iz Štajerske, je predvsem zanimiv pojav nezaupanja staršev ob ustanovitvah *Domov igre in dela*, ki je izhajalo iz različnih vzgibov. Eden izmed še ne predstavljenih bi lahko bil tudi posledica organizirane predšolske vzgoje v času druge svetovne vojne v Hitlerjevi Nemčiji. Ta je v skrbi za čistost svoje rase poskrbela tudi za posebne institucije, v katerih so vzgajali tako imenovane otroke rajha. Higijenski, zdravstveni in prehranjevalni režim v teh institucijah je bil v primerjavi z drugimi institucijami na mnogo višji stopnji, vendar otroci niso napredovali bolje, kar so ob koncu vojne s prihodom zaveznikov ugotavljali strokovnjaki, še več, večina teh otrok je močno zaostajala za razvojem drugih otrok enake starosti (Vonta.2009: 25) Ta dejstva so močno zaznamovala odnos do institucionalne vzgoje predšolskih otrok in mu dodelila še večje nezaupanje in še bolj negativni prizvok, kot ga je imel pred vojno (ibid.). »Tako se je povojni svet znašel v dilemi, kako poskrbeti za predšolske otroke, posebej še, ker se je v tistem času začelo bolj množično zaposlovanje mater zaradi večanja potreb po delovni sili, ki je obnavljala življenje po vojnem opustošenju« (ibid.).

Do tematik odnosa do druge narodnosti je na področju šolstva v primerjavi s Kraljevino Jugoslavijo in še pred tem Ogrskim delom države le socialistična Jugoslavija pokazala enakovrednost med narodi z uvedbo dvojezičnega šolstva leta 1959, ki je bila na območju Lendave.

V deželah vzhodnega dela Evrope, tudi pri nas, smo bili bliže pruskemu načinu socializacije, ki je viden s predpisanimi z zakoni in dokumenti (Bahovec in Kodelja 1996: 12). Poleg tega je izrazita vloga partije na področju šolstva zahtevala t. i. partijnosti vzgoje in izobraževanja, pri čemer je bila ideja o svetovnonazorsko nevtralnih vrtcih in šolah zavrnjena že v načelu (ibid.). Po 2. svetovni vojni so vrtci postali pomemben del organizirane (ideološke) vzgoje in (socialnega in zdravstvenega) varstva otrok. Tu lahko pri vzgoji govorimo o pojmu prikritega kurikulumu, ki pa ne zadeva zgolj (bolj ali manj ideološko obarvanih) vzgojnih vsebin in učnih predmetnikov, ampak tudi, včasih celo predvsem, organizacijo vsakdanjega življenja in način komunikacije v vrtcu (Bahovec in Kodelja 1996: 11).

»Sem sodi vse, kar je v vrtcu samoumevnega in v zvezi s čimer otroci pogosto nimajo izbire: dnevni red in urejenost vrtca, potek hranjenja in spanja, način organiziranja in izbor dejavnosti in še kaj. To je torej skupek vsakdanjih navad, ki jih otroci privzamejo že v prvih mesecih ali celo tednih, ko začnejo hoditi v vrtec ... «. (ibid.)

V začetku so se predšolske ustanove imenovale domovi igre in dela, po letu 1951 otroški vrtci, po letu 1961 pa vzgojno-varstveni zavodi (Dešman, Nardoni Kovač in Zaviršek Hudnik 2015: 26). V 50-ih in 60-ih je bilo vanje vključenih vse več otrok, ustanavljala pa so jih podjetja, stanovanjske skupnosti in občinski odbori. V sedemdesetih se mreža vrtcev s pomočjo samoprispevkov širi, vrtci dobijo svoj zakon (Zakon o vzgojno-varstvenih dejavnostih za predšolske otroke) in leta 1979 še program (ibid.). Šestdeseta in sedemdeseta leta prejšnjega stoletja lahko upravičeno pojmujeemo kot obdobje prvega razcveta organizirane predšolske vzgoje (Vonta 2009: 26). V osemdesetih vrtci postanejo integralni del izobraževanja in vzgoje otrok, programsko so povezani s šolo. Po osamosvojitvi pridejo pod šolsko ministrstvo, pomembnejši dokumenti pa so Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju (1995 in 2011), Zakon o vrtcih (1996) in Kurikulum za vrtce (1999) (Dešman, Nardoni Kovač in Zaviršek Hudnik 2015: 26).

»Vrtci so prve stavbe, v katerih se otroci srečujejo z javnim življenjem in s skupnimi prostori. Izkušnja vrtčevskega prostora, ki jo otroci doživijo v pomembnem trenutku svojega razvoja, je ključna za njihovo kasnejše razumevanje prostorov. Prostor vrtca je za otroke lahko izziv, saj jih spodbudi k raziskovanju; zanimiv, saj jih spodbudi k interakciji; prilagodljiv, saj omogoča različna vzdušja in konfiguracije. Hkrati je to eno najpomembnejših obdobj razvoja otrok. Arhitektura vrtcev je arhitektura, ki vzgaja.« (Dešman, Nardoni Kovač in Zaviršek Hudnik 2015: 27)

Oblast ima vpliv na razvoj predšolskih ustanov. Spremembe, ki so vidne v ustanovah, v vzgoji, arhitekturi ter navsezadnje v generacijah, ki so iz njih izšle, v družbi.

9 Povzetek

Predšolske ustanove v Prekmurju predstavljajo majhen vzorec za analizo, pa vendar so kljub temu za raziskovanje zanimive. Večjo vlogo dobijo predvsem ob vzpostavljanju in utrjevanju oblasti, ki jo izkoriščajo v svoje ideološke namene. Prve predšolske ustanove v Prekmurju nastajajo v času Avstro-Ogrske ter delujejo pod izrazito madžarizacijo. V medvojnem obdobju predšolsko vzgojo v Prekmurju prevzamejo redovnice, poznane kot »šolske sestre«, danes imenovane Frančiškanke Brezmadežnega spočetja. Te so skrbele za vzgojo otrok in mladine v kar nekaj prekmurskih krajih, kamor so prišle s pomočjo tamkajšnjih duhovnikov in z dovoljenjem države. V kraj Dobrovnik pa celo zaradi prošnje države, katere namen je bil predvsem slovenizirati tamkajšnje pretežno madžarsko prebivalstvo. Nato so v času druge svetovne vojne in okupacije Prekmurja s strani Madžarske v predšolskih ustanovah ponovno bili uporabljeni načini vzgoje v madžarskem duhu.

Dvojezičnost, ki je še danes specifika lendavskega območja, se je na večnarodnostno območje vpeljevala zakonsko po letu 1945, v praksi pa so ga delno uporabljale že šolske sestre v medvojnem obdobju. Prihod večjega števila otrok v predšolske ustanove v Prekmurju je prisoten šele v socialistični Jugoslaviji. Velike zasluge agilnega dela je pripisati predvsem Antifašistični fronti žena, ki je bila v ospredju pri ustanavljanju Domov dela in igre. Te državne ustanove so bile, kot nam pričajo časopisni viri, v prvih povojnih letih deležne velikega nezaupanja s strani prebivalstva, predvsem kmečkega. Spremenjen način življenja, ki z industrijsko gradnjo novih stanovanjskih naselij izraža potrebo po predšolskih ustanovah, pride do izraza v sedemdesetih letih 20. stoletja. Vpliv države na vzgojo predšolskih otrok v socialistični državi pojenja s smrtjo Josipa Broza Tita in doživi novo spremembo v državi Republiki Sloveniji.

Ključnega pomena igrajo spremembe, ki so jih oblikovale različne oblasti. Skozi čas pa so se spreminjali tudi vidiki vzgoje, ki se začnejo že pri rani starosti otroka.

Summery

Preschool institutions in the region of Prekmurje represent a small analytical sample yet are still intriguing for research. They gain a more important role in establishing and consolidating authority, which uses them for its ideological purposes. The first preschool institutions in Prekmurje developed during the time of Austria-Hungary and operated with the apparent goal of Magyarisation. In the Interwar period, the preschool education in Prekmurje was handled by the “School Sister” nuns, today known as the Franciscan Sisters of the Immaculate Conception. They attended to the education of children and youth in quite a few of the region’s localities, to which they arrived with the assistance of local priests and the state’s permission. In the village of Dobrovnik even on the state’s request, with the purpose to begin a Slovenisation process in the local majority Hungarian population. During the Second World War and Prekmurje’s occupation by Hungary, preschool institutions were once again subjected to an education in the Hungarian spirit.

Bilingualism, still today a Lendava region specific, began being introduced to the multiethnic region after 1945. The practice of bilingualism was then required by law, while School Sisters had already used it during the Interwar period. The arrival of large numbers of children in preschool institutions in Prekmurje is only present in socialist Yugoslavia. A lot of credit for the agile adaptation must be ascribed to the Women’s Antifascist Front, which was in the forefront of establishing Homes of Work and Play. These state institutions were, as attested in newspaper sources, subject to great mistrust from the population in the post-war years, especially among peasants. The change of lifestyle came in the 1970s, as industrial construction of new apartment settlements created a need for preschool institutions. The state’s influence on preschool education in the socialist state began to wear off after the death of Josip Broz Tito and was submitted to a new change with the formation of the Republic of Slovenia.

Of key importance are the changes, created by different authorities. Different aspects of education, which starts in early childhood, also experienced change.

10 Viri in literatura

10.1 Arhivski viri

Pavel, Avgustina M.

b. n. l. 'Spis Zgodovina zas. otroškega vrtca v Dolnji Lendavi.' Fond Otroški vrtec Lendava. Arhiv Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani.

1925 'Gründung einer Schwesternniederlassung in Dolnje Lendava, Preckmurje: An das Hochwürdigste fürstbischöfliche Lavanter-Ordinariat in Maribor, z dne 1. 5. 1925.' Fond Redovnice 1923–1931, signatura 1205, šk. 1. Nadškofijski arhiv Maribor. Nadškofijski ordinariat Maribor.

1925 'Spisi iz arhivske škatle Redovnice 1923–1931.' Fond Redovnice 1923–1931, signatura 1205, šk. 1. Nadškofijski arhiv Maribor. Nadškofijski ordinariat Maribor.

1925 'Repertorij notarskega opravila od 1. maja 1925 do 30. januarja v notarskem okoliši Dolnja Lendava'. (Zapis z dne 11. julij 1925, opravilna št. 1823). Fond: Notar Rudolf Kramer, Lendava, signatura SI_PAM/0703, škatla 1. Pokrajinski arhiv Maribor.

1929 'Otroški vrtec Lendava: Zapisnik o nadzorovanju zasebnega otroškega vrtca v Dol. Lendavi.' Fond Otroški vrtec Lendava. Arhiv Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani.

1939 'Nov delokrog v Dobrovniku na Prekmurju. Spis provincialne prednice Romane Toplak, z dne 17. 12. 1939.' Fond Redovnice 1938–1940 in 1929–1938, signatura 1205, šk. 3. Nadškofijski arhiv Maribor. Nadškofijski ordinariat Maribor.

1939 'Spis z dne, 22. 12. 1939, priloga. v arhivski škatli Redovnice 1938–1940 in 1929–1938.' Fond Redovnice 1938–1940 in 1929–1938, signatura 1205, šk. 3. Nadškofijski arhiv Maribor. Nadškofijski ordinariat Maribor.

1939 'Spis z dne, 28. 12. 1939.' Fond Redovnice 1938–1940 in 1929–1938, signatura 1205, šk. 3. Nadškofijski arhiv Maribor. Nadškofijski ordinariat Maribor.

1941 'Statistika narodnih šol: Zasebni otroški vrtec.' Fond Otroški vrtec Lendava. Arhiv Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani.

1951 'Razlastitev zemljiškega posestva: Odločba z dne, 3. 8. 1951.' Fond: Mestni ljudski odbor Dolnja Lendava. Serija: Spisi Mestnega ljudskega odbora Dolnja Lendava v zvezi z

nacionalizacijo in zaplembo ter dodelitvijo teh zemljišč v upravljanje; signatura: SI_PAM/0164/017, št. tehnične enote: 23. Pokrajinski arhiv Maribor.

1951 'Dodelitev razlaščenih zemljišč in zgradb v upravo: Odločba z dne, 29. 8. 1951.' Fond: Mestni ljudski odbor Dolnja Lendava. Serija: Spisi Mestnega ljudskega odbora Dolnja Lendava v zvezi z nacionalizacijo in zaplembo ter dodelitvijo teh zemljišč v upravljanje, signatura: SI_PAM/0164/017, št. tehnične enote: 23. Pokrajinski arhiv Maribor.

1957 'Podatki o Otroškem vrtcu v Lendavi.' Fond Otroški vrtec Lendava. Arhiv Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani.

1983 'Podatki o ustanovitvi vzgojnovarstvene organizacije in njenih enot.' Fond Otroški vrtec Lendava. Arhiv Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani.

1984 'Dopis Efke Alt šolskemu muzeju z dne 11. 4. 1984.' Fond Otroški vrtec Lendava. Arhiv Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani.

10.1.1 Arhivski viri za tabele državnega vrtca Murska Sobota

Otroški vrtec Murska Sobota – obračun in proračun za šolsko leto 1896/97. Signatura: SI_PAM/0062/019/00006.

Otroški vrtec Murska Sobota – obračun in proračun za šolsko leto 1897/98. Signatura: SI_PAM/0062/018/00011.

Otroški vrtec Murska Sobota – obračun in proračun za šolsko leto 1898/99. Signatura: SI_PAM/0062/018/00019.

Otroški vrtec Murska Sobota – obračun in proračun za šolsko leto 1899/1900. Signatura: SI_PAM/0062/019/00024.

Otroški vrtec Murska Sobota – obračun in proračun za šolsko leto 1900/01. Signatura: SI_PAM/0062/021/00001.

Otroški vrtec Murska Sobota – obračun za šolsko leto 1903/04. Signatura: SI_PAM/0062/023/00068.

Otroški vrtec Murska Sobota – obračun in proračun za šolsko leto 1904/05. Signatura: SI_PAM/0062/025/00016.

Otroški vrtec Murska Sobota – obračun in proračun za šolsko leto 1905/06. Signatura: SI_PAM/0062/026/00045.

Otroški vrtec Murska Sobota – obračun in proračun za šolsko leto 1906/07. Signatura: SI_PAM/0062/027/00015.

Otroški vrtec Murska Sobota – obračun in proračun za šolsko leto 1907/08. Signatura: SI_PAM/0062/028/00030.

Otroški vrtec Murska Sobota – obračun in proračun za šolsko leto 1908/09. Signatura: SI_PAM/0062/029/00022.

Otroški vrtec Murska Sobota – obračun in proračun za šolsko leto 1910/11. Signatura: SI_PAM/0062/030/00061.

Otroški vrtec Murska Sobota – obračun za šolsko leto 1911/12, proračun za šolsko leto 1910/11. Signatura: SI_PAM/0062/032/00021.

Otroški vrtec Murska Sobota – obračun in proračun za šolsko leto 1912/13. Signatura: SI_PAM/0062/032/0054.

Otroški vrtec Murska Sobota – obračun in proračun za šolsko leto 1914/15. Signatura: SI_PAM/0062/035/00029.

Otroški vrtec Murska Sobota – obračun in proračun za šolsko leto 1915/16. Signatura: SI_PAM/0062/035/00062.

Otroški vrtec Murska Sobota – obračun in proračun za šolsko leto 1916/17. Signatura: SI_PAM/0062/037/00034.

10.2 Časopisni viri

Antonija G.

1912 'Listek: Ali so otroški vrtci koristni ljudski šoli ali ne?' *Učiteljski tovariš: glasilo avstrijskega jugoslovanskega učiteljstva*, 5. 6. 1912, str. 1.

Antonija G.

1912 'Listek: Ali so otroški vrtci koristni ljudski šoli ali ne?' *Učiteljski tovariš: glasilo avstrijskega jugoslovanskega učiteljstva*, 28. 6. 1912, str 1.

1915 'Glasi: Nova vojaška pisárna v Soboti.' *Novine*, 14. 3. 1915, str. 3.

1920 'Dnevne vesti: Opustitev mestnih otroških vrtcev.' *Mariborski delavec*, 12. 6. 1920, str. 2.

1920 'Glasi: Sobota.' *Novine*, 10. 10. 1920, str. 4.

1920 'Glasi: Šolske sestre.' *Novine*, 12. 9. 1920, str. 2.

1920 'Hčere sv. Ferenc v Žižkih.' *Novine*, 7. 3. 1920, str. 1.

1920 'Kaj je v Ljubljani določeno glede naših šol?' *Novine: glasilo Prekmurskih Slovincov*, 30. 5. 1920, str. 1.

1920 'Sprejem šolskih sester v Žižkih.' *Novine*, 7. 3. 1920, str. 1.

1921 'Glasi: Gospodinski tečaj v Beltincih.' *Novine*: 25. 9. 1921, str. 3.

1921 'Novice: Ešče od kanálišov v Murski Soboti.' *Prekmurski glasnik*, 1. 5. 1921, str. 3.

1921 'Novice: Gospodinjski tečaj v Beltincih.' *Prekmurski glasnik*, 2. 10. 1921, str. 3.

1921 'O otroških vrtcih in vrtnaricah.' *Učiteljski tovariš*, 5. 5. 1921, str. 3.

1922 'Soula.' *Mőrszka krajina: vérsztveni, politicsni i kulturni tjédnik*, 29. 10. 1922, str. 1.

Horvat, Antonia

1925 'Chicago. III.: Preljubi Prekmurski Ameriški Slovenci!' *Edinost - Amerikanski Slovenec*, 6. 2. 1925, str. 2.

1925 'Glasi: Slovenska Krajina: D. Lendava: Veseli dogodek.' *Novine: glasilo Slovenske Krajine*, 9. 8. 1925, str. 2.

1925 'Glasi: Slovenska Krajina: Koliko sester je z Prekmurja pri šol. sestrah pri Sv. Petri nad Mariborom?' *Novine: glasilo Slovenske Krajine*, 9. 8. 1925, str. 2–3.

1925 'Naj zida – minister!' *Mőrszka krajina: vérsztveni, politicsni i kulturni tjédnik/Muravidék: gazdasági, politikai és kulturális hetilap*, 1. 11. 1925, str. 1.

1925 'Türniški farniki, to prečtite! Farof v Türnišči — šolske sestre.' *Novine*, 19. 7. 1925, str. 1.

- 1926 'Glasi: Slovenska Krajina: Šolske sestre v D. Lendavi.' *Novine: glasilo Slovenske Krajine*, 21. 3. 1926, str. 2.
- 1926 'Je vsze mogućse?!' *Morszka krajina: vérsztveni, politcisni i kulturni tjédnik*, 3. 10. 1926, str. 1.
- 1926 'Šolske sestre v Mariboru.' *Slovenski gospodar*, 18. 2. 1926, str. 2–3.
- 1928 'Slovenska Krajina: Turnišče.' *Novine: glasilo Slovenske krajine*, 15. 1. 1928, str. 3.
- 1928 'Za duha in srce: Socialna vzgoja v Rusiji.' *Slovenec: politični list za slovenski narod*, 27. 9. 1928, str. 6–7.
- 1929 'Hirek: Uj kisded óvoda.' *Muravidék: Politikai, gazdasági és társadalmi hetilap*, 17. 11. 1929, str. 2.
- 1930 'Hirek: Gyermek előadás Turniscsén.' *Muravidék: politikai, gazdasági és társadalmi hetilap*, 22. 6. 1930, str. 3.
- 1930 'Slovenska Krajina: Prva kapelica sv. Male Terezike.' *Novine: glasilo Slovenske krajine*, 16. 11. 1930, str. 3.
- 1931 'Hirek: Katonai laktanya építése ügye M. Szobotában.' *Muravidék: Murántul és Muraköz heti értesítője/Informativni tednik za Prekmurje in Medjimurje*, 19. 4. 1931, str. 2.
- 1931 'Murska Sobota: Iz otroškoga vrtca.' *Novine: glasilo Slovenske krajine*, 1. 11. 1931, str. 2.
- Gabrijelčič, Fran
- 1931 'Murska Sobota: Naša šola.' *Novine: glasilo Slovenske krajine*, 12. 7. 1931, st. 3.
- 1931 'Murska Sobota: Otroški vrtec.' *Novine: glasilo Slovenske krajine*, 14. 6. 1931, str. 3.
- 1931 'Murska Sobota: Otroški vrtec.' *Novine: glasilo Slovenske krajine*, 13. 9. 1931, str. 2.
- 1932 'A gyermekvédelmi egyesület.' *Muravidék: Murántul és Muraköz heti értesítője*, 20. 3. 1932, str. 2.

- 1932 'Dolnja Lendava: Kaj pa šolski vrtec?' *Murska Krajina: tednik za gospodarstvo, prosveto in politiko*, 18. 12. 1932, str. 2.
- 1932 'Slovenska krajina: Završitev gospodinjstkega tečaja v Žižkih.' *Novine*, 13. 3. 1932, str. 3.
- 1933 'Murska Sobota: Škrlatica na šoli.' *Murska krajina: tednik za gospodarstvo, prosveto in politiko*, 1. 10. 193, str. 2.
- 1934 'Slovenska Krajina: Sobota.' *Slovenski gospodar*, 5. 12. 1934, str. 5.
- 1935 'Domače vesti: Mimo nas.' *Murska krajina: tednik za gospodarstvo, prosveto in politiko*, 15. 12. 1935, str. 2.
- 1936 'Slovenska krajina: Turnišče.' *Slovenski gospodar*, 8. 4. 1936, str. 6.
- 1938 'Zavod najmlajših.' *Murska krajina: tednik za gospodarstvo, prosveto in politiko*, 24. 7. 1938, str. 2.
- 1940 'Dopisi: Slovenska Krajina: Dobrovnik.' *Slovenski gospodar*, 31. 1. 1940, str. 10.
- 1949 'Delovni kolektiv Pleterske zadruga v Ptujju je za prvomajske praznike obdaril DID v Ptujju.' *Naše delo (Ptuj)*, 5. 5. 1949, str. 2.
- 1949 'Dom igre in dela v Ptujju.' *Naše delo (Ptuj)*, 24. 3. 1949, str. 4.
- 1949 'Ob tednu matere in otroka.' *Ljudski glas: glasilo Osvobodilne fronte obmurskih krajev*, 6. 10. 1949, str. 4.
- 1949 'Prvomajska razstava je prikazala velik napredek in razvoj lokalne industrije v Murski Soboti.' *Ljudski glas: glasilo Osvobodilne fronte obmurskih krajev*, 12. 5. 1949, str. 2.
- 1949 'Žene Murske Sobote so sprejele letni plan dela.' *Ljudski glas: glasilo osvobodilne fronte obmurskih okrajev*, 31. 3. 1949, str. 3.
- 1950 'Odprt je nov Dom igre in dela.' *Ljudski glas: glasilo Osvobodilne fronte obmurskih krajev*, 23. 2. 1950, str. 2.
- 1950 'S poživljenim predvolilnim političnim delom bodo dosegli organizacijsko krepitev zadrug.' *Ljudski glas: glasilo Osvobodilne fronte obmurskih krajev*, 23. 2. 1950, str. 2.

- 1951 'Otroški vrtec v Dolnji Lendavi vzgaja zdrav in krepak rod!' *Ljudski glas: glasilo osvobodilne fronte za obmurske okraje*, 12. 7. 1951, str. 1.
- 1951 'Pri cicibančkih na Vinskih vrhovih.' *Ljudski glas: glasilo Osvobodilne fronte obmurskih krajev*, 18. 4. 1951, str. 2.
- 1953 'Vso skrb in ljubezen materi in otroku.' *Obmurski tednik: glasilo socialistične zveze delovnega ljudstva*, 29. 5. 1953, str. 1 in 6.
- 1954 »Vedri so obrazi lendavskih cicibančkov«. *Obmurski tednik*, 5. 8. 1945, str. 6.
- 1955 'Kaj so razpravljali člani odbora otroškega vrtca v Lendavi.' *Obmurski tednik: glasilo socialistične zveze delovnega ljudstva za obmurje*, 31. 3. 1955, str. 5.
- 1957 'Umrljivost otrok: dokaj nad republiškim povprečjem.' *Pomurski vestnik: glasilo Socialistične zveze delovnega ljudstva za Obmurje*, 3. 10. 1957, str. 5.
- 1957 'Med cicibani v lendavskem otroškem vrtcu ...' *Pomurski vestnik: glasilo Socialistične zveze delovnega ljudstva za Obmurje*, 20. 6. 1957, str. 7.
- 1958 'Med najboljšimi v Pomurju: 10 let uspešnega dela v otroškem vrtcu v Lendavi.' *Pomurski vestnik: glasilo Socialistične zveze delovnega ljudstva za Obmurje*, 19. 6. 1958, str. 4.
- 1975 'Bo letos Vrtec v Lendavi nared?' *Vestnik*, 11. 4. 1974, str. 6.
- 1975 'Lendava: četrtnina otrok v otroškem varstvu.' *Vestnik*, 13. 10. 1975, str. 1.
- 1996 'Vzgojno-varstveni zavod Lendava/Nevelő óvó intézet Lendva.' *Šolski razgledi: pedagoški strokovno-informativni časnik*, 46(19): 9–10.

10.3 Elektronski viri

b. n. l. 'Franciškanke Brezmadežnega spočetja.' Internetni vir:

<<http://www.francisek.si/franciskanke-brezmadeznega-spocetja-fbs/>>. (Dostop marec 2018).

b. n. l. 'Redovne skupnosti v novoveški škofiji: Franciškanke Brezmadežnega spočetja – FBS.' <<http://www.skofija-novomesto.si/pastoralne-enote/redovi-v-skofiji/>>. (Dostop: marec 2018).

Griesser-Pečar, Tamara

2001 'Preganjanje ženskih redov v Sloveniji po letu 1945.' *Zaveza: glasilo Nove slovenske zaveze*. Internetni vir: <<http://nszaveza.github.io/articles/43-preganjanje-zenskih-redov-v-sloveniji-po-letu-1945/>> 1. 12. 2001.

Kuzmič, Franc

b. n. l. 'Soboške ulice (imena) skozi čas.' Internetni vir: <<http://www.pomurski-muzej.si/izobrazevanje/gradiva-pomurja/murska-sobota/soboske-ulice>>.

Lazarini, Franci

2012 'Matična redovna hiša Šolskih sester s kapelo Marije Brezmadežne'. Internetni vir: <<http://www.mariborart.si/spomenik/-/article-display/maticna-redovna-hisa-solskih-sester-s-kapelo-marije-brezmadezne>> 2012.

Podráczky, Judit

2007 'Óvodaügy a 19. századi Magyar társadalomban.' Doktorska dizertacija. Budimpešta: Eötvös Loránd Tudományegyetem: Bölcsészettudományi Kar - Pedagógiai és Pszichológiai Kar: Neveléstudományi Doktori Iskola. Internetni vir: <nevelstudomany.phd.elte.hu/vedesek/2007/Phd_2007_Podraczky_Judit.pdf>, 2007.

Pojbič, Jože

2013 'Lendavski malčki poslej v novem in prenovljenem vrtcu'. Internetni vir: <<http://www.delo.si/novice/slovenija/lendavski-malcki-poslej-v-novem-in-prenovljenem-vrtcu.html>>, 9. 1. 2013.

Pukánszky Béla in Németh András

1996 'Poglavje IX: Magyar neveléstörténet 1849–1919.' V: *Neveléstörténet*. Budimpešta: Nemzeti Tankönyvkiadó. Internetni vir: <<http://mek.oszk.hu/01800/01893/html/09.htm>>. (Dostop: april 2018).

Rehó Anna

2012 'Oktatáspolitikai a történelmi Magyarország végein: Kisdédóvás a történelmi kárpátalján a 19. században és a 20. század elején.' V: *Revija Pro Minoritate*, spomlad

2012 (A Pro Minoritate folyóirat, tavasz 2012). Internetni vir: <<http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2012/ProMino12-1-09-Reho.pdf>>, spomlad 2012. (Dostop: april 2018).

Tement, Franc

1993 'Šolske sestre v Žižkih.' Internetni vir: <<http://www.zizki.si/vas-zizki/solske-sestre-v-zizkih/>> (Dostop: junij 2018).

Vonta, Tatjana

2009 *Razvoj pedagoških idej v organizirani predšolski vzgoji*. Raziskovalno poročilo Ljubljana: Pedagoški inštitut. Internetni vir: <<https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-PZ2ZSLID/6770f9f8-c1b6-405f-9c7e-ba46ab964662/PDF>>.

10.4 Drugi viri

1988 Pano z naslovom '1918–1941: V narodni šoli.' Stalna razstava Slovenskega šolskega muzeja: *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja do konca 90. let 20. stoletja*. Razstava postavljena leta 1988, pozneje večkrat prenovljena.

1988 Pano z naslovom '1945–1963: »V svetlo bodočnost!«.' Stalna razstava Slovenskega šolskega muzeja: *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja do konca 90. let 20. stoletja*. Razstava postavljena leta 1988, pozneje večkrat prenovljena.

Ašič, Benjamina

2007 Posnetek iz pogovorne radijske odaje Ognjišče, v oddaji *Naš gost* (8. december 2007); govori sestra Benjamina Ašič, Frančiškanka Brezmadežnega spočetja. Internetni vir: <[radio.ognjisce.si/sl\(dec_2009/slovenija/338/](http://radio.ognjisce.si/sl(dec_2009/slovenija/338/)>. (Dostop: junij 2018).

10.5 Literatura

Bahovec, Eva D. in Zdenko Kodelja

1996 *Vrtci za današnji čas*. Ljubljana: Center za kulturološke raziskave pri Pedagoškem inštitutu in Društvo za kulturnološke raziskave.

Bernd, Marin

2000 *Antisemitismus ohne Antisemiten: autoritäre Vorurteile und Feindbilder*. Frankfurt; New York: Campus.

Bezjak, Sonja

2016 '»Socialna služba kot sredstvo za pridobivanje duš«: Vloga redovnic na področju institucionalnega skrbstva na ozemlju današnje Slovenije.' *Socialno delo/Social work* 55(5/6): 253–266.

Burcar, Lilijana

2015 *Restavracija kapitalizma: repatriarhalizacija družbe*. Ljubljana: Sophia.

Cergol Paradiž, Ana

2012 '»V oteti deči je zaloga za našo močno in silno državo« - skrb za zaščito otrok v prvi Jugoslaviji.' V: *Zgodovina otroštva/History of Childhood*. Zbirka Zgodovinskega časopisa 45. Aida Škoro Babić, Mateja Jeraj, Matevž Košir in Bojan Balkovec, ur. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev. Str. 266–277.

Dešman, Kristina, Špela Nardoni Kovač in Damjana Zaviršek Hudnik

2015 'Slovenski vrtci – včeraj in danes.' *AB Arhitektov bilten: mednarodna revija za teorijo arhitekture* 45(205/206): 26–61.

Devetak, Silvo

1987 *Madžari in Slovenci: Sodelovanje in sožitje ob jugoslovansko-madžarski meji*. Ljubljana: Komunist. Inštitut za narodnostna vprašanja.

Dolanc, Anica

1970 'Varstvo in vzgoja predšolskih otrok.' V: *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*. Vlado Schmidt, Vasilij Melik in Franc Ostanek, ur. Ljubljana: Slovenski šolski muzej. Str. 663–693.

Dolanc, Anica, Irena Levičnik, Nuša Kolar, Lea Smatek in Viktorija Zmaga Glogovec

1975 *30 let socialistične predšolske vzgoje*. Ljubljana: Skupnost vzgojno varstvenih zavodov Slovenije, Zveza skupnosti otroškega varstva Slovenije in Zveza prijateljev mladine Slovenije.

Draganović, Krunoslav

1939 *Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji*. Sarajevo: Akademija »Regina Apostolorum«.

Fujs, Metka

2015 'Med podeželjem in mestom: Urbani razvoj Murske Sobote med leti 1859–1920.' V: *Med podeželjem in mestom: Murska Sobota 1850–1920*. Katalog razstave v okviru projekta pHisCulture: Spoznajmo skupno preteklost v kulturnem sodelovanju za prihodnost. Mateja Huber, ur. Čakovec: Muzej Međimurja. Str. 15–30.

Gabrič, Aleš

2006 *Šolska reforma 1953–1963*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

Gornjec, Jože, ur.

1981 *Zbornik občine Lendava/ Lendva község közleménye Lendava*: TIZ Zrinski Čakovec.

Griesser-Pečar, Tamara

2005 *Cerkev na zatožni klopi: Sodni procesi, administrativne kazni, posegi »ljudske oblasti« v Sloveniji od 1943 do 1960*. Ljubljana: Družina d. o. o.

Hmelak, Maja in Jurka Lepičnik Vodopivec

2015 *Izbrane teme predšolske pedagogike: Izzivi predšolske pedagogike na začetku 21. stoletja*. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče:

Univerzitetna založba Annales.

Hojan, Tatjana

1992 'Ocene in poročila: Zgodovina predšolskih ustanov na Slovenskem.' *Sodobna pedagogika* 43(1/2): 91–92.

Jeraj, Mateja

2012 'Otroci socializma (Skrb za otroke v Sloveniji po drugi svetovni vojni).' V: *Zgodovina otroštva/ History of Childhood*. Zbirka Zgodovinskega časopisa 45. Aida Škoro Babić, Mateja Jeraj, Matevž Košir in Bojan Balkovec, ur. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije. Str. 624–638.

Jeraj, Mateja

2005 *Slovenke na prehodu v socializem (Vloga in položaj ženske v Sloveniji 1945–1953)*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.

Kerčmar, Janez

1979 'Dvojezično šolstvo – poslanstvo uspešnosti in sožitja/A kétnyelvü oktatás – az eredményesség és együttélés záloga.' V: *Ob 20-letnici dvojezičnega šolstva/A kétnyelvü oktatás 20 éve*. Sándor Varga, ur. Lendava: Pomurski medobčinski svet SZDL/DNSZSZ Muravidéki Községközi Tanácsa. Str. 33–57.

Kodrič, M. Similjana in B. Natalija Palac

1986 *Redovništvo na Slovenskem: Šolske sestre svetega Frančiška Kirstusa Kralj: Zgodovina – poslanstvo – življenje*. Ljubljana: Mariborska, koroška in tržaška provinca šolskih sester.

Kogoj, Marija Jasna

2010 'Redovne skupnosti v lavantinski škofiji v času delovanja škofa Stepišnika.' *Bogoslovni vestnik/Theological Quarterly: glasilo Teološke fakultete v Ljubljani* 70(1): 107–117.

Kokolj, Miroslav in Bela Horvat

1977 *Prekmursko šolstvo: Od začetka reformacije do zloma nacizma*. Murska Sobota: Pomurska založba.

1922 *Konstitucije šolskih sester III. reda sv. Frančiška*. Statut. Maribor: Zavod šolskih sester v Mariboru.

Kovács, Attila

2011 *Dobronaki életképek a 20. század első feléből/Podobe iz življenja Dobrovnika v prvi polovici 20. stoletja*. Lendava: Zavod za kulturo madžarske narodnosti Lendava in Pokrajinski muzej Murska Sobota.

Kuzmič, Franc

2015 'Murska Sobota v obdobju 1873–1914.' V: *Med podeželjem in mestom: Murska Sobota 1850-1920*. Katalog razstave v okviru projekta pHisCulture: Spoznajmo skupno preteklost v kulturnem sodelovanju za prihodnost. Mateja Huber, ur. Čakovec: Muzej Međimurja. Str. 31–52.

László Göncz

1997 'Madžarska manjšina v Republiki Sloveniji in nivo strpnosti slovenske večine do nje.' V: *Strpnost do manjšin: Zbornik referatov mednarodnega znanstvenega simpozija*, Zlatko Tišljar in Alojz Širec, ur. Maribor: Pedagoška fakulteta, Str 79–88.

Lük, Albina

1980 »Italijanska in madžarska narodnost v Socialistični republiki Sloveniji.« V: *Manjšine – most med narodi*. Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, Ljubljana: Republiški komite za informiranje.

Pavlič, Slavica

1991 *Predšolske ustanove na Slovenskem 1834–1945*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.

Pavlič, Slavica, ur.

1984 *150 let predšolskih ustanov na Slovenskem in 35 let predšolske vzgojiteljske šole v Ljubljani*. Katalog razstave. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.

Pelikan, Egon

2012 'Šola in otroštvo v Julijski krajini med obema vojnama.' V: *Zgodovina otroštva/History of Childhood*. Zbirka Zgodovinskega časopisa 45. Aida Škoro Babić,

Mateja Jeraj, Matevž Košir in Bojan Balkovec, ur. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev. Str. 515–531.

Petz, Maria Andrea

2005 *Mitten unter den Menschen Zeichen Christlicher Hoffnung*. Kongregation der Franziskanerinnen von der Ubefleckten Empfängnis. Dokumentation. Zvezek 3. Graz: Kongregation der Franziskanerinnen von der Ubefleckten Empfängnis.

Puhar, Alenka

2004 *Prvotna besedila življenja: oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Selišnik, Irena

2012 'Vrtci – med starorežimsko vzgojo in novimi pedagoškimi prijemi.' V: *Zgodovina otroštva/ History of Childhood*, Peter Štih, ur. Zbirka Zgodovinskega časopisa 45. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije. Str. 349–357.

Selišnik, Irena

2013 'Ženske med normami, zahtevami in pravicami (1848–1941).' V: *Dolga pot pravic žensk: pravna in politična zgodovina žensk na Slovenskem*, Marta Verginella, ur. Ljubljana: Filozofska fakulteta Ljubljana in Studia humanitatis. Str. 117–137.

Szabolcs, Éva in Endréné Réthy

1999 'Fröbel és a nőmozgalmak Magyarországon.' *Magyar pedagógia: A Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottságának folyóirata* 99 (4): 363–373.

Szolarics, Nađ Klára

2011 'A kétnyelvű iskolakörzetek története: Az óvodák története a kétnyelvű területen.' V: *50 éves a kétnyelvű oktatás a Muravidéken*, Jutka M. Király, ur. Lendava: Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézet, Str. 57–87.

Šarf, Fanči

1988 *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja – 20. stoletje: Občina Lendava*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

1937 *Šematizem neposredno sveti Stolici podrejene lavantinske knezoškofije za leto 1937*. Maribor: Založba škofijske pisarne.

Šolar, Amabilis in Marija Kadiš

1994 *Kronika frančiškank Brezmadežne*. Slovenska Bistrica: Provincialno vodstvo FBS.

Šverc, Alenka [et.ali.]

2007 *Slovensko šolstvo včeraj, danes, jutri/Slovene Education System yesterday, today and tomorrow*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.

Turk Niskač, Barbara in Teja Močnik

2012 '»Čas iger in čas dela«: Podobe otroštva, kot jih je za preteklo stoletje izrisala slovenska etnologija.' V: *Zgodovina otroštva/History of Childhood*. Zbirka Zgodovinskega časopisa 45. Aida Škoro Babić, Mateja Jeraj, Matevž Košir in Bojan Balkovec, ur. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev. Str. 163–173.

Vovko, Andrej

1984 'Razstava: Od zavetišča do vzgojno-varstvenih organizacij.' *Delo*, 24. 5. 1984, str. 3.

Zajc Cizelj, Ivanka

2012 'Pionirska organizacija – otroštvo med igro in dolžnostjo.' V: *Zgodovina otroštva/History of Childhood*. Zbirka Zgodovinskega časopisa 45. Aida Škoro Babić, Mateja Jeraj, Matevž Košir in Bojan Balkovec, ur. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev. Str. 639–650.

10.6 Bibliografija

Babič, Aida Škoro idr, ur.

2012 *Zgodovina otroštva / History of Childhood*. Zbirka Zgodovinskega časopisa 45. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

Pavlič, Slavica in Viktor Smolej

1981 *Partizansko šolstvo na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Borec.

Rousseau, Jean Jacques

1997 *Emil ali o vzgoji*. Novo mesto. Pedagoška obzorja.

11 Seznam prilog

11.1 Seznam slik in fotografij

Slika 1

Sken slike, pridobljen iz kataloga razstave z naslovom *150 let predšolskih ustanov in 35 let srednje vzgojiteljske šole v Ljubljani* iz leta 1984, str. 7. Opis: Risba prikazuje notranjost otroškega vrtca okoli leta 1890, kjer je poleg dveh vrtnaric in otrok vidna tudi opremljenost vrtca.

Slika 2

Razglednica glavne ulice v Murski Soboti. Iz zasebne zbirke Zorana Vidica, Murska Sobota. Opis: Razglednica prikazuje Glavno ulico v Murski Soboti, na levi strani vidimo stavbo otroškega vrtca oz. ovode iz časa Avstro-Ogrske. Razglednica je bila poslana leta 1909 in ima nad sliko napis, najprej pozdrav v madžarščini *Üdvözlet Múraszobatól* (Lepo pozdrave iz Murske Sobote) in nato še opis *Fő-utca az áll. ovodától a várkertig* (Glavna ulica od državnega vrtca do grajskega vrta).

Slika 3

Fotografija, posneta leta 2018; avtorica fotografije: Sindi Časar. Diploma je last Galerije-Muzeja Lendava ter je razstavljena na stalni razstavi v lendavski sinagogi. Opis: Na fotografiji je diploma Theodore Mayer, ki je po izobraževanju na madžarski centralni ženski šoli v Budimpešti dobila naziv otroške vzgojiteljice. Diploma je v madžarščini in

poleg besedila v zgornjem delu vsebuje tudi okrasje in dve risbi, ki prikazujeta delo vzgojiteljice med otroci.

Slika 4

Sken fotografije, pridobljen v knjigi *Kronika Frančiškank brezmadežne*, str. 145. Opis: Na fotografiji je sestra M. Avgustina Pavel z gojenkami v internatu, ki so obiskovale meščansko šolo okrog leta 1930. Fotografirane so na dvorišču hiše, ki so jo kupile in kjer so vodile vrtec.

Slika 5

Sken, časopisni vir: Szolarics, Nađ Klára. »A kétnyelvű iskolakörzetek története: Az óvodák története a kétnyelvű területen.« V: *50 éves a kétnyelvű oktatás a Muravidéken*, ur. Jutka M. Király, 57–87. Lendava: Magyar Nemzetiségi Tájékoztatói Intézet, 2011. Opis: Na sliki je zgradba, v kateri je bil prvi otroški vrtec šolskih sester v Lendavi in pozneje tudi prvi lendavski vrtec.

Slika 6

Sken fotografije, pridobljen v knjigi *Mitten unter den meschen zeichen christlicher hoffnung: Kongregation der Franziskanerinnen von der unbefleckten empfängnis*, str. 41. Opis: Na fotografiji so sestre Avgustina, Melanija, Marisela, Serafija, Vida, Lucija in Benicija ter kandidatnje in otroci v Dolnji Lendavi. Fotografija je posneta okrog leta 1930.

Slika 7

Sken fotografije, pridobljen v knjigi *Kronika Frančiškank brezmadežne*, str. 141. Opis: Na fotografiji je hiša samostana šolskih sester v Žižkih.

Slika 8

Sken fotografije, pridobljen v knjigi *Kronika Frančiškank brezmadežne*, str. 142. Opis: Na fotografiji so udeleženske gospodinjskega tečaja v Žižkih, ki sta jih vodili sestra Ladislava in sestra Jerneja.

Slika 9

Sken fotografije, pridobljen v knjigi *Kronika Frančiškank brezmadežne*, str. 147. Opis: Na fotografiji je sestra Silvestra z otroci iz otroškega vrtca v Turnišču.

Slika 10

Sken fotografije, pridobljen v knjigi Attila Kovácsa: *Podobe iz življenja Dobrovnika v prvi polovici 20. stoletja*, str. 75 in 203. Opis: Fotografija je nastala pred nekdanjo Gerencsérjevo trgovino z mešanim blagom, kjer je bil vrtec, ki sta ga vodili dve šolski sestri, redovnici iz Slovenske Bistrice. Na fotografiji so otroci iz dobrovniškega vrtca leta 1940.

Slika 11

Sken razglednice, zasebna zbirka Zorana Vidica, Murska Sobota. Opis: Na razglednici je stavba državnega vrtca v Murski Soboti, ki je bila uporabljena tudi kot kasarna. Po besedah Zorana Vidica je razglednica iz približno leta 1918. Vsebuje napis v madžarščini: Muraszombat – Állami Óvoda (Murska Sobota – Državni vrtec).

Slika 12

Sken in izrez iz časopisa *Prekmurski glasnik*, dne 27. marec 1921, str. 4. Opis: Na sliki je oglas o prodaji stavbe bivšega otroškega vrtca, ki je stal na Lendavski ulici v Murski Soboti.

Slika 13

Sken fotografije, pridobljen v knjigi Attila Kovácsa: *Podobe iz življenja Dobrovnika v prvi polovici 20. stoletja*, str. 75 in 203. Opis: Fotografija je nastala na dvorišču dobrovniške šole, kjer je pod madžarsko okupacijo leta 1942 prišel delovati madžarski vrtec. Na fotografiji je skupina otrok in madžarski vzgojiteljici iz dobrovniškega vrtca leta 1943. Slika je nastala med neko proslavo. Sedeči deklici na skrajno levi in skrajno desni strani sta oblečeni v obleke madžarskih narodnih barv.

Slika 14

Sken fotografije, pridobljen v Slovenskem šolskem muzeju Ljubljana, pod inventarno številko 3371-1. Opis: Na fotografiji so otroci in vzgojiteljici lendavskega vrtca leta 1949.

Slika 15

Fotografija, pridobljen na spletu:

<https://www.facebook.com/654910628002014/photos/a.654917854667958.1073741828.654910628002014/718784158281327/?type=3&theater>

Opis: Na fotografiji je lendavski otroški vrtec na Glavni ulici, 60. leta prejšnjega stoletja.

Slika 16

Fotografija, pridobljena v Slovenskem šolskem muzeju Ljubljana, pod inventarno številko 3372-2. Opis: Na fotografiji so otroci in vzgojiteljici lendavskega vrtca leta 1981 (22. junij 1981), ki nastopajo na odru. V ozadju vidimo Titovo sliko oz. ohranjanje kulta ter napis »mi bomo gradili dalje«/»mi építünk tovább«, ki je dvojezičen.

Slika 17

Sken fotografije, avtor slike: Jože G., časopisni vir: »Bo letos Vrtec v Lendavi nared?« Vestnik, 11. april 1974, 6. Opis: Na fotografiji je gradnja lendavskega vrtca na Mohorjevi ulici.

11.2 Seznam tabel

Tabela 1: Murskosoboški državni vrtec v šolskih letih od 1896 do 1900.

Tabela 2: Murskosoboški državni vrtec v šolskih letih od 1901 do 1906.

Tabela 3: Murskosoboški državni vrtec v šolskih letih od 1906 do 1917.

12 Izjave

Izjava o avtorstvu

Spodaj podpisana Sindi Časar, izjavljam, da je magistrsko delo z naslovom *Razvoj predšolskih ustanov na prehodu: Predšolske ustanove v času Avstro-Ogrske, v medvojnem obdobju in v socializmu na območju Prekmurja* pri mentorju red. prof. dr. Božidarji Jezerniku v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu s strokovnimi standardi.

Ljubljana, _____

Sindi Časar

Izjava kandidatke

Spodaj podpisana Sindi Časar izjavljam, da je besedilo magistrskega dela v tiskani in elektronski obliki istovetno in dovoljujem objavo magistrskega dela na fakultetnih spletnih straneh. Obenem izjavljam, da je magistrsko delo jezikovno brezhibno in prevzemam odgovornost za opravljen jezikovni pregled.

Datum: _____

Podpis: